This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दाखल अंक	शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विकम सवंत)	Additional Particulars / Remark
M-2591	धर्मसिंधुसारेप्रकीर्ण-निर्णयोद्देश।	काशीनाथ उपाध्याय	वैदिक	पूर्ण	-	3/6	86	संस्कृत	कागद	9	28		

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गन्धदारादियुतमासानं पावयेत् एतच्च द्वादश्यां द्विजान कार्यं रा
त्रौ किंचित्कालं जलस्थं पूजयित्वा स्वस्थाने स्थापयेत् अत्र मासे
कृष्णगौराख्य तुलसीभिर्विष्णुं त्रिकालमर्चयेन्मुक्तिः फलं ॥ प्रा
तः स्नात्वा बहुतोयेनाश्वत्थमूलं सिंचेत् प्रदक्षिणाश्च कुर्या
दनेककुलतारणं फलं एवं गवां कंडूयनेपि अत्र मासे एकं
भक्तं नक्तमयाचितं वा सर्वेप्सितफलप्रदं अत्र मासे प्रपादा
नं देवे गलंतिकाबंधनं व्यजनछत्रोपानच्चंदनादिदानं म
हाफलं यदा वैशाखो मलमासो भवति तदा काम्यानां तत्र समा
प्तिनिषेधात् मासद्वयं वैशाखस्नान हविष्याशनादि नियमाश्च

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

११ तुष्टेयाः चांद्रायणादिकं तु मलमासेपि समापनीयं वैशाखशुक्लतृती ११
यायां गंगास्नानं यत्र होमोपवदानं यवाशनं च सर्वपापापहं। यःक
रोति तृतीयायां कृष्णं चंदनभूषितं। वैशाखस्य सिते पक्षे सयात्यच्यु
तमंदिरं इयमक्षय्यतृतीया संज्ञिका। अस्यां यत्किंचिज्जप होम
पितृतर्पणदानादि क्रियते तत्सर्वमक्षय्यं॥ इयं रोहिणी बुधयोगे म
हापुण्या अस्यां जपहोमादि कृत्स्नेपि वक्ष्यमाणयुगादिवन्निर्णयः
इयं च कलियुगस्यादिः अत्र युगादिश्राद्धमपिंडकमनुष्ठेयं श्रा
द्धासंभवे तिलतर्पणमप्यत्र कार्यं अत्र [illegible] युगादिक संपूर्वा
ह्ने कार्यं तत्रासंभवे पराह्णेपि कृष्णायुगादि कार्यं त्वपराह्णे इ

सादिमन्वादिप्रकरणोक्तो निर्णयः द्वेधाविभक्तदिनपूर्वार्धैकदे
शव्यापिनी दिनद्वये चेत् त्रिमुहूर्ताधिकव्याप्तिसत्वे परा त्रिमुहू
र्तन्यूनत्वे पूर्वा मन्वादौ च युगादौ च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः व्य
तिपाते वैधृतौ च तत्कालव्यापिनि क्रियेति वचने न साकल्य
व्याप्तिवारयानामपवादात् श्राद्धादिकं तु तृतीयामध्ये एव कर्त
व्यं पुरुषार्थचिंतामणौ तु सप्तमाष्टमनवममुहूर्तानां गांधर्व
कुतुपरौहिणसंज्ञकानां युगादिश्राद्धकालत्वात् शुक्ले मध्य
मदिनमाने त्रयोदश्यादिपंचदशपलघटित्रयव्यापिन्यां श्राद्धं कृ
ष्णे तु षोडशीमारभ्य घटीत्रये ऽभ यत्र तादृशाघटीयत्र व्या
प्तो सप्तमसप्तसांवा शुक्लापरा यदा तु पैरे घुस्त्र योदशाघटीतः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूर्वसमाप्तापूर्वेद्युस्तु योदस्याद्विघटिकायेतदेकदेशो वा विद्यते
तदा कर्मकालशास्त्रप्राबल्यात्पूर्वैव ग्राह्येत्युक्तं । इदमेव युक्तमि
तिभाति अत्र देवतोद्देशेन पितृदेशेन चोदकुंभदानमुक्तं
तत्र श्रीपरमेश्वरप्रीतिद्वारा उदकुंभदानकल्पोक्तफलावाप्त्य
र्थं ब्राह्मणायोदकुंभदानं करिष्ये तदंगं कुंभपूजनं ब्राह्मण
पूजनं च करिष्ये इति संकल्प्य सूत्रवेष्टितं गंधफलयवाद्यु
पेतं कलशं पंचोपचारैर्ब्राह्मणं च संपूज्य एष धर्मघटो द
त्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः अस्य प्रदानात्सकला मम संतु म
नोरथाः इति मंत्रेण दद्यात् पितृद्देशेन तु पितॄणामक्षय्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त. सर्वधर्मसुदकुंभदानंकरिष्ये इतिसंकल्प्य पूर्ववत्कुंभब्राह्मणोसंपू
ज्योदकुंभे गंधतिलफलादिप्रक्षिप्य॥ एषधर्मघटोदत्तो ब्रह्मवि
ष्णुशिवात्मकः अस्यप्रदानात्तृप्यंतुपितरोपिपितामहाः गंधोद
कतिलैर्मिश्रंसान्नंकुंभंफलान्वितं पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्ष
य्यमुपतिष्ठत्विति मंत्रेणदद्यात् युगादौसमुद्रस्नानंमहाफलं
वैशाखस्याधिमासत्वे युगादिश्राद्धं मासद्वयेपिकार्यं युगा
दिषूपवासोमहाफलं॥ युगादिमन्वादौरात्रिभोजने अभिस्व
वह्निमितिमंत्रजपः युगादिश्राद्धलोपे युगादिश्राद्धलोपजन्य
प्रत्यवायपरिहारार्थं ममविधानोक्तंप्रायश्चित्तंकरिष्ये इतिसं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१३ कल्प्यन पस्य घावेति मंत्रं चेंशतवारं जपेत् अयं निर्णयः सर्वयुगादौ १३
ज्ञेयः इति अक्षय्यतृतीयानिर्णयः इयमेव तृतीया परशुरामजयंती
रा इयं चैत्री प्रथमयामिनी ग्राह्या पूर्वेद्युरेव प्रथमयामव्याप्तौ पूर्वा दिनद्व
ये रात्रिप्रथमयामे साम्येन वैषम्येण वैकदेशव्याप्तौ परा अत्र प्रदोषे
परशुरामं संपूज्यार्घ्यं दद्यात् तत्र मंत्रः जमदग्निसुतो वीर क्षत्रि
यांतकर प्रभो गृहाणार्घ्यं मया दत्तं कृपया परमेश्वर वैशाखशु
क्लेसप्तम्यां गंगोत्पत्तिः तस्यां मध्याह्नव्यापिन्यां गंगापूजनं कार्यं।
दिनद्वये तद्व्याप्तौ पूर्वा वैशाखमासे द्वादश्यां पूजयेन्मधुसूदनं।
अग्निष्टोममवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति अथ वैशाखशुक्ले चतु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ईरीनसिंहजयंती सासूर्यास्तमयकालव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये
तद्व्याप्तौ तदव्याप्तौ वापरैव स्वातीनक्षत्रशनिवारादियोगे सातिप्र
शस्ता अथ व्रतप्रयोगः ॥ त्रयोदश्यां कृतैकभक्तश्चतुर्दश्यां मा
ध्याह्ने तिलामलकैः स्नात्वा उपोष्येहं नारसिंह भुक्तिमुक्तिफलप्रद
शरणं त्वां प्रपन्नोस्मि भक्तिं मे नरहरे दिशेति मंत्रेण व्रतं संकल्पाचार्यं
कृत्वा सायंकालं धान्यस्थोपरि कुंभे पूर्णपात्रे सौवर्णप्रतिमायां षोड
शोपचारैर्देवं संपूज्यार्घ्यं दद्यात् तत्र मंत्रः परित्राणाय साधूनां जा
तो विष्णुर्नृकेसरी गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सलक्ष्मीर्नृहरिः स्वयं रा
त्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्देवं संपूज्य विसृज्याचार्याय धेनुयुतां प्रतिमां द

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१४ ध्यात् तत्र मंत्रः नृसिंहाच्युत गोविंद लक्ष्मीकांत जगत्पते अनेनार्च्य १४
प्रदानेन सफलास्तु मनोरथाः अथ प्रार्थना मद्वंशे ये नरा जाता
ये जनिष्यंति चापरे तांस्त्वमुद्धर देवेश दुःसहाद्भवसागरात् पा
तकार्णवमग्नस्य व्याधिदुःखांबुवारिधौ नीचैश्च परिभूतस्य
महादुःखगतस्य मे करावलंबनं देहि शेषशायिन् जगत्पते श्री
नृसिंह रमाकांत भक्तानां भयनाशन क्षीरांबुधिनिवासिंस्त्वं च
क्रपाणे जनार्दन व्रतेनानेन देवेश भुक्तिमुक्तिप्रदो भवेति ततो
ब्राह्मणैः सह तिथ्यंते पारणं कार्यं मासत्रयोर्ध्वगामिन्यां चतुर्दश्यां
तु पूर्वाण्ह एव पारणं पौर्णमास्यां पक्वान्नसहितोदकुंभदाने गोदान

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

फलं स्वर्णतिलयुक्तघटदशोदकुंभदाने ब्रह्महत्यापापान्मुक्तिः अथ य
थाविधि कृष्णाजिनदाने पृथ्वीदानफलं स्वर्णमधुतिलसर्पिर्घृतकृ
ष्णाजिनदाने सर्वपापनाशः अत्र तिलस्नानं तिलहोमस्तिलपात्रदानं ति
लतैलेन दीपदानं तिलैः पितृतर्पणं मधुयुक्तदाने च महाफलं तत्र
तिलदानमंत्रः तिला वै सोमदैवत्याः सुरैः सृष्टास्तु गोसवे स्वर्गप्रदाः स्वतं
त्राश्च ते मां रक्षंतु नित्यशः वैशाखशुक्लचतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वा वैशाख
स्नानोद्यापनं तत्र एकादश्यां पौर्णमास्यां वोपोष्य कलशे सैवर्ण
प्रतिमायां सलक्ष्मीकं विष्णुं संपूज्य रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्ग्र
हपूजनपूर्वकं पायसेन तिलाज्यैर्वा यवैर्वा अष्टोत्तरशतहोमः प्रत
द्विष्णुरिति वा इदं विष्णुरिति वा मंत्रेण कार्यः सांगतार्थं गोदानं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१४ पादुकोपानहछत्रव्यजनोदकुंभदानं शय्यादिदानं च कार्यं अश
क्तेन जलसत्तुघटैर्दशब्राह्मणभोजनं कार्यं एतत्पौर्णमासिमा १४
रभ्य ज्येष्ठशुक्लैकादशीपर्यंतं जलस्थविष्णुपूजोत्सवः कार्यः
वैशाखामावास्याभावुकादिनं तत्परकं रिसंज्ञिकदिनं च शु
भेषु वर्ज्यं इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्या
यविरचिते धर्मसिंधुसारे वैशाखमासकृत्योद्देशः अथ ज्ये
ष्ठमासे मिथुनसंक्रांतौ पराः षोडश नाड्यः पुण्यकालः रात्रौ
प्रागुक्तं ज्येष्ठमासे पिष्टेन ब्रह्ममूर्तिं कृत्वा वस्त्राद्यैः पूजये
त्सूर्यलोकप्राप्तिः अत्र मासे जलधेनुदानमुक्तं ज्येष्ठशु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्तंप्रतिपद्दिकरवीरन्नलमुक्तं जेष्ठशुक्लतृतीयायांरंभाव्रतं
सापूर्वविद्धामाघा यत्रपूर्वविद्धामाघस्तयोच्यलेतत्रास्तम
यात्पूर्वंद्विमुहूर्ताधिकायांमाघस्त्वंज्ञेयंनन्यूनायाः तत्रापि
यदिपरेद्युःसूर्यास्तमयपर्यंतंपूर्वविद्धायास्तिथेः सत्वंतदा
ससपिपूर्वविद्धामाघस्त्ववचनेपूर्वविद्धांसक्ताअखंडव्यात्
शुद्धत्वात्परैवमाघा यदातुमाघायाः पूर्वविद्धायाः पूर्वेद्युर्मु
हूर्तद्वयान्यूनत्वंपरेद्युश्चास्तमयात्प्राक्समाप्तत्वंतदापिपरै
१६ वमाघा एवंसर्वत्रोह्यंरंभाव्रतेपंचाग्नितपनपरास्त्रीशुमाना
वा भवानींस्वर्णप्रतिमायांसंपूज्य यथोक्तविधिहोमादिक्ष

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

६

१६ द्यात्सपत्नीकाय गृहं सोपस्करं दद्यात् दंपसानि भोजयेत् वि १६
शेषविधिर्व्रतग्रंथे ज्ञेयः चतुर्थ्यामुमावतारस्तत्रोमापूजनव्र
तं अष्टम्यां शुक्ले देवीं पूज्य नवम्यामुपोष्य देवीं पूजयेत् ज्ये
ष्ठशुक्ले दशम्यां गंगावतारः इयं दशहरा संज्ञिका अत्र दश
योगा उक्ताः ज्येष्ठमासि१ सितपक्षे२ दशम्यां बुधः४ हस्तयोः५
व्यतिपाते६ गरा७ नंदे८ कन्याचंद्रे९ वृषे रवौ१० इति गराख्य
करणं बुधवार हस्तयोगे आनंदाख्यो योगः अत्र दशमी व्य
तीपातयोर्मुख्यत्वं तेन यस्मिन्दिने कतिपययोगवती दश
मी पूर्वाह्णे लभ्यते तत्र दशहराव्रतं कार्यं दिनद्वये पूर्वाह्णे त

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेषे मलमासे सति न त्वे वदशहरा कार्या न तु स्थे ॥ दशहरास्नानो कर्षश्चतुर्ष्वपि युगादिष्विति
हेमाद्रौ ब्रह्मखण्डोक्तेः ॥

सत्वेयत्र बहूनां योगः सा गङ्गाह्याँ अत्र काशीवासिभिर्दशाश्वमे
धतीर्थे स्नात्वा गंगापूजनं कार्यं इतरदेशस्थैः स्वसन्निहित
नद्यां स्नात्वा गंगापूजनादिकं कार्यं अथ व्रतविधिः देशका
लौ संकीर्त्य मम एतज्जन्मजन्मांतरसमुद्भूतत्रिविधकायिक
चतुर्विधवाचिकत्रिविधमानसेति संकल्प्य दशविधपा
पनिरासत्रयस्त्रिंशच्छतपितॄनुद्धृत्य ब्रह्मलोकावाप्त्यादिफ
लप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमाससितपक्षदशमीबुधवासरहस्त
तारकागरकरणव्यतिपातानंदयोगकन्यास्थचंद्रवृष
स्थसूर्येति दशयोगपर्वणि अस्यां महानद्यां स्नानं तीर्थ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूजनंप्रतिमायां वा जान्हवीपूजां तिलादिनमूलमंत्रजपमाज्य
होमंच यथाशक्तिकरिष्ये यथाविधिस्नानंदशवारंकृत्वा
जलेस्थितोदशवारंसकृद्वावक्ष्यमाणंस्तोत्रंपठित्वावासः
परिधानादिपितृतर्पणांतंनित्यंविधाय तीर्थेपूजांविधा
यसर्पिमिश्रान्दशप्रसृतिकृष्णतिलान्तीर्थेंजलिनाप्रक्षि
प्यगुडमिश्रान्सक्तुपिंडान्दशक्षिपेत् ततोगंगातटेतां
म्रमन्मयेनवास्थापितेकलशेसौवर्णादिप्रतिमायांगंगामा
वाहयेत् तत्रमंत्रः नमोभगवत्यैदशपापहरायैगंगायैना
रायण्यैरेवत्यैशिवायैदक्षायैअमृतायैविश्वरूपिण्यैनंदिन्यै

१७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नमो नमः अयं स्त्र्यादिसाधारणः द्विजमात्रविषयो विंशत्यक्षरोय
था ॐ नमः शिवायै नारायण्यै दशहरायै गंगायै स्वाहेति एवं गं
गामावाह्य नारायणं रुद्रं ब्रह्माणं सूर्यं भगीरथं हिमाचलं च नाममं
त्रेण तत्रैवावाह्य ॐ मूलमंत्रमुच्चार्य श्रीगंगायै नारायणरुद्रब्रह्म
सूर्यभगीरथहिमवत्सहितायै आसनं समर्पयामि एवमासनाद्युप
चारैः पूजयेत् दशविधैः पुष्पैः संपूज्य दशांगधूपं दत्वा दशविधने
वैद्यं तांबूलं दक्षिणां दत्वा दशफलान्यर्पयेत् दशदीपान् दत्वा
पूजां समापयेत् दशविप्रेभ्यः प्रत्येकं षोडश षोडश मुष्टितिलान् स
दक्षिणान् दद्यात् एवं यवानपि ततो दशगाः एकां वा गां दद्यात्
मत्स्यकच्छपमंडूकान् सौवर्णान् राजतान् पिष्टमयान्वा संपूज्य ती

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१८ धैक्षिपेत् एवं दीपान् प्रवाहयेत् जपहोमंचिकीर्षायां पूर्वोक्तमूलमंत्र १८
स्यपंचसहस्रसंख्यो जपो दशांशेन होमः यथाशक्ति वा जपहोमौ
तत्र दशाह रात्र लांगलेन होमं करिष्य इति संकल्प्य स्थंडिलेग्निं
प्रतिष्ठाप्यान्वाधाने चक्षुषी आज्येनेत्यंते श्रीगंगाममुकसंख्य
याज्येन नारायणादिषड्देवताएकैकयाज्याहुत्या शेषेण स्वि
ष्टकृतमित्यादि प्रोक्षण्यादिषट्पात्राण्यासाद्याज्यसंस्कृत्य यथा
न्वाधानं जुहुयात् दश ब्राह्मणान् सुवासिनीश्च भोजयेत्
प्रतिपद्दिनमारभ्य स्नानादिपूजांतो विधिः कार्य इति केचित्
स्तोत्रमंत्रं यथा स्कांदे ब्रह्मोवाच नमः शिवायै गंगायै शिवदा
यै नमो नमः नमस्ते रुद्ररूपिण्यै शांकर्यै ते नमो नमः नमस्ते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विश्वरूपिण्यै ब्रह्ममूर्त्यै नमो नमः॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यै नमो भैषजमूर्तये
सर्वस्य सर्वव्याधीनां भिषक्श्रेष्ठ्यै नमोस्तु ते॥ स्थाणुजंगमसंभूतवि
षहंत्र्यै नमो नमः॥ भोगोपभोगदायिन्यै भोगवत्यै नमो नमः॥ मंदाकि
न्यै नमस्तेस्तु स्वर्गदायै नमो नमः नमस्त्रैलोक्यभूषायै जगद्धात्र्यै न
मो नमः नमः स्त्रिशुक्लसंस्थायै तेजोवत्यै नमो नमः नंदायै लिंग
धारिण्यै नारायण्यै नमो नमः॥ नमस्ते विश्वमुख्यायै रेवत्यै ते नमो
नमः॥ बृहत्यै ते नमस्तेस्तु लोकधात्र्यै नमो नमः॥ नमस्ते विश्वमि
त्रायै नंदिन्यै ते नमो नमः पृथ्व्यै शिवामृतायै च सुवृषायै नमो न
मः॥ शांतायै च वरिष्ठायै वरदायै नमो नमः उस्रायै सुखदोग्ध्र्यै च
संजीविन्यै नमो नमः ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै दुरितघ्न्यै नमो नमः प्रण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तार्त्तिप्रभंजिन्यै जगन्मात्रे नमोस्तु सर्वापत्प्रतिपक्षायै मंगलायै न
नमो नमः शरणागतदीनार्त्तपरित्राणपरायणे सर्वस्यार्त्तिहरे
देवि नारायणि नमोस्तुते निर्लेपायै दुर्गहंत्र्यै रक्षायै ते नमो
नमः परात्परतरे तुभ्यं नमस्ते मोक्षदे सदा गंगे ममाग्रतो भू
याः गंगे मे देवि पृष्ठतः गंगे मे पार्श्वयोरेहि त्वयि गंगेस्तु मे स्थि
तिः आदौ त्वमंते मध्ये च सर्वं त्वं गां गते शिवे त्वमेव मूलप्रकृ
तिस्त्वं हि नारायणः परः गंगे त्वं परमात्मा च शिवस्तुभ्यं नमः
शिवे य इदं पठति स्तोत्रं भक्त्या नित्यं नरोपि यः शृणुयात् श्र
द्धया युक्तः कायवाक्चित्तसंभवैः दशधा संस्थितैर्दोषैः स
र्वैरेव प्रमुच्यते सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता॥ तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगा
जले स्थितः यः पठेद्दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि चाक्षमः॥ सोपि तत्फलमा
प्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः
परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतं पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चा
पि सर्वशः असंबद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधं परद्रव्येष्वभिध्यानं मन
सानिष्टचिंतनं वितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतं एतानि दश पापानि हर त्वं पा
मम जान्हवी दशपापहरा यस्मात्तस्माद्दशहरा स्मृता त्रयस्त्रिंशच्छतं पूर्वान्पितॄन
थ पितामहान् उद्धरत्येव संसारान्मंत्रेणानेन पूजिता नमो भगवत्यै दशपापहरा
यै गंगायै नारायण्यै रेवत्यै शिवायै दक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नंदिन्यै ते नमो
नमः सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलशोद्यत्सोत्पलामत्यभी
ष्टां विधिहरिहररूपां सेंदुकोटीरजुष्टां कलितसितदुकूलां जान्हवीं तां नमा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४

२० मि आदायादि पितामहस्य नियमव्यापारपात्रे जलं पश्चात् भगवान् शायीनो भगवतः पादोदकं पावनं भूयः शंभुजटाविभूषणमणिर्जह्नोर्महर्षेरियं कन्या वीकल्मषनाशिनी २०
भगवती भागीरथी दृश्यते गंगा गंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि मुच्यते सर्वपापेभ्यो
विष्णुलोकं स गच्छति इति स्तोत्रेण स्तुत्वा होमांते प्रतिमोत्तरपूजां कृत्वा विसृज्या
चार्याय मूलमंत्रेण दद्यात् इति दशाहरा विधिः ज्येष्ठशुक्लैकादशी निर्जला
अस्यां निशाचमनादिव्यतिरिक्तजलपानवर्जनेनोपवासे कृते द्वादश्येकाद ॥
श्युपवासफलं द्वादश्यां च निर्जलोपोषितेकादशीव्रतांगत्वेन सहिरण्यसश
र्करोदकुंभदानं करिष्ये इति संकल्प्य दे ... व देव ह ...
षीकेश संसारार्ण ... व तारक उदकुंभप्रदा ...
नेन यास्यामि परमां गतिं इति मंत्रेण शर्करायुतं ...
सहिरण्यमुदकुंभं दद्यात् ...

ज्येष्ठमासि सितद्वादश्यामहोरात्रं त्रिविक्रमपूजनात् गवामयनाख्यक्रतुफलसिद्धिः
ज्येष्ठपौर्णमास्यां तिलदानादश्वमेधफलं ज्येष्ठानक्षत्रयुतायां ज्येष्ठ्यां छत्रोपान
हद्दानान्नराधिपत्यप्राप्तिः ज्येष्ठपूर्णिमायां बिल्वत्रिरात्रिव्रतमुक्तं अत्र परविद्धा
ग्राह्या अस्यामेव वटसावित्रिव्रतं अत्र व्रते त्रयोदश्यादि दिनत्रयमुपवासः
अशक्तौ तु त्रयोदश्यां [illegible]नक्तं चतुर्दश्यामयाचितं पौर्णमास्यामुपोषणं अत्र पौर्ण
मासीनिर्णयानुसारेण यथा त्रिरात्रं भवेत्तथा त्रयोदश्यादि दिनत्रयं ग्राह्यं तत्र पौ
र्णिमा सूर्यास्तमयात्पूर्वं त्रिमुहूर्त्ताधिकव्यापिनी चेत् पूर्वं चतुर्दशीविद्धा ग्राह्या. त्रि
मुहूर्तन्यूनत्वे परैव भूतोष्टादशनाडिभिर्दूषयत्युत्तरां तिथिमिति वचनं सावि
त्रीव्रतातिरिक्ते ज्ञेयं सावित्रिव्रतोपवासे ष्टादशनाडिविद्धा या अपि ग्राह्या
स्यात् यत्तु केवलपूजनात्मकमुपवासरहितं सावित्रिव्रतं सर्वत्र [illegible]

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२१ षंति तत्रभक्तोस्मादृशोतिवेधोव्रतदानादिपरो न तूपवासपरइति निर्णयसिंधुलिखि
तं माधवाशयानुसारेणास्माद्दशनाडीचतुर्दशीसत्वे परैव भुज्याश्रत्तेयाह्या उपवासव्रते
तु पूर्वैवेतिममप्रतिभाति अत्रपारणं पूर्णिमांतेकर्त्तव्यं अत्ररजस्वलादिदोषेभुजा
दि ब्राह्मणद्वाराकार्यं स्वयमुपवासादिकार्यमित्यादयः स्त्रीव्रतेविशेषाः प्रथमपरि
छेदे ज्ञेयाः अत्रपूजोद्यापनादिविधिर्व्रतग्रंथेषुप्रसिद्धः ज्येष्ठपौर्णिमायांज्येष्ठान
क्षत्रे बृहस्पतिः चंद्रः रोहिणीनक्षत्रे सूर्यस्तदामहाज्येष्ठीतियोगस्तत्रस्नानदानादिकं
कार्यं अस्यांपौर्णमास्यांमन्वादित्वात्पिंडरहितंश्राद्धमुक्तं एतन्निर्णयश्चैत्रेउक्तः अ
त्रमासेविप्रेभ्यश्चंदनव्यंजनोदकुंभादिकं त्रिविक्रमप्रीतयेदेयं॥ ॥इतिश्रीमदनंतोपा
ध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेज्येष्ठमासनिर्णयोद्देशः ७ अथा
षाढेदक्षिणायनसंज्ञाकर्कसंक्रांतिः कर्कसंक्रांतेःपूर्वंत्रिंशन्नाड्यःपुण्यकालः तत्रा
पिसंक्रांतिसंनिहितानाड्यःपुण्यतमाः रात्रौचेदर्धरात्रात्प्राक्परतश्चसंक्रमेपिपूर्वदिने २१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुण्यकालः तत्रापि मध्यान्हात्परतः पुण्यतमत्वं सूर्योदयोत्तरं घटिद्वयात्प्राक् संक्र-
मणे परत एव पुण्यं ज्योतिर्ग्रंथे तु सूर्योदयात्प्राक् घटित्रयात्मकसंध्यासमयेपि कर्क-
संक्रमणे परदिन एव पुण्यमुक्तं अत्र दानोपवासादि प्रथमपरिच्छेद उक्तं कर्ककन्या
धनुःकुंभस्थे रवौ केशाकर्त्तनादिकं निषिद्धं आषाढमासमेकभक्तव्रतेनैव तु धनधा-
न्यपुत्रप्राप्तिः अत्र मासे उपानच्छत्रलवणामलकानि वामनप्रीत्यै देयानि आषाढशु-
क्लद्वितीयायां पुष्यनक्षत्रयुतायां केवलायां वा श्रीरामस्य रथोत्सवः कार्यः आषाढशुक्ल-
पक्षे द्वादशी पौर्णमासी च मन्वादिः तन्निर्णयस्तूक्तः अथैकादश्यां विष्णुशयनोत्सवः
तत्र सोपस्कारे मंचके सुप्तां श्रीविष्णुप्रतिमां शंखचक्रादिचतुरायुधां लक्ष्मीसंवाहितचरणां
नानाविधोपचारैः संपूजयेत् सुप्ते त्वयि जगन्नाथे जगत्सुप्तं भवेदिदं विबुद्धे च विबु-
ध्येत तत्सर्वं चराचरमिति प्रार्थ्य उपोष्य जागरणं कृत्वा द्वादश्यां पुनः संपूज्य त्रयोद-
श्यां गीतनृत्यवाद्यादिकं निवेदयेत् एवमिदं त्रिदिनसाध्यं व्रतं तत्र स्मार्त्तैर्वैष्णवैश्च

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२२ स्वस्थे कादश्यां व्रतं दिनेशयनी व्रतमारभ्यमं रात्रौ शयनोत्सवः दिवा प्रबोधोत्सवः द्वा २२
दश्यां पारणा हे शयन प्रबोधोत्सवा वित्ति केचित् अत्र देशाचाराद्व्यवस्था नेदं मल
मासे कार्यं आषाढ शुद्ध द्वादश्यामनुराधायोगरहितायां पारणा कार्यं तत्रापि अनुरा
धा प्रथमपादयोग एव वर्ज्यः यत्तु द्वादश्यां सत्या कर्णनक्षत्रभतो द्वादशीमतिक्रम्य
विधेनेनरा निषेधमनादृत्य द्वादश्यामेव पारणं कार्यं इति कौस्तुभे उक्तं संगवका
लभागं त्यक्त्वा प्रातर्मध्याह्नभागे वा भोक्तव्यमिति पुरुषार्थचिंतामणौ द्वादश्यां पा
रणोत्तरं सायं पूजां कृत्वा चातुर्मास्यव्रतसंकल्पं कुर्यादिति कौस्तुभे एकादश्या
मेवेति निर्णयसिंधुः चातुर्मास्यव्रतस्य प्रथमारंभो गुरुशुक्रास्तादावाशौचा
दौ च न भवति द्वितीयारंभस्तु भवत्यादावाशौच्याद्यौ च भवत्येव चातुर्मास्यव्र
तं च स्त्रीबालादिभिरपि कार्यं व्रतग्रहणप्रकारस्तु भगवतो जातीपुष्पादिभिर्महा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूजां कृत्वा सुप्ते त्वयि जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदं विबुद्धे च विबुध्येत प्रस
न्नो मे भवाच्युतेति प्रार्थ्य अग्रे कृतांजलिः चतुरो वार्षिकान्मासान्देवस्योत्थाप
नावधि श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधि भाद्रपदे तथा दुग्धमाश्वयुजे मासि कार्त्तिके
द्विदलं त्यजेत् इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु मेऽच्युत इदं व्रतं मया देव गृहीतं
पुरतस्तव निर्विघ्नं सिद्धिमायातु प्रसादात्ते रमापते गृहीतेऽस्मिन्व्रते देव पंचत्वं यदि
मे भवेत् तदा भवतु संपूर्णं प्रसादात्ते जनार्दन इति संप्रार्थ्य देवाय शंखेनार्घ्यं नि
वेदयेत् एतानि व्रतानि नित्यानि हविष्यभक्षणादिव्रतांतरचिकीर्षायां श्रावणे
२॥ वर्जयेच्छाकमिति [illegible] कस्थाने हविष्यान्नं भक्षयिष्ये देवाहं प्रीतये तव सर्वः कार्यः
शाकव्रते व्रतांतरे च समुच्चयेन कर्त्तव्येन श्लोकं पठित्वा व्रतांतरमंत्रं वदेत् एवं गुडव
र्जनादियारणापारणाव्रतेषु वर्जयिष्ये गुडं देव मधुरस्वरसिद्धये वर्जयिष्ये तैलमहं
सुंदरांगत्वसिद्धये योगाभ्यासी भविष्यामि प्राप्तुं ब्रह्मपदं परं मौनव्रती भविष्यामि स्वा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्ञापालनसिद्धये एकांतरोपवासंच प्राप्नुब्रह्मपदं परं इत्यादिनी स्रोहः कार्यः निषि
२३ द्धमात्रवर्जने शाकं वृंताकादि निषिद्धानि हरेस्सर्वाणि वर्जयेदिति संकल्पः तानि च २३
चातुर्मास्ये निषिद्धानि प्राण्यंगचूर्णं चर्मस्थोदकं जंबीरं बीजपूरं यज्ञशेषभिन्नं विष्णु
निवेदितान्नं दग्धान्नं मसूरं मांसं चेत्यष्टविधमांसं वर्जयेत् निष्पावराजमाषधा
न्यं लवणशाकं वृंताकं कलिंगफलं अनेकबीजफलं निर्बीजं मूलकं रक्तमूलकं
कूष्मांडमिक्षुदंडं नूतनबदरी धात्रीफलानि चिंचां मंचकादिशयनमनृतुकाले
भार्यां परान्नं मधुपटोलं माषकुलत्थाः सितसर्षपाख्यं वर्जयेत् वृंताकबिल्वो
दुंबरकलिंगभिः सदास्तु वैष्णवैः सर्वमासेषु वर्ज्याः अन्यत्र तु गोछागीमहिष्य
न्यदुग्धं पर्युषितान्नं द्विजेभ्यः क्रीतारसाभ्र भिजलवणं ताम्रपात्रस्थितगव्यं प
ल्वलजलं स्वार्थपक्वमन्नमित्यामिषगण उक्तः चतुर्ष्वपि हि मासेषु हविष्याशी
नयापभाक् हविष्याणि तु व्रीहिमुद्गयवतिलराजेकालापनृणा माक गोधूम

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धान्यानि रक्तभिन्नमूलकं सूरणादिकंदः सैंधवसामुद्रलवणं गव्यानि दधि
सर्पिर्दुग्धानि पनसाम्रनारिकेलफलानि हिरडापिप्पलीजीरकं भुंठी चिंचाव
ल्लीलवलीधात्रीफलानि गुडे नरेक्षुविकारइत्येतानि पथ्यनैलपथ्यानि ग
व्यंतक्रं माहिषं घृतं च क्वचित्॥ ॥अथ काम्यव्रतानि॥ गुडवर्जनान्मधुरस्व
रता तैलवर्जनात्सुंदरांगता योगाभ्यासी ब्रह्मपदं प्राप्नोति तांबूलत्यागा
द्भोगी मधुरकंठश्च घृतत्यागी स्निग्धतनुः शाकत्यागी पक्वान्नभुक् पादा
भ्यंगत्यागाद्वपुः सोगंध्यं दधिदुग्धतक्रत्यागाद्विष्णुलोकः स्थालीपाचितान्नत्या
गाद्दीर्घसंततिः भस्मोदर्भशायी विष्णुदासः भूमिभोजनान्नृपत्वं मधुमांसत्या
गान्मुक्तिः एकांतरोपवासाद्ब्रह्मलोकः नखकेशधारणाद्दिने दिने गंगास्नानं मौ
नादस्खलिताज्ञा विष्णुवंदनाद्गोदानफलं विष्णुपादस्पर्शनात्कृतकृत्यता हरेरान

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२४ येसंमार्जनादिनानृपत्वं चातप्रदक्षिणाकरणाद्विष्णुलोकः एकभक्ताशनादग्नि
होत्रफलं अयाचितेनवापीकूपोत्सर्गादिपूर्तफलं षष्ठाह्नःकालभोजनाच्चिरस्वर्गः २४
पर्णेषुभोजनात्कुरुक्षेत्रवासफलं शिलाभोजनात्प्रयागस्नानफलं एवंमासचतुष्ट
यसाध्यानांव्रतानांसंकल्पमेकादश्यांद्वादश्यांवाकृत्वा श्रावणमासविशेषसंकल्प
इहैवकार्यः अहंशाकंवर्जयिष्येश्रावणेमासिमाधवेति अत्रशाकशब्देनलोकेप्र
सिद्धफलमूलपुष्पपत्रांकुरकांडत्वगादिरूपावर्ज्या ननुव्यंजनमात्रं मुंटीहरिद्राजीर
कादिकमपिवर्ज्यं तत्रतत्कालोद्भवानामातपादिशोषितकालांतरोद्भवानांचसर्व
शाकानांवर्जनंकार्यं॥ ॥अथैषांचातुर्मास्यव्रतानांसमाप्तौकार्तिक्यांसनानिमित्तचे
वक्ष्यंते शयिनीबोधिन्योस्तप्तमुद्राधारणमुक्तंरामार्चनचंद्रिकायां अत्रतप्त
मुद्राधारणेविधायकानिप्रशंसावचनानिनिषेधकानिनिंदावचनानिचबहुतराण्यु
पलभ्यंते तेषांशिष्टाचाराद्व्यवस्था येषांकुलेपितृपितामहादिभिस्तप्तमुद्राधारणं।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिधर्मैरनुष्ठितस्तैस्तथैवानुष्ठेयः येषांतुकुलेषुनकेनाप्यनुष्ठितस्तैर्नस्वमतिविलसि
तश्रद्धयालब्धमोंऽनुष्ठेयो दोषश्रवणादितितात्पर्यं॥ ॥आषाढशुक्लद्वादश्यां वामनप्र
जनेन नरमेधफलं पूर्वाषाढायुतायां पौर्णमास्यामन्नपानादिदानादक्षय्यान्नादिप्रा
प्तिः अस्यामेव पौर्णमास्यां प्रदोषव्यापिन्यां श्रीशिवस्य शयनोत्सवः अस्यामेव को
किलाव्रतं तत्रैस्नानं करिष्ये नियता ब्रह्मचर्ये स्थिता सती भोक्ष्यामि नक्तं भूशय्यां
करिष्ये प्राणिनां दयां मिति मासव्रतं संकल्प्य कोकिलारूपिणीं शिवां प्रत्यहं संपूज्य
नक्तभोजनं यस्मिन्वर्षे अधिकाषाढस्तस्मिन्नेव वर्षे शुद्धाषाढे व्रतं कार्यमित्याचारः
स निर्मूलः आषाढस्य श्रावणस्य वा पौर्णिमास्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां वा शिवस्य पवि
त्रारोपणमुक्तं अस्यां पौर्णिमास्यां संन्यासिनां चातुर्मास्यवाससंकल्पांगत्वेन क्षौर
व्यासपूजनादिकं विहितं अत्र कर्मणि औदयिकी त्रिमुहूर्त्ता पौर्णमासी ग्राह्या चातु
र्मास्यमध्ये तु वपनं वर्जयेद्यतिः चातुर्मास्यं द्विमासं वा सदैकत्रैव संवसेत् तत्रादौ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षौरं विधाय द्वादशमृत्तिकास्नानानि प्राणायामादिविधिं च कृत्वा व्यासपूजां कुर्यात् ॥
२९ अथ संक्षेपेण तद्विधिः देशकालौ संकीर्त्य चातुर्मास्यावाससंकल्पं कर्तुं श्रीकृष्णव्यास २९
भाष्यकाराणां सपरिवाराणां पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य मध्ये श्रीकृष्णं तत्सर्वतः प्राद
क्षिण्येन वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धानावाह्य श्रीकृष्णपंचकदक्षिणभागे व्यासं तत्सर्व
तः प्रादक्षिण्येन सुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलानिलिख्य व्यासपंचकमावाह्य श्रीकृष्णादिवा
मे भाष्यकारं श्रीशंकरं तत्सर्वतः प्रादक्षिण्येन पद्मपादविश्वरूपत्रोटकहस्तामलका
चार्यानावाह्य श्रीकृष्णपंचके श्रीकृष्णपार्श्वयोर्ब्रह्मरुद्रौ पूर्वादिचतुर्दिक्षु सनकादीन् श्री
कृष्णपंचकात्पुरतः गुरुपरमगुरुपरमेष्ठीगुरून् ब्रह्मवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशुकगौ
डपादगोविंदपादशंकराचार्यान् ब्रह्मनिष्ठांश्चावाह्य पंचकत्रयस्याग्नेये गणेशं ऐशान्यां
क्षेत्रपालं वायव्ये दुर्गां नैर्ऋत्ये सरस्वतीं प्रागाद्यष्टदिक्षु इंद्रादिलोकपालांश्चावाह्य पू
जयेत् नरनारायणशास्त्रेण श्रीकृष्णपूजां अन्येषां प्रणवादिनमोंतैस्तन्नाममंत्रैः पूजा
कार्या पूजांते सति प्रतिबंधे चतुरो वार्षिकान्मासानिह वसामि इति मनसा संकल्प्य ॥ ॥

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अहंतावन्निवत्स्यामि सर्वभूतहितायवै आयेण प्रावृषि प्राणिसंकुलं वर्त्म दृश्यते अत
स्तेषामहिंसार्थं पक्षान्वै श्रुतिसंश्रयान् स्थास्यामश्चतुरो मासानत्रैवासति बाधके इति
वाचिकसंकल्पं कुर्यात् ततो गृहस्थाः प्रतिब्रूयुः निवसंतु सुखेनात्र गमिष्यामः कृता
र्थतां यथाशक्ति च शुश्रूषां करिष्यामो वयं मुदेति ततो यथानुक्रमेण यतीन् गृहस्थाय
तयश्चान्योन्यं नमस्कुर्युः एतद्विधिः पौर्णिमास्यामसंभवे द्वादश्यां कार्यः॥ ॥आषाढकृ
ष्णद्वितीयायामशून्यशयनव्रतं अत्र लक्ष्मीयुतं विष्णुं पर्यंके संपूज्य पत्नीभर्तुर्वियो
गं च भर्ता भार्यासमुद्भवं नाप्नुवंति यथा दुःखसंपत्स्यादि लक्ष्मीकुर्विस्यादिभिर्दीपस्याभंग
प्रार्थनार्थे मंत्रैः प्रार्थयेत् ततश्चंद्रायार्घ्यं दत्वा नक्तभोजनं कार्यं एवं मासचतुष्टये
कृष्णद्वितीयासु संपूज्य सपत्नीकाय शय्यादानं कृत्वा तां प्रतिमां च सोपस्करां दद्यात्।
अस्मिन्व्रते भार्याभर्त्रोर्दांपत्यसुखं पुत्रधनाद्यवियोगो गार्हस्थ्याऽवियोगः सप्तजन्मनि भवति ॥
अत्र व्रते चंद्रोदयव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या चंद्रोदयप्रजायुक्तेः दिनद्वये सत्त्वे सत्त्वे वा परैव॥
इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे आषाढमासनिर्णयोद्देशः॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

व्र. सं. २६ अथ श्रावणमासः सिंहे पूर्वाः षोडश नाड्यः पुण्यकालः रात्रौ तूक्तं अत्र मासे द ॥ २६

र्भकेऽव्रतं चिह्नश्रीबाधमिषेकश्चउक्तः सिंहराशिगते सूर्ये प्रस्यगोः प्रसूयते।
तेन व्याहृतिभिर्घृताक्तापुनः संस्या सर्षपहोमं कृत्वा सा गौर्ब्राह्मणाय देया एवं निशी
थे गोः क्रंदनेपि मृत्युंजयमंत्रेण होमादि स्वपरशांतिः कार्या एवं श्रावणमासे दिवाश्वि
नी प्रसवेऽपि निषिद्धः माघे बुधे च महिषी श्रावणे वडवा दिवा सिंहे गावः प्रसूयंते स्वामि
नो मृत्युदायकाः रुद्रसूक्तेन अपि शांतिः शांतिग्रंथे द्रष्टव्या सोमवारव्रतं कार्यं श्रावणे वे
यथाविधि शक्तेनोपोषणं कार्यं अथवा निशिभोजनं एवं श्रावणे भौमवारे गौरीपू
जा प्रोक्ता श्रावणशुक्लचतुर्थी मध्याह्नव्यापिनी पूर्वविद्धा ग्राह्या ॥ ॥ श्रावणशुक्ल
पंचमी नागपंचमी इयमुदये त्रिमुहूर्तव्यापिनी परविद्धा ग्राह्या परेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यू
ना पंचमी पूर्वेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यूनचतुर्थीविद्धा तदा पूर्वैव त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीवे
धे द्विमुहूर्तापि परैव मुहूर्तमात्रानुगमापि तु ममप्रतिभाति अस्यामिस्सादिलिखि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ताम्रन्मयाद्वायथाचारंनागाः पूज्याः श्रावणशुक्लद्वादश्यांमासरूतस्यशाकव
र्जनव्रतस्यसांगतार्थंब्राह्मणायशाकदानंकरिष्ये इतिसंकल्पब्राह्मणंसंपूज्य
उपायनमिदंदेवव्रतसंपूर्त्तिहेतवे शाकंतुद्विजवर्यायसहिरण्यंददाम्यहमित्यादि
मंत्रेणपक्कमामंवाशाकंदद्यात् ततोदधिभाद्रपदेमासेवर्जयिष्येसदाहरे इतिदधि
व्रतसंकल्पयेत् अत्रदधिमात्रंवर्ज्यं तक्रादीनामनिषेधः अथपारणाहेद्वादश्यां
विष्णोःपवित्रारोपणाहेद्वादश्यसत्वेत्रयोदश्यांपारणाहेतत्रासंभवेश्रवणर्क्षेपूर्णिमा
यांवाकार्यं शिवपवित्रंचतुर्दश्यामष्टम्यांवापौर्णिमास्यांवाकार्यं एवंदेवीगणेशा
दुर्गादीनांचतुर्दशीचतुर्थीतृतीयानवम्यादयोयथाकुलाचारंतिथयः तत्तत्तिथ्य
संभवेसर्वदेवानांश्रावणपौर्णमास्यांकार्यं तत्राप्यसंभवेकार्त्तिक्यवधिर्गौणःका
लः इदंनित्यंअकुर्वाणेप्रत्यवायः तस्यसांवत्सरीपूजानिष्फलेत्याधुक्तेः गौणकाले

ष्यकरणे तदा ऽयुतं जपेन्मंत्रं स्तोत्रं वापि समाहितः इत्युक्तेरयुतसंख्याकतद्देवता
२७ मूलमंत्रजपः प्रायश्चित्तं तत्र पूर्वेद्युरधिवासनं परेद्युः पवित्रारोपणं अल्पकालसंभ २७
वे सद्योधिवासनपूर्वकं तत्कार्यं ॥ अथ संक्षेपतः प्रयोगः कार्पाससूत्रस्य नवसूत्रीं वि
धाय अष्टोत्तरशतनवसूत्र्या देवजानुपर्यंतं चतुर्दशग्रंथिकमुत्तमपवित्रं चतुःपंचा
शन्नवसूत्र्या ऊरूलंबितं द्वादशग्रंथिकं मध्यमं सप्तविंशतिनवसूत्र्या अष्टग्रंथिकं
नाभिलंबितं कनिष्ठपवित्रं च कृत्वा विंशत्युत्तरशतेन सप्तत्या वा नवसूत्र्या पादलंबि
नीं वनमालां अष्टोत्तरशतचतुर्विंशत्यन्यतरग्रंथिकां कुर्यात् द्वादशनवसूत्र्या द्वादशग्रंथि
कं गंधपवित्रं सप्तविंशतिनवसूत्र्या गुरुपवित्रं त्रिसूत्र्यां गदेवतापवित्राणि कुर्यात् शि
वपवित्राणि लिंगविस्तारानुसारेण कुर्यात् सर्वाणि पवित्राणि पंचगव्येन प्रोक्ष्य प्रण
वेन प्रक्षाल्य मूलेनाष्टोत्तरशतमभिमंत्र्य ग्रंथिं कुंकुमेन रंजयित्वा सर्वपवित्राणि वंश
पात्रे संस्थाप्य वस्त्रेण पिधाय देवपुरतो न्यस्य क्रियालोपविधानार्थं यत्त्वया विहितं प्रभो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मयैतत्क्रियते देव तत्तुष्ट्यै पवित्रकं न मे विघ्नो भवेद्देव कुरु नाथ दयां मयि सर्वथा स
र्वदा विष्णो मम त्वं परमा गतिरिति प्रार्थ्याधिवासनं कुर्यात् तत्र देशकालौ संकीर्त्य ।
संवत्सरकृतपूजाफलावाप्त्यर्थं अमुकदेवताप्रीत्यर्थं अधिवासनविधिपूर्वकं पवित्रा
रोपणं करिष्ये इति संकल्प्य देवपुरतः सर्वतोभद्रे जलपूर्णकुंभं संस्थाप्य कुंभे वंशपा
त्रं तत्र तानि पवित्राणि निधाय तेषु संवत्सरस्य यागस्य पवित्रीकरणाय भो विष्णुलोका
त् पवित्राद्य आगच्छ नमोस्तु ते इति मंत्रेण मूलमंत्रेण वा वाह्य त्रिसूत्र्यां ब्रह्मविष्णुरुद्रान्
नवसूत्र्यां ॐकारसोमवह्निब्रह्मनागशशिसूर्यशिवविश्वेदेवान् उत्तममध्यमकनिष्ठ
पवित्रेषु विष्णुब्रह्मरुद्रान् सहस्रजसूत्रे मामावाह्य वनमालायां प्रकृतिं वावाह्य मूल
मंत्रेण श्रीपवित्राद्यावाहितदेवताभ्यो नमः इति तेन गंधाद्युपचारैः पूजयेत् ततः पूर्वं सं
पादितं चित्रितं मात्रं ब्राह्मण्यां ग्रंथिकं गंधपवित्रमादाय विष्णुतेजोद्भवं रम्यं सर्वपातक
नाशनं सर्वकामप्रदं देव तवांगे धारयाम्यहमिति मंत्रेण मूलसंपुटितेन देवपादयोः सम

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२८ र्पयेत् देवस्य करे बध्नीयादित्यन्ये ततो देवं पंचोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् आमंत्रितोसि
देवेश पुराणपुरुषोत्तम प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सान्निध्यं कुरु केशव क्षीरोदधिमहानागश २८
य्यावस्थितविग्रह प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधौ भव ते नमः ततः साष्टांगं प्रणम्य पुष्पांज
लिं दद्यात् इत्यधिवासनं अत्र सर्वत्र मूलमंत्रो गुरूपदिष्टस्तांत्रिको वैदिको वा देवगायत्री
रूपो वा ग्राह्यः ततो रात्रिं सत्कथाजागरेणातिवाह्य प्रातःकाले सद्योधिवासने गोदोहांत
रिते वा काले पवित्रारोपणांगभूतं देवपूजनं करिष्य इति संकल्प्य देवं पवित्राणि च फला
धूपनैवेद्यांतैर्गंधाद्युपचारैः संपूज्य गंधदूर्वाक्षतयुक्तं कनिष्ठं पवित्रमादाय देवदेव नम
स्तुभ्यं गृहाणेदं पवित्रकं पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रद पवित्रकं कुरुष्वाद्य यन्मया
दुष्कृतं कृतं शुद्धो भवाम्यहं देव त्वत्प्रसादात् सुरेश्वरेति मंत्रेण मूलसंयुतेन दत्वा मध्य
मोत्तमपवित्रे वनमालां चैवमेवैतन्मंत्राभ्यां दद्यात् अंगदेवताभ्यो नाम्ना समर्प्य ।
महानैवेद्यं दत्वा नीराज्य प्रार्थयेत् मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः इयं सांव
त्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज वनमालां यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि तद्वत्पवित्रतंतूंस्त्वं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मूलांच हृदयेवरः जानता जानता वापि यत्कृतं तव चार्चनं केनचिद्विघ्नदोषेण परिपूर्णं न
दस्तु मे मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं परेश्वर यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे अपरा
धसहस्राणि क्रियंतेहर्निशं मया दासोहमिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वरेति अत्र शिवादौ
गरुडध्वजेत्यादौ वृषवाहनेत्यूहः वनमालामिति श्लोकस्य तु लोपः देव्यां तु देवदेव सु
रेश्वरेत्यादौ देवि देवि सुरेश्वरीत्यादि स्त्रीप्रत्ययांतपदोहः कार्यः शेषं समानं ततो गुरुं सं
पूज्य पवित्रं दत्वान्य ब्राह्मणेभ्यः सुवासिनीभ्यश्चान्यानि दत्वा स्वयमपि स कुटुंबो धार
येत् देवस्य स्नानादिकोपचारान् पवित्रार्पणं नार्यं कारयेत् त्रिरात्रांते देवं संपूज्य पवित्राणि
विसर्जयेत् अत्र शिवादि पवित्रारोपणे चतुर्दशी पूर्वविद्धा ग्राह्या एवं पूर्णिमा त्रिमुहूर्त्त
सायान्हव्यापिनी पूर्वविद्धैव ग्राह्येति अष्टम्यादितिथ्यंतराण्यपि पवित्रारोपणे प्रथमप
रिच्छेदोक्त सामान्यतिथिनिर्णयानुसारेण ग्राह्याणि ॥ ॥ इति पवित्रारोपणविधिः ॥ ७ ॥
अथोपाकर्मकालः तत्र च ऋचां श्रावणशुक्लपक्षे श्रवणनक्षत्र पंचमी हस्तइतिकालत्रयं ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२८ तत्रश्रवणंमुख्यकालस्तदलाभेपंचम्यादिस्तत्रदिनद्वयेश्रवणसत्वेयदिपूर्वासूर्योद २८
यमारभ्यप्रवृत्तंश्रवणंद्वितीयदिनेसूर्योदयोत्तरंत्रिमुहूर्त्तंवर्त्ततेतदापरदिनएवोपाक
र्मधनिष्ठायोगप्राशस्त्यात् यदात्रिमुहूर्त्तेन्यूनंतदापूर्वदिनेएवसंपूर्णव्याप्तेः यदिपू
र्वदिनेसूर्योदयेनास्ति परदिनेचसूर्योदयोत्तरमुहूर्त्तद्वयंवर्त्ततेतत्रद्वितीयदिनेएव उ
त्तराषाढायावेधनिषेधात् यदिपरदिनेमुहूर्त्तद्वयन्यूनंपूर्वदिनेचोत्तराषाढाविद्धंतदापं
चम्यादिकालोग्राह्यः पंचमीहस्तइतिकालद्वयंतुऔदयिकंमुहूर्त्तत्रयव्यापिमुख्यं।
तदलाभेपूर्वविद्धमपि एवंभाद्रपदशुक्लपक्षेपिश्रवणपंचमीहस्तकालत्रयनिर्ण
योज्ञेयः एतद्बह्वृचैःपूर्वाह्णेकार्यं॥ ॥अथयजुर्वेदिनिर्णयः तत्रबह्वृचानांश्रव
णवत्सर्वयजुर्वेदिनांश्रावणपूर्णमासीमुख्यकालः पौर्णिमास्याःखंडत्वेयदापौर्णिमा
पूर्वदिनेमुहूर्त्ताधनंतरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेषण्मुहूर्त्तव्यापिनी तदासर्वयाजुषाणामुत्तरे
व यदाक्षयाधिकतयासूर्योदयव्यापिनीतदासर्वयाजुषाणांपूर्वैव पूर्वदिनेमुहूर्त्ताध

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नंतरं प्रवृत्ता द्वितीयदिने मुहूर्त्तद्वयत्रयादिव्यापिनी षण्मुहूर्त्तन्यूना तदा तैत्तिरीयै
रुत्तराग्राह्या तैत्तिरीयभिन्नयाजुषैः पूर्वाग्राह्या यदा पूर्वदिने मुहूर्त्तार्धनंतरं प्रवृत्ता
द्वितीयदिने मुहूर्त्तद्वयन्यूना भवति क्षयवशात्तदा सैव वा तदा सर्वयाजुषाणां पूर्वैव हि
रण्यकेशी तैत्तिरीयाणां श्रावणपौर्णमासी मुख्यः कालः तदभावे श्रावणहस्तः श्रावणशु
क्लपंचमी तु नक्षत्रेऽनुक्ते नग्राह्या एतदेव भाद्रपदेपि कालद्वयमिति विशेषः खंडति
थित्वे निर्णयः पूर्वोक्त एव हस्तनक्षत्रमपि औदयिकं संगवस्पर्शिग्राह्यमन्यथा पूर्वदि
नमेव आपस्तंबानां श्रावणपौर्णमासी मुख्या तदभावे भाद्रपदीति विशेषः बोधायनानां
श्रावणीपौर्णमासी मुख्या दोषसंभवनया तदभावे आषाढीति विशेषः एतेषामपि खंडति
थित्वे पूर्वोक्त एव निर्णयः अथ काण्वमाध्यंदिनादिकात्यायनानां श्रवणयुक्ता श्रावणपौर्णि
मा केवला हस्तयुक्ता पञ्चमी केवला मुख्यकालः अतः केवलश्रवणे केवलहस्ते च तैर्नकार्यं
श्रावणमासे विघ्नदोषे भाद्रगतपौर्णमापञ्चम्योः कार्यं तिथेः खंडत्वे षण्मुहूर्त्ताधिक्ये उत्तरा
षण्मुहूर्त्तन्यूनत्वे पूर्वाग्राह्येत्यादिः पूर्वोक्त एव निर्णयः अथ सामवेदिनां भाद्रपदशुक्ले हस्तनक्ष

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१० ऽयं मुख्यः कालः संक्रांत्यादिदोषेण तत्रासंभवे श्रावणमासे हस्तो ग्राह्य इति निर्णयसिं
धुः अन्ये तु भाद्रपदहस्ते दोषसंभवे श्रावणपौर्णमास्यामुपाकर्म कृत्वा भाद्रपदस्थह
स्तपर्यंतं न पठनीयं ततः परं पठनीयमित्याहुः हस्तस्य खंडत्वे दिनद्वये पराण्ह १०
पूर्णिमाव्याप्तौ अपराण्हैकदेशस्पर्शे वा परदिन एवोपाकर्म पूर्वदिन एवाप
राण्हव्याप्तौ पूर्वत्रैव सर्वत्र सामगानां पराण्हस्यैवोपाकर्मकालत्वेनोक्तेः पू
र्वदिन एवापराण्हैकदेशस्पर्शे दिनद्वयेप्यपराण्हस्पर्शाभावे वा परत्रैव। येषां
सामवेदिनां प्रातःसंगवौ कर्मकालत्वेनोक्तौ तेषां पूर्वत्रापराण्हव्याप्तित्यक्त्वा
परदिने संगवोर्ध्ववर्तमानहस्तग्रहणं सिंहस्थे सूर्ये उपाकर्म विधानं तु य
ना दि श्रवणे हस्ते पूर्णिमा सिंहस्थसूर्ये भवति तदा तु त्रोपाकर्म न कर्कटस्थे इ
ति सामगानां श्रावणमासगतहस्तपर्वणो व्यर्थमित्यपरं अन्यशाखिनां सिं
हस्थरवे विधिनिषेधो वा नास्ति अथर्ववेदिनां तु श्रावण्यां भाद्रपदगतायां

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वापौर्णमास्यां उपाकर्मेति शिरवंडे औदयिकं संगवकालव्यापिनि तिथिर्ग्राह्येति सर्वेषा
खिनां श्रावणभाद्रमासगतस्वस्वगृह्योक्तकालेषु ग्रहणसंक्रांत्याशौचादिदोषसंभाव
नायां सर्वथा कर्मलोपप्राप्तौ शाखांतरोक्तकालानाश्रयत्वमावश्यकं तत्रापस्तंब
बौधायनसामगादीनां श्रावणभाद्रपदगतपंचमीपूर्णिमादेरप्यविशेषेणाश्रयत्वप्रा
सौ नर्मदोत्तरदेशे सिंहगते सूर्ये पंचम्यादेर्ग्रहणं नर्मदादक्षिणभागे कर्कटस्थे सूर्ये श्रा
वणपंचम्यादेर्ग्रहणमिति व्यवस्थेति कौस्तुभे उक्तं तेन शाखेदिनामपि सर्वथोपाकर्म
लोपप्रसक्तौ पूर्णिमापि सिंहस्थकर्कटस्थादिव्यवस्थयाश्रयेति मम भाति सर्वेषा
खिभिः श्रावणमासमुख्यकाले पर्जन्याभावेन व्रीह्याद्योषधिप्रादुर्भावाभावे आशौचा
दौ वा भाद्रपदश्रावणादौ कार्यं ओषधिप्रादुर्भावाभावेपि श्रावणमासे कार्यमिति क
र्कादिमतं सर्वशाखिनां गृह्योक्तमुख्यकालद्वयोः न निर्णीतदिने ग्रहणस्य संक्रांते वा स
त्वे संक्रांतिरहिताः पंचम्यादयो ग्राह्याः ग्रहणसंक्रांतियोगश्चोपाकर्मसंबंधिन्यहे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रात्रे भविष्यन्मध्यरात्रात्पूर्वमतीतमध्यरात्रादूर्ध्वं चेति यामाष्टके विद्यमानः श्राव
३१ णादिनक्षत्रपूर्णिमादितिथ्यस्पर्शोप्युपाकर्मदूषकः केचित्तु यामाष्टकादन्यत्रापि ३१
विद्यमानो ग्राह्यश्रवणादिनक्षत्रपर्वादितिथिस्पर्शश्चेत्सोपि दूषक इत्याहुः नूतनोप
नीतानां प्रथमोपाकर्म गुरुशुक्रास्तादौ मलमासादौ सिंहस्थे गुरौ च न कार्यं द्वितीया
द्युपाकर्म तु अस्तादावपि कार्यं मलमासे तु द्वितीयाद्यपि न कार्यं प्रथमोपाकर्म स्व
स्तिवाचननांदीश्राद्धादि कृत्वा कार्यं नूतनोपनीतानां श्रावणमासगतपंचमीहस्त
श्रवणादिकालेषु गुरुशुक्रास्तादिप्रतिबंधेनोपाकर्मारंभाभावे भाद्रमासपंचमी श्राव
णाद्येयोग्राह्याः मौंजीयज्ञोपवीतं च नवदंडं च धारयेत् अजिनं कटिसूत्रं च नववस्त्र
तथैव चेति ब्रह्मचारिणो विशेषः प्रतिवर्षं ज्ञेयः उपाकर्मोत्सर्जने ब्रह्मचारी समावृत
गृहस्थवानप्रस्थैः सर्वैः कर्तव्ये उत्सर्जनकालस्तु नेह प्रपंच्यते उपाकर्मदिने अथ
वेति वचनानुसारेण सर्वशिष्टानामिदानीं उपाकर्मदिन एवोत्सर्जनकर्मानुष्ठानाचारे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णसन्निर्णयस्यानुपयोगात् एतेउपाकर्मोत्सर्जनेयदिअन्यैर्द्विजैःसह करोतितदा
लौकिकाग्नौकुर्यात् यद्येकःकरोतितदास्वगृह्याग्नौकुर्यात् कात्यायनैस्तुऔपवस
थ्याग्नावेवहोतव्यंनलौकिकाग्नौ ब्रह्मचार्यादिःस्वयंचतुरवत्तीबहुभिश्चतुरवत्तीभिःउपा
कर्मादिकंकुर्वन् एकस्यापिजामदग्न्यादेःपंचावत्तिनःसत्वेतदनुरोधेनपंचावत्तमे
वकुर्यात् चतुरवत्तिनामपिपंचावत्तिहस्यवैकल्पिकत्वोक्त्यातेषामपिकर्मवैगु
ण्याभावात् अकरणेदोषश्रवणेनमस्युक्तमेते कर्तव्ये क्वचित्पुस्तकेनिर्णयसिं
धावेतदकरणेप्राजापत्यकृच्छ्रमुपवासोवाप्रायश्चित्तंदृश्यते नसर्वत्र उपाकर्मोत्स
र्जनयोरुभयोरपिऋषिपूजनमुक्तं ऋष्यादितर्पणंतूत्सर्जनएव अत्रविवाहोत्तरं
तिलतर्पणेनदोषः अत्रसंकल्पे अधीतानांछंदसामाप्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वर
प्रीत्यर्थमुपाकर्मदिनेऽध्योत्सर्जनाख्यंकर्मकरिष्यइति उपाकर्मणितुअधीतानांअ
ध्येष्यमाणानांचछंदसांयातयामतानिरासेनाप्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमितिविशेषः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अदसिंष्ट: सर्वोऽपि प्रयोगविशेष: स्वस्वगृह्यानुसारेण ज्ञेय: अत्र नदीनां रजोदोषो
३२ न ब्रह्मादिदेवर्षीणां जले सांनिध्यं तेन स्नानात् सर्वदोषक्षय: ऋषिपूजनस्था ३२
नस्थितजलस्पर्शनपानाभ्यां सर्वकामावाप्तिरिति सर्वशाखिसाधारणनिर्णय: ॥ अ
थ रक्षाबंधनमस्यामेव पूर्णिमास्यां भद्रारहितायां त्रिमुहूर्त्ताधिकोदयव्यापिन्यां अप
राह्णे प्रदोषे वा कार्यं उदये त्रिमुहूर्त्तन्यूनत्वे पूर्वेद्युर्भद्रारहिते प्रदोषादिकाले कार्यं इ
दं ग्रहणसंक्रांतिदिनेऽपि कर्त्तव्यं मंत्रस्तु येन बद्धो बली राजा दानवेंद्रो महाबल: ।
तेन त्वामभिबध्नामि रक्षे मा चल मा चलेति अत्रैव पौर्णिमायां हयग्रीवोत्पत्ति: ॥
श्रावणपौर्णिमा कुलधर्मादौ त्रिमुहूर्त्तसायाह्नव्याप्ता पूर्वविद्धैव ग्राह्या त्रिमुहूर्त्तान्यू
नत्वे परा अस्यामेव पौर्णिमास्यां आश्वलायनानां श्रवणाकर्म सर्पबलिश्च रात्रावुक्त:
तैत्तिरीयाणां तु सर्पबलिरेवोक्त: कात्यायनानां सामगानां च श्रवणाकर्म सर्पबलीद्वा
वप्युक्तौ अत्र पौर्णमासी अस्तमयप्रभृति प्रवृत्तकर्मपर्याप्तकालव्यापिनी श्चैवं वचेत्पूर्वैव ग्राह्या ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनद्वये तत्संबंधस्य सत्वे वा पारेव प्रयोगस्त्वस्वसूत्रेषु ज्ञेयः श्रवणाकर्मसर्पबल्याश्वयुजिप्र
त्यवरोहणादिपाकसंस्थानां स्वस्वकालेष्वकरणे प्राजापत्यप्रायश्चित्तं कार्यं नतु कालां
तरे तदनुष्ठानं श्रवणाकर्मादिसंस्थाः पत्न्यामृतुमत्यामपि कार्याः प्रथमारंभस्तु न भवति
श्रावणकृष्णचतुर्थ्यां प्रारभ्य कृष्णचतुर्थीषु यावज्जीवमेकविंशतिवर्षाणि वा एकवर्षं वा
संकष्टचतुर्थीव्रतं कार्यं अशक्तौ प्रतिवर्षं श्रावणचतुर्थ्यामेव कार्यं अत्र चंद्रोदयव्या
प्ता तिथिर्निर्णये प्रथमपरिच्छेदे उक्तः सोद्यापनव्रतप्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः॥ ॥अथ
जन्माष्टमीव्रतं तत्राष्टमी द्विविधा शुद्धा विद्धा च दिवा रात्रौ वा सप्तमीयोगरहिता अत्र दिने
यावती तत्र तावती शुद्धा दिवा रात्रौ वा सप्तमीयोगवती यस्मिन्नहोरात्रे यावती तत्र ताव
ती विद्धा सा पुनर्द्विविधा रोहिणीयुता रोहिणीरहिता चेति तत्र रोहिणीयोगरहितकेवलाष्टमी
भेदाः सप्तमी घटी ५६ पला नि ५८ अष्टमी अस्यां ५८।५ शुद्धायां संदेहो नास्ति द्वितीयकोष्ठ्यभा
वात् सप्तमी २ अष्टमी ५५ अस्यां विद्धायामप्यसंदेहः दिनांतरे अभावेन द्वितीयकोष्ठ्यभावात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

३३ यदा हि दिनद्वये केवलाष्टमी वर्त्तते तदा चत्वारः पक्षाः पूर्वेद्युरेव निशीथव्यापिनी दिनद्व- ३३
येपि निशीथव्याप्त्यभावो वा इति रात्र्यर्द्धं निशीथपदार्थः स्मृत्यन्तरे त्वष्टमो मुहूर्त्तो निशीथः त-
त्र पूर्वेद्युरेव निशीथव्यापिनी यथा सप्तमी ४० अष्टमी ४२ अत्र सप्तमीयुता पूर्वविद्धैवाष्टम्युपो-
ष्या यथा वाष्टमी ६०।४ इयं अभ्यधिकापि पूर्वैव परेद्युरेव निशीथे यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ४६ अ-
त्र परैवाष्टम्युपोष्या उभयत्र निशीथे यथा सप्तमी ४२ अष्टमी ४६ अत्रापि परैवाष्टमी ग्राह्या दि-
नद्वये निशीथव्याप्त्यभावे यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ४२ अत्रापि परैवाष्टमी ग्राह्या रोहिणीयुताष्टम्या-
मपि पूर्वदिन एव निशीथेऽष्टमीरोहिण्योर्योगः परदिन एव निशीथे योगः दिनद्वये निशीथे यो-
गः इति पक्षत्रयं पूर्वेद्युरेव निशीथे योगो यथा सप्तमी ४० तद्दिने कृत्तिका ३५ अष्टमी ४६ तद्दिने
रोहिणी ३६ अत्र पूर्वविद्धैवाष्टम्युपोष्या परदिन एव निशीथे योगो यथा सप्तमी ४२ तद्दिने कृत्ति-
का ५० अष्टमी ४७ रोहिणी ४९ अत्र परैवाष्टमी ग्राह्या दिनद्वये निशीथेऽष्टमीरोहिण्योर्योगो यथा ।
सप्तमी ४३ कृत्तिका ४३ अष्टमी ४७ रोहिणी ४८ अत्र परैवाष्टमी ग्राह्या । अथ रोहिणीयुताष्टम्यामेव दिनद्व-
१ रोहिणी येपि निशीथे योगाभावो वा बहुधा संभवति पूर्वेद्युरेव निशीथव्यापिनी अष्टमी परेद्युरेव निशीथादन्यत्र रोहि-

वै

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णीयुताचेत्येकः पक्षः यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ५० अष्टमी दिने कृत्तिका ४९ अत्र पक्षे परेद्याष्टमी
ग्राह्या एतत्तुल्ययुक्त्या पूर्वेद्युरेव निशीथव्यापिनी पूर्वेद्युरेव निशीथादन्यत्र रोहिणीयुतेति पक्षे पूर्वै
वग्राह्या दिनद्वयेपि निशीथादन्यत्र रोहिणीयुता परेद्युरेव निशीथव्यापिनीति द्वितीयः पक्षः यथा सप्तमी
४० तद्दिने कृत्तिका ३० अष्टमी ४८ रोहिणी २५ अत्रापि परे च ग्राह्या दिनद्वये निशीथादन्यत्र रोहिणीयुता
पूर्वेद्युरेव निशीथव्यापिनीति तृतीयो यथा सप्तमी २५ कृत्तिका ४८ अष्टमी २० रोहिणी ४३ अत्रापि प
रैव रोहिणीयोगसाम्येपि पूर्वत्र सप्तमीविद्धत्वात् यथा वाष्टमी ६०।४ कृत्तिका ५० अत्र पूर्वैव ग्राह्या अहो
रात्रद्वये रोहिणीयोगसाम्येपि पूर्वस्याः शुद्धत्वात् पूर्णत्वात् अत्र दिनद्वयेपि निशीथव्यापिनी परेद्युरेव नि
शीथादन्यत्र रोहिणीयुतेति चतुर्थः यथा सप्तमी ४३ अष्टमी ४१ कृत्तिका ४९ अत्र परेद्याष्टमी एवं दिन
द्वयेपि निशीथव्यापिनी पूर्वत्रैव निशीथादन्यत्र रोहिणीयुतेति पंचमो यथा सप्तमी ४१ तद्दिने रोहिणी
४३ अष्टमी ४७ अत्रैव पूर्वा सम्पूर्णा ग्राह्या दिनद्वयेपि निशीथव्यापिनी दिनद्वयेपि निशीथादन्यत्र रोहि
णीयुतेति षष्ठो यथा सप्तमी ५२ अष्टमी ४८ कृत्तिका ४८ रोहिणी ४२ अत्र परैव दिनद्वयेपि निशीथव्यापि
पिनी पूर्वेद्युरेव निशीथादन्यत्र रोहिणीयुतेति सप्तमो यथा सप्तमी ४० तद्दिने रोहिणी ५८ अष्टमी ४२ अत्र प

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रैवाष्टमीग्राह्या अत्रैव पक्षे परेद्युरेवोभयत्र वा निशीथादन्यत्र रोहिणीयोगेपि परैवेति कैस्तूक्ते
न सिद्धां परेद्युरेव निशीथव्यापिनी परेद्युरेव निशीथादन्यत्र रोहिणीयुतेति चरमः पक्षः यथा स
प्तमी ३० अष्टमी २५ तद्दिने कृत्तिका यथावाष्टमी ६०।४ अष्टमीशेषदिने कृत्तिका। अत्रोदाहरण
द्वयेपि परैवाष्टमी ग्राह्या स्वल्पस्यापि रोहिणीयोगस्य प्राशस्त्येन मुहूर्त्तमात्रायां अपि परस्यां ग्रा
ह्यतया पूर्वत्र विद्यमानाया निशीथव्याप्तेरनादरात् सर्वपक्षेषु यदि परदिने मुहूर्त्तन्यूना वर्त्तते त
दा सा न ग्राह्या किंतु पूर्वैवेति पुरुषार्थचिंतामणावुक्तं परेद्युरेव निशीथव्यापिनी पूर्वेद्युरेव
निशीथादन्यत्र रोहिणीयुता यथा सप्तमी ४८ रोहिणी ५५ अष्टमी ४८ अत्र परैव विद्धायां निशीथोत्तरं रो
हिणीयोगस्याप्रयोजकत्वात् एवं विस्तरेणोक्तानां चतुःपक्षाणां संक्षेपेण निर्णयसंग्रहः पुरुषार्थ
चिंतामणौ शुद्धसमायां शुद्धन्यूनायां विद्धसमायां विद्धन्यूनायां वा केवलाष्टम्यां संदेह एव नास्ति
शुद्धाधिकेपि केवलाष्टमी पूर्वैव विद्धाधिकातु पूर्वदिनस्य निशीथव्याप्तौ पूर्वा दिनद्वये निशीथव्या
प्त्यव्याप्तौ वा परैवेति अथ रोहिणीयोगे यदि शुद्धासमायां शुद्धन्यूनायां वेधे यदि रोहिणीयोगस्तदा
न संदेहः शुद्धाधिकायां पूर्वदिने दिनद्वयेपि वा रोहिणीयोगे पूर्वैव विद्धाधिकायामुत्तरदिन एव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रोहिणीयोगे पूर्वा दिनद्वयेपि परत्रैव निशीथे निशीथे विशेषयवा रोहिणीयोगे परैवेति संक्षे
पेण निर्णयसंग्रहः एवं कौस्तुभादि नवीनग्रंथानुसारमाधवमतानुसारेण जन्माष्टमी
निर्णीता अत्र केचित् केवलाष्टमी जन्माष्टमी सैव रोहिणीयुता जयंतीसंज्ञिकेति जयंत्यष्ट
म्योर्भेदमाहुः अन्ये तु जन्माष्टमीव्रतं जयंतीव्रतं च भिन्नं रोहिणीयोगाभावे जयंतीव्रत
लोपात् जन्माष्टमीव्रतमेव कार्यं यस्मिन्वर्षे जयंत्याख्ययोगो जन्माष्टमी तद्दिनाने भूता जयं
त्यां स्यादिति जयंतीदिने निशीथारंभकर्मकाले अष्टम्याद्यभावेपि सा कल्पवचनात् पादितक
र्मकालव्याप्तिमादाय व्रतद्वयमपि जयंतीदिने एव तंत्रेणानुष्ठेयं व्रतद्वयस्याप्यकरणे म
हादोषश्रवणेन फलश्रवणेन च नित्यकाम्योभयरूपत्वात् न तु निशीथव्याप्तायां पूर्वाष्टम्यां
जन्माष्टमीव्रतं कृत्वा जयंतीदिने पारणमनुष्ठेयं नित्यव्रतलोपे प्रत्यवायापातादित्याहुः
निर्णयसिंधौ तु उक्तरीत्या माधवमतमुपपाद्य हेमाद्रिमते तु जन्माष्टमीव्रतमेव नित्यं जयंती
व्रतं तु नित्यमपि कलियुगे त्वनामिलिकेविन्यातु निष्पत्ती स्कन्दः स्वमतेन यस्मिन्वर्षे पूर्वदिने एव नि
शीथे अष्टमी परदिने एव निशीथादन्यत्र जयंत्याख्ययोगस्तत्रोपोषणद्वयं कार्यं व्रतद्वयस्यापि नि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्यतेनाकरणे दोषात्तु जयंत्याष्टम्यंतर्भावो किंस्तु मस्र्वेषां स्मारणामात्रमिति प्रतिप्रतिपादि
तं ममतु कौस्तुभादिनवीनपरिगृहीतमाधवमतरीत्या जयंत्यंतर्भावेनाष्टमीव्रतानुष्ठानमेव
युक्तं प्रतिभाति ॥ अत्र व्रते बुधसोमवारयोगः प्राशस्त्याधायको न तु रोहिणीवन्निर्णायकः ॥
अथ द्वितीयदिने भोजनरूपं पारणं व्रतांगं विहितं तत्कालो निर्णीयते केवलतिथ्युपवासे
तिथ्यंते नक्षत्रयुक्ततिथ्युपवासे उभयांते पारणं कार्यं यदि तिथिनक्षत्रयोरेकतरांतो दिनेऽ
न्यतेउभयांतस्तु रात्रौ तदा दिवैवान्यतरांते पारणं यदा दिवा नैकस्यापि अंतस्तदा निशीथादर्वाक्
अन्यतरांते उभयांते वा पारणं कार्यं भोजनासंभवे पारणसंपूर्त्यर्थं फलाद्याहारो विधेयः केचि
त्तु विषये निशीथे पारणं न कार्यं किंतूपवासस्तृतीयेह्नि दिवा पारणं कार्यमित्याहुः तन्न युक्तं
अशक्तस्त्वेकतरांताभावेऽपि उत्सवांते प्रातरेव देवपूजाविसर्जनादि कृत्वा पारणं कुर्यात् ॥ ॥
अथ संक्षेपेण व्रतविधिः प्रातः कृतनित्यक्रियः प्राङ्मुखो देशकालादि संकीर्त्य तत्काले सप्त
म्यादिसत्त्वे प्रधानभूतामष्टमीमेव संकीर्त्य श्रीकृष्णप्रीत्यर्थं जन्माष्टमीव्रतं करिष्ये जयंतीयो
गसत्त्वे जन्माष्टमीव्रतं जयंतीव्रतं च तंत्रेण करिष्ये इति संकल्पयेत् ताम्रपात्रे जलं गृहीत्वा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वासुदेवं समुद्दिश्य सर्वपापप्रशांतये उपवासं करिष्यामि कृष्णाष्टम्यां नभस्यहं
अत्रान्तौ फलानि भक्षयिष्यामीत्याद्यूहः आजन्ममरणं यावद्यन्मया दुष्कृतं कृतं तत्
प्रणाशय गोविंद प्रसीद पुरुषोत्तमेति पात्रस्थं जलं क्षिपेत् ततः सुवर्णरजतादिमय्यां मृ
न्मय्यां वा भित्तिलिखिता वा प्रतिमा यथाकुलाचारं कार्याः तां यथा पर्यंके प्रसुप्तदेवक्याः
स्तनं पिबंतीं कृष्णप्रतिमां निधाय जयंतीसत्यलदन्य देवयस्याः उत्संगे द्वितीयां प्रतिकृष्णमूर्तिं
निधाय पर्यंकस्थदेवकीचरणसंवाहनपरां लक्ष्मीं निधाय भित्त्यादौ खड्गधरं वसुदेवं नंदं गोपी
गोपान् लिखित्वा प्रदेशांतरे मंचके प्रसूतकन्यया सह यशोदां प्रतिमां प्रीतां तरे वसुदे
वदेवकीनंदयशोदाश्रीकृष्णरामचंडिका इति सप्तप्रतिमाः स्थापयेत् एतावत्प्रतिमालाभे वसु
देवादिचंडिकांताः सप्त यथाचारं यथाशक्ति वा कृत्वा अन्याः सर्वा यथायथं ध्यायेदिति भाति
निशीथासन्नप्रायकाले स्नात्वा श्रीकृष्णप्रीत्यर्थं सपरिवारश्रीकृष्णपूजां करिष्य इति संकल्प्यांगन्या
सान् कृत्वा दिग्बंधनं नित्यवत्कृत्वा पर्यंकस्थां किंनराद्यैर्युतां ध्यायेत्तु देवकीं श्रीकृष्णं बालकं ध्या
येत्पर्यंके स्तनपायिनं श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलोत्पलदलच्छविं संवाहयंतीं देवक्याः पादौ ध्यायेच्च तां श्रियं ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवं ध्यात्वा देवकीसुतेन नमः इति देवकीमावाह्य मूलमंत्रेण पुरुषसूक्तेन ऋचा चा श्रीकृष्णायन
मः इति श्रीकृष्णमावाहयामीत्यावाह्य लक्ष्मीं चावाह्य देवक्यै वसुदेवाय यशोदायै नंदाय कृष्णा
यरामाय चंडिकायै इति नाम्नावाह्य लिखितादिदेवताः सकलपरिवारदेवताभ्यो नमः इति आ
वाह्य मूलेन सूक्तेन ऋचा वा अत्रावाहितदेवतायाः परिवारदेवताया सहित कृष्णाय नमः इत्या
सनपाद्यार्घ्याचमनीयाभ्यंगस्नानानि दत्वा पंचामृतस्नानांते चंदनेनानुलेपयेत् शुद्धोदका
भिषेकांते वस्त्रयज्ञोपवीतगंधपुष्पाणि धूपदीपौ च विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वोद्भवा
य च विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविंदाय नमो नमः इति मंत्राभ्यां मूलमंत्रादि समुच्चिताभ्यां दद्यात्
जगन्नाथ नमस्तुभ्यं संसारभयनाशन जगदीश्वराय देवाय भूतानां पतये नमः इति नैवेद्यं मू
लमंत्रादिकं सर्वत्र योज्यं तांबूलादि नमस्कार प्रदक्षिणा पुष्पांजल्यंतं कार्यं अथवा बोधा
यन प्रकारेणोक्तविधिना पूजा सा यथा उक्तप्रकारेण ध्यानावाहने कृत्वा देवा ब्रह्मादयो
येन स्वरूपं न विदुस्तव अतस्त्वां पूजयिष्यामि मातुरुत्संगवासिनं पुरुष एवेदं मासनं ०॥
अवतारसहस्राणि करोषि मधुसूदन न ते संख्यावताराणां कश्चिज्जानाति तत्त्वतः एतावान्०

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पाद्यं जातः कंसवधार्थाय भूभारोत्तारणाय च देवानां च हितार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ।
कौरवाणां विनाशाय पांडवानां हिताय च गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देवक्या सहितो हरे त्रिपाद्य्र्घ्येति
अर्घ्यं सुरासुरनरेशाय क्षीराब्धिशयनाय च कृष्णाय वासुदेवाय दद्याम्याचमनं शुभं तस्मा॰ आच॰
मनीयं नारायण नमस्तेस्तु नरकार्णवतारक गंगोदकं समानीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां यसुरूपेण॰
स्नानं पयोदधिघृतक्षौद्रशर्करास्नानमुत्तमं तस्यार्थं देवदेवस्य गृह्यतां देवकीसुतेति पंचामृतं ।
शुद्धोदकस्नानमाचमनं क्षौमं च पट्टसूत्राढ्यं मयानीतं शुक्लं शुभं गृह्यतां देवदेवेश मया दत्तं सुरो
त्तम तं यज्ञं॰ वस्त्रं॰ नमः कृष्णाय देवाय शंखचक्रगदाधर ब्रह्मसूत्रं जगन्नाथ गृहाण परमेश्वर ।
तस्माद्यज्ञात॰ यज्ञोपवीतं नानागंधसमायुक्तं चंदनं चारुचर्चितं कुंकुमोत्काश्मीरैर्युक्तं गृह्यतां पर
मेश्वर तस्माद्यज्ञात॰ गंधं॰ पुष्पाणि यानि दिव्यानि पारिजातोद्भवानि च मालतीकेसरादीनि पूजा
र्थं प्रतिगृह्यतां तस्मादश्वाः॰ पुष्पाणि अथांगपूजा कृष्णाय नमः पादौ पूजयामि संकर्षणा
य॰ गुल्फौ॰ कालात्मने॰ जानुनी॰ विश्वकर्मणे॰ जंघने॰ विश्वनेत्राय॰ कटिं॰ विश्वकर्त्रे॰ मेढ्रं॰ ।
पद्मनाभाय॰ नाभिं॰ परमात्मने॰ हृदयं॰ श्रीकंठाय॰ कंठं॰ सर्वास्त्रधारिणे॰ बाहू॰ वाचस्पतये॰
मुखं॰ केशवाय॰ ललाटं॰ सर्वात्मने॰ शिरः॰ विश्वरूपिणे नारायणाय॰ सर्वांगं पूजयामि ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वनस्पतिर॰ यस्सुरूषं॰ धूपं॰ त्वंज्योतिः सर्वदेवानां तेजस्त्वं तेजसांपरं आत्मज्योतिर्नमस्तु
भ्यंदीपोयंप्रतिगृह्यतां ब्राह्मणोस्य॰ दीपं॰ नानागंधसमायुक्तं भक्ष्यभोज्यंचतुर्विधं नैवे
द्यार्थंमयादत्तंगृहाणपरमेश्वर चंद्रमामनसः॰ नैवेद्यं आचमनं करोद्वर्तनं तांबूलंचस
कर्पूरंपूगीफलसमन्वितं मुखवासकरंरम्यंप्रीतिदंप्रतिगृह्यतां तांबूलं॰ सौवर्णराज
तंताम्रंनानारत्नसमन्वितं कर्मसाफल्यसिध्यर्थंदक्षिणाप्रतिगृह्यतां दक्षिणां॰ रंभाफलंनारि
केलंतथैवाम्रफलानिच पूजितोसिसुरश्रेष्ठगृह्यतांकंससूदन नाभ्याआसीत्॰ नीराजनं ॥
यानिकानिच॰ सप्तास्यासन्॰ प्रदक्षिणाः यज्ञेनेत्यादिवेदमंत्रैः पुष्पांजलिं॰ नमस्कारान्
अपराधसहस्राणि॰ पूजांनिवेदयेत् सर्वोपचारपूजनेनसमाप्तो द्वादशांगुलविस्तारंरौप्य
मयंस्थंडिलादिलिखितंवा रोहिणीयुतंचंद्रं सोमेश्वरायसोमायतथासोमोद्भवायच सोम
१० पुष्प स्यपतयेनित्यंतुभ्यंसोमायवैनमइतिसंपूज्य सकुशचंदनतोयंशंखेनादाय क्षीरोदार्णवसं
भूतअत्रिगोत्रसमुद्भव गृहाणार्घ्यंशशांकेशरोहिण्यासहितोमम ज्योत्स्नापतेनमस्तुभ्यंज्यो
तिषांपतयेनमः नमस्तेरोहिणीकांतअर्घ्यंनः प्रतिगृह्यतांइतिमंत्राभ्यांचंद्रायार्घ्यंदद्यात् ततः
श्रीकृष्णायार्घ्यंदद्यात् तत्रमंत्रः जातःकंसवधार्थायभूभारोत्तारणायच पांडवानांहितार्थाय

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धर्मसंस्थापनाय च कौरवाणां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देवक्या
सहितो हरे इति ततः प्रार्थयेत् त्राहि मां सर्वलोकेशाहे संसारसागरात् त्राहि मां सर्वपाप
घ्न दुःखशोकार्णवात्प्रभो सर्वलोकेश्वर त्राहि पतितं मां भवार्णवे त्राहि मां सर्वदुःखघ्न
रोगशोकार्णवाद्धरे दुर्गतांस्त्रायसे विष्णो ये स्मरन्ति सकृत्सकृत् त्राहि मां देववरदे येन त्राता च त्वत्तो
नान्योऽस्ति रक्षिता यद्वा क्वचन कौमारे यौवने यच्च वार्धके तत्पुण्यं वृद्धिमायातु पापं दह हल
ायुधेति अथ पूजानन्तरं कृत्यं अग्निपुराणे इत्येवं पूजयित्वा तु पुरुषसूक्तैः सचैस्तवैः ग
स्तुत्यावादित्रनिर्घोषैर्गीतवादित्रमंगलैः सुकथाभिर्विचित्राभिस्तथा प्रेक्षणकैरपि प्र
वर्तितहास्यैः पौराणोक्षिपेत्तां शर्वरीं नयेत् इति अत्र कथासु वैचित्र्यं देशभाषाकाव्यकृतं स्वरा
णां प्रायुक्तैः पुराणकथानामन्तेऽभिधानात् प्रेक्षणकानि नृत्यादीनि तथा च वैदिकस्तव
करणाकृतस्तुतिविशिष्टः पौराणेतिहासमिश्रितो गीतनृत्ययुतदेशभाषाकाव्यप्रमुखकथा
करणको जागरो विप्रादिवर्णत्रयस्य विधीयते शूद्रादीन्प्रति एतादृशजागरस्य विधानु
पयोग्यत्वात् वचनान्तरेण तु सूक्तादिरहितगीतादिविशिष्टो वर्णचतुष्टयसाधारणो विधीयते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पिनीचेत्सरेवेतिकेचित् पूर्वदिने सर्वथा मध्यान्हस्पर्शो नास्त्येव परदिने एव मध्यान्हस्पर्शि
३८ नीत्यवपरा पूर्वदिने एकदेशेन मध्यान्हव्यापिनी तदापि परैव एवं मासांतरेपि निर्णयः इयं र ३८
विभौमवारे तिप्रशस्ता अत्र चतुर्थ्यां चंद्रदर्शने मिथ्याभिदूषणदोषस्तेन चतुर्थ्यामुदितस्य पंच
म्यां दर्शनं विनायकव्रतदिनेपि न दोषाय पूर्वदिने सायान्हमारभ्य प्रवृत्तायां चतुर्थ्यां विनायक
व्रताभावेपि पूर्वेद्युरेव चंद्रदर्शनदोष इति सिध्यति चतुर्थ्यामुदितस्य तद्दर्शनमिति पक्षे तु
भवति स्थिरपंचषण्मुहूर्तमात्रचतुर्थीदिनेपि निषेधापत्तिः इदानींतनास्तु एकतरपक्षाश्रये
ण विनायकव्रतदिन एव चंद्रं न पश्यंति न तूदयकाले दर्शनकाले वा चतुर्थीसत्वासत्वे विचा
रयंति दर्शने जाते तद्दोषशांतये सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जांबवता हतः सुकुमारक मा
रोदीस्तव ह्येष स्यमंतकः इति श्लोकजपः कार्यः अत्र मृन्मय्यादिमूर्तौ प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं वि
नायकं षोडशोपचारैः संपूज्य एकमोदकेन नैवेद्यं दत्वा सगंधा एकविंशति दूर्वा गृहीत्वा ग
णाधिपाय उमापुत्राय अघनाशनाय विनायकाय ईशपुत्राय सर्वसिद्धिप्रदाय एकदंताय इभवक्त्राय मू
षकवाहनाय कुमारगुरवे इति दशनामभिर्द्वयं द्वयं समर्प्य अवशिष्टामेकां दूर्वां मुक्त दशनाम

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भिः समर्पयेत् दशमोदकान् विप्राय दत्वा दश स्वयं भुंजीतेति संक्षेपः॥ ॥भाद्रपद शुक्ल
पंचमी ऋषिपंचमी सा मध्यान्हव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये मध्यान्हव्याप्तावव्याप्तौ च
पूर्वैव अत्र ऋषीन् पूजयित्वा कर्षणरहितभूमिजन्यशाकाहारं कुर्यात् शुक्ले भाद्र
पदे षष्ठ्यां स्नानं भास्करपूजनं प्राशनं पंचगव्यस्य अश्वमेधफलाधिकं इयं स्कंदषष्ठी स
प्तमीयुता ग्राह्या अस्यामेव स्वामीकार्त्तिकेयदर्शनं ब्रह्महत्यादिपापनाशनं॥ ॥भाद्रप
द शुक्लाष्टमी दूर्वाष्टमी सा पूर्वा ग्राह्या इयं ज्येष्ठामूलर्क्षयुता त्याज्या अस्यां भेतधुत्तापिष्ट
ह्या इदं दूर्वापूजनं अलं कन्यार्केऽगस्त्योदये च वर्ज्यं इदं स्त्रीणां नित्यं॥ ॥अत्र ज्येष्ठादेवीपू
जनव्रतं केवलाष्टमीप्राधान्येन केवलज्येष्ठानक्षत्रप्राधान्येन चोक्तं तत्र दाक्षिणात्याः केवल
ज्येष्ठानक्षत्र एव कुर्वंति तत्रानुराधायामावाहनं ज्येष्ठायां पूजनं मूलेन विसर्जनमिति त्रिदिनं।
आवाहनविसर्जनदिनयोः पूजनदिनानुरोधेन निर्णयः तत्र यदा पूर्वं मध्यान्हमारभ्य प्रवृत्ता ज्येष्ठा
द्वितीयदिने मध्यान्हे मध्यान्हात् पूर्वं वा समाप्यते तदा पूर्वदिने एव पूजनं यदा पूर्वदिने मध्यान्होत्त
रं प्रवृत्ता परदिने मध्यान्हे समाप्ता तदाष्टमीयोगवशेन पूर्वापरा वा ग्राह्या उभयत्राष्टमीयोगे पूर्वैव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदापूर्वेद्युर्मध्याह्नमारभ्य मध्याह्नोत्तरं चाप्रवृत्ता परदिने मध्याह्नोत्तरमपराह्णं स्पृशति त ४०
४० दा पूर्वा योगाभावेपि परैव भाद्रपदशुक्लैकादश्यां द्वादश्यां वा पारणोत्तरं विष्णुपरिवर्तनोत्सवः
तत्रशुक्ले श्रवमध्ये परिवर्तमेति इति वचनात् त्रेधा विभक्त श्रवणमध्यभागयोगस्यैकादश्यां सत्त्वे त
त्रैव द्वादश्यां सत्त्वे द्वादश्यामेवोभयत्र नस्तत्र योगाभावे द्वादश्यां वेलादि व्यवस्था ज्ञेया तत्र संध्या
यां विष्णुं संपूज्य वासुदेव जगन्नाथ प्राप्तेयं द्वादशी तव पार्श्वेन परिवर्तस्व सुखं स्वपिहि माधवेति
मंत्रेण प्रार्थयेत्॥ ॥अथ श्रवणद्वादशीव्रतं तत्र यत्र दिने मुहूर्तमात्रादि स्वल्पोपि द्वादश्याः
श्रवणयोगस्तत्रोपोषणं उत्तराषाढाविद्धश्रवण निषेधवाक्यानि तु निर्मूलानि यदापूर्वेदिन
एकादशीविद्धा द्वादशी परदिनेऽनुवर्तते दिनद्वयेपि श्रवणयोगस्तदा पूर्वदिने विष्णुशृंखलयोगा
त्सैवोपोष्या तत्रोदाहरणं एकादशी १८ उत्तराषाढा ६ द्वादशी २० श्रवण १२ यथावा एकाद
शी १८ उत्तराषाढा २५ द्वादशी २० श्रवण १८ अत्र द्वितीयोदाहरणे एकादश्याः श्रवणयोगाभावे
पि श्रवणयुक्त द्वादशी स्पर्शमात्रेण विष्णुशृंखलयोगः द्विविधोप्ययं योगो दिवैव ग्राह्यो न रात्रा
विति पुरुषार्थचिंतामणौ रात्रावपि निशीथोत्तरमपि योगो ग्राह्य इति निर्णयसिंधुः रात्रेः प्रथम

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रहरपर्य्यंतं तिथ्योः श्रवणयोगो ग्राह्यो न द्वितीयप्रहरादावित्यपरे अत्र चरमपक्ष एव यु
क्तो भाति अत्र विष्णुशृंखलयोगे व्रतद्वयोपोषणं तत्रैकादश्यामेव कृत्वा द्वादश्यां वक्ष्य
माणप्रकारेण निर्णयानुसारेण पारणं कार्यं यत्रोक्तविष्णुशृंखलयोगो नास्ति तत्रापि शुद्धा
धिकाद्वादशी दिनद्वयेपि श्रवणयोगः पूर्वदिने चोदये श्रवणाभावस्तदोत्तरैव ग्राह्या यदा भ
यदिने सूर्योदये द्वादश्यां श्रवणयोगस्तदा पूर्वैव विद्धाधिकायामपि परत्रैवोदये उदयोत्तरं वा श्र
वणयोगे परैवेति निर्विवादं उभयत्र श्रवणयोगे उक्तविध विष्णुशृंखलयोगे पूर्वान्यथा परैवेति निर्ण
यं एवं यत्रैकादश्यां श्रवणद्वादश्योर्नैरंतर्येणोपवासप्राप्तिस्तत्राशक्तेनोपवासद्वयं कार्यं व्रतद्व
यस्यापि नित्यत्वात् व्रतद्वयस्यैकदेवतात्वान्न पारणदोषः यस्तूपवासद्वयासमर्थः एकादशी
व्रतसंकल्पात्पूर्वं च निजसामर्थ्यं निश्चिनोति तेनैकादश्यां फलाद्याहारं कृत्वा द्वादश्यां निरन्नं
कार्यं न चैकादशीव्रतलोपः उपोष्य द्वादशी पुण्या विष्णुऋक्षेण संयुता एकादश्युद्भवं पुण्यं
नरः प्राप्नोत्यसंशयमिति नारदोक्तेः श्रवणेन युता चेत्स्याद्द्वादशी सा हि वैष्णवे स्मार्तैश्चोपोष
णीयास्यात्सजैकादशीं तदेतिमाधवोक्तेश्च अत्रैकादशीस्थाने पदेन फलाहारो बोध्यते न तु भो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जनं यस्तूपवासद्वयशक्तिभ्रमेण कृतैकादशीव्रतसंकल्पः संकल्पोत्तरं च द्वितीयोपवासा
४१ सामर्थ्यमनुभवति तदा तेनैकादश्यामुपोष्य द्वादश्यां विष्णुपूजनं करिष्य इति संकल्प्य पुनः ४१
पूजनं कुर्यात् अत्र द्वादश्यां श्रवणयोगाभावे एकादश्यां श्रवणयोगे तत्रैव श्रवणद्वादशीव्रतं का
र्यं विद्धैकादश्यां श्रवणयोगे तु येषां तत्रैकादशीव्रतप्राप्तिस्तेषां तत्रैवोपवासद्वयसिद्धिः अन्ये
षां गृहीतश्रवणद्वादशीव्रतिनामुपवासद्वयं अशक्तानां तु पूर्वेन्हि फलाहारः परेन्हि निरशन
मिति भाति ॥ ॥ अथ पारणा उभयान्ते पारणं मुख्यः पक्षः अन्यतरान्ते गौणः पक्षः अत्र विष्णु
शृंखलाभावे त्रयोदश्यामुभयान्ते पारणं विष्णुशृंखलयोगे तु पूर्वदिने तन्त्रेण कृतोपवासद्वयस्य
परदिने श्रवणसत्वे द्वादश्याधिक्ये श्रवणमतिक्रम्य द्वादश्यां पारणं यदि च द्वादश्यपेक्षया श्रव
णाधिक्यं पारणादिने भवति तदा एकादशीव्रतपारणायां द्वादश्युल्लंघने दोषोक्तेर्द्वादश्यामेव
पारणं न त्वन्यतरान्तापेक्षा तत्र सति संभवे श्रवणमध्यभागं विंशत्यादिघटिकात्मकं त्यक्त्वा
पारणं यथैकादशी ३० उत्तराषाढा २९ द्वादशी २५ श्रवण २९ अत्र पूर्वेद्युस्तन्त्रेणोपवासद्वयं
कृत्वा परेन्हि श्रवणमध्यभागं शिष्टं नवघटिकात्मकं त्यक्त्वा द्वादश्यां च रमे विंशति घटिकात्मके श्र
मव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ध्यभागे पारणं एवमुक्तोदाहरणे एव एकादश्यां दशनाडिकाले द्वादश्यामष्टनाडिकाले द्वाद
श्यां श्रवणयोः पंचदश चत्वारिंशन्नाडिके वा श्रवणमध्यभागत्यागे द्वादश्युल्लंघनापत्तौ संगवका
लं त्यक्त्वा मुहूर्त्तत्रयपर्यंतं समममुहूर्त्तादौ वा ऋक्षमध्यभागे एव भोक्तव्यं अयं मध्यभागत्या
८५ गो भाद्रगतश्रवणद्वादशीव्रत एव न तु माघफाल्गुनमासकृष्णपक्षगतश्रवणद्वादशीव्रतपार
णायां मासांतरगतश्रवणभागे विष्णुपरिवर्तनाभावात् ये तु भाद्रे श्रवणमध्ये वर्जनमात्रेण
निषेधचारितार्थ्यं मन्यमाना विष्णुशृंखलयोगाभावेपि श्रवण [illegible] मध्यमात्रं संत्यक्त्वा भुंजंते
ते निरस्तश्रवणद्वादशीव्रतमाहात्म्यानभिज्ञा भ्रांता एव. अयं सर्वोपि निर्णयो मासांतरगत
श्रवणद्वादशीव्रतेप्यूह्यः श्रवणद्वादशीव्रतेन नदीसंगमे स्नात्वा कलशे स्वर्णमयं जनार्द
नं नाममानं विष्णुं संपूज्य वस्त्रयज्ञोपवीतोपानहच्छत्रादि समर्प्य पोष्य पारणदिने दध्योदन
युतं वस्त्रवेष्टितं जलपूर्णघटं छत्रादियुतां पूजितां सपरिवारां तां प्रतिमां च दद्यात् तत्र मंत्रः
नमो नमस्ते गोविंद बुधश्रवणसंज्ञक अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भवेति॥ ॥अथ
वामनजयंती भाद्रपदशुक्लद्वादश्यां श्रवणयुतायां मध्याह्ने वामनोत्पत्तिः अथ मध्याह्नव्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पिनी द्वादशी मध्याह्ने ततोन्यत्र काले या श्रवणयुता ग्राह्या। उभयदिने श्रवणयोगे पूर्वैव। ४२
४२ सर्वथा द्वादश्याः श्रवणयोगाभावे एकादश्यामेव श्रवणसत्वे मध्याह्नव्यापिनीमपि द्वादशीं
विहायैकादश्यामेव व्रतं कार्यं शुद्धैकादश्यां श्रवणाभावे दशमीविद्धैकादश्यामपि श्रवणयु
तायां व्रतं पूर्वदिने एव मध्याह्नव्यापिनी द्वादशी परदिने मध्याह्नादन्यकाले श्रवणयुता तदा
पूर्वैव तिथिद्वयेपि श्रवणयोगाभावे द्वादश्यामेव मध्याह्नव्यापिन्यां व्रतं दिनद्वये मध्याह्नव्या
प्तौ तद्व्याप्तौ चैकादशीयुक्तैव ग्राह्या पारणानुपूर्वोक्तरीत्या भ [illegible] यां तेऽन्यत्र सां ते वा का
र्या अत्र मध्याह्ने नदीसंगमे स्नात्वा सौवर्णं वामनं संपूज्यार्घ्यं [illegible] सौवर्णपात्रेण दद्यात्
तत्र पूजामंत्रः देवेश्वराय देवाय देवसंभूतिकारिणे प्रभवे सर्वदेवानां वामनाय नमोनमः
अथार्घ्यमंत्रः नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छामि बालवामनरूपिणे।
नमः शार्ङ्गधनुर्बाणपाणये वामनाय च यज्ञभुक्फलदात्रे च वामनाय नमोनमः ततः परदिने स
परिकरं वामनं द्विजाय दद्यात् वामनः प्रतिगृह्णाति वामनोहं ददामि ते वामनं सर्वतोभद्रं द्विजाय प्रतिपाद
ये इति दानमंत्रः अस्यामेव द्वादश्यां रात्रौ देवपूजां कृत्वा तत्रासंभवे दिवैव वा दधि ओदनं निवेद्य दधि

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दानं कृत्वा दुग्धव्रतसंकल्पं कुर्यात् अत्र पयोव्रते पयोविकारस्य पायसादेः दुग्धपाचितान्नस्य च
वर्जनं दध्यादेः पयोविकारस्यापि न वर्जनं एवं दधिव्रते तक्रादेर्न वर्जनं यत्र प्रसूतायां गोर्द
शदिनेषु संधिन्यादेश्च क्षीरनिषेधस्तत्र क्षीरविकारस्य दधितक्रादेः सर्वस्यैव वर्जनं ॥ ॥अथ
भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतं तत्रोदये त्रिमुहूर्तव्यापिनी चतुर्दशी ग्राह्येति मुख्यः पक्षः
तदभावे द्विमुहूर्ता ग्राह्येत्यनुकल्पः द्विमुहूर्तन्यूना तु पूर्वैव अत्र पूर्वाण्हो मुख्यः कर्मकालः
तदभावे मध्यान्होपि अत्र व्रते चतुर्दशग्रंथियुतदोरके ऽनंतपूजनादिविधिस्तदुद्यापनवि
धिश्च कौस्तुभादौ ज्ञेयः पूजितदोरकनाशे तु गुरुं वृत्वा तदनुज्ञया शक्तितः कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तं
विधायाष्टोत्तरशतमाज्येन द्वादशाक्षरवासुदेवमंत्रेण हुत्वा केशवादिचतुर्विंशतिनामभिः सकृ
त्सकृद्धुत्वा होमशेषं समाप्य नूतनदोरके पूर्ववत्पूजनादि चरेत् सूर्यस्य वृषसंक्रमोत्तरस
प्तमदिने ऽगस्त्योऽस्तं प्रयाति सिंहसंक्रांत्युत्तरमेकविंशतितमे दिने उदयमेति तत्र कन्यासं
क्रांतेः पूर्वं सप्तदिनमध्ये ऽगस्त्यस्य पूजनं तदर्घ्यादि कार्यं ॥ भाद्रपदपौर्णमास्यां प्रपिता
महासरान्पित्रादींस्त्रीन्सपत्नीकान्वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् मातामहादित्रयं सपत्नीकमुद्दि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४३ अथ श्राद्धं कार्यं इदं पर्वणत्वादपराह्णे पुरूरवार्द्रवदेवयुक्तं सपिंडकं कार्यं केचित्तु प्रपितामहस्य रा३
पित्रादित्रयमातृसु द्वितयं नांदीश्राद्धधर्मेण सत्यवसुदेवयुक्तं श्राद्धं कार्यं नात्र मातामहाद्युद्दे
श इत्याहुः इदं प्रोष्ठपदीश्राद्धं सकृन्महालयपक्षे सकृत्त्वलक्षणपक्षव्यापी महालयपक्षे चावश्यकं।
पंचम्यादिमहालयपक्षेषु कुलाचारतः॥ ॥अथ महालयः॥ तत्र शास्त्रेण भाद्रपदापरपक्षे प्रतिप
दमारभ्य दर्शांत तिथिवृद्धौ षोडश महालयाः कर्तव्याः वृद्धिक्षयाभावे पंचदशैव महालयाः [illegible]
तिथिक्षये चतुर्दशैव अशक्तेन तु पंचम्यादिषु अष्टम्यादिषु दशम्यादिषु एकादश्यादिषु वाद
र्शांत तिथिषु कार्याः अत्राप्यशक्तेनानिषिद्धे कस्मिंश्चिदेकस्मिन्दिने सकृन्महालयः कर्तव्यः।
प्रतिपदादिदर्शांतपक्षे चतुर्दशी न वर्ज्या पंचम्यादिदर्शांतादिपंचपक्षेषु चतुर्दशीं वर्जयित्वान्यति
थिषु महालयाः सकृन्महालयेपि चतुर्दशी वर्जनीया सकृन्महालये प्रतिपदा षष्ठी एकादश्यौ च
तुर्दशी शुक्रवारो जन्मनक्षत्रं जन्मनक्षत्राद्दशमैकोनविंशं नक्षत्रं रोहिणी मघा रेवती चेति वर्ज्या
नि क्वचित्त्रयोदशी सप्तमी रविवारोपि वर्ज्य उक्तः ॥ पितृमृततिथौ सकृन्महालयकरणे नंदादिनि
षेधो नास्ति अत्रोक्तः पितृपक्षे तु करोत्येकदिने यतः निषिद्धेपि दिने कुर्यात्पिंडदानं यथाविधि इत्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिवचनान्मृततिथौ श्राद्धासंभवे निषिद्धतिथ्यादिदिनं वर्जयित्वा महालयः तत्रापि द्वादश्यमावास्या
ष्टमीभरणीव्यतीपातेषु मृततिथ्यभावेपि सकृन्महालये कोपि तिथ्यादिनिषेधो नास्ति॥ संन्यासि
नां महालयस्तु अपराह्णव्यापिन्यां द्वादश्यामेव सपिंडकः कार्यः नान्यतिथौ चतुर्दश्यां मृतस्यापि म
हालयश्चतुर्दश्यां न भवति श्राद्धं शस्त्रहतस्यैव चतुर्दश्यां प्रकीर्तितमिति नियमेन सर्वतो बलिष्ठेन प्रति
वार्षिकश्राद्धातिरिक्तश्राद्धस्य चतुर्दश्यां निषेधात् एवं पौर्णमासीमृत[illegible]स्यापि महालयः पौर्णमास्यां न
कार्यः अपरपक्षत्वाभावेन तस्यां महालयाप्रसक्तेः तेन चतुर्दशीमृतस्य पौर्णमासीमृतस्य वा महालयो
द्वादश्यमावास्यादितिथिषु कार्यः अत्र कन्यार्कश्राद्धस्य संपादकोन तु निमित्तं आद्योमध्ये वसानेवा
यत्र कन्यां व्रजेद्रविः सपक्षः सकलः पूज्यः श्राद्धषोडशकं प्रतीत्यादिस्मृतेः अमावास्यापर्यंततिथ्या
वसंभवे आश्विनकृष्णपंचमी पंचमी यस्मिन्कस्मिंश्चित्तिथौ महालयः तत्रासंभवे यावद्वृश्चिकदर्शनं
व्यतीपातद्वादश्यादिपर्वणि कार्यः मृताहे महालये च श्राद्धपक्षात्पैनैव कार्यं न ह्यामगन्धादिना म
हालये गयाश्राद्धे मातापित्रोर्मृतेहनि कृताकृते पि कुर्वीत पिंडदानं यथाविधि पक्षश्राद्धे पर्वणे च पित्रादि
पत्न्यादेरेकोद्दिष्टपितृगणसहितसर्वपित्रुद्देशेन सपत्नीकपित्रादित्रय सपत्नीकमातामहादित्रयेति षड्दे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

६४ चतामात्रोद्देशोनैवोषट् दैवते कोद्दिष्टगणोद्देशो नैवोऽस्तु हं महालयइतिपक्षत्रयं एवंपंचम्यादिपक्षे ६४
ष्वपि सकृन्महालयेषु सर्वपितृद्देशो नैव तत्रदेवलासंकल्पः पितृपितामहप्रपितामहानांमा
तृतत्सत्नी पितामही तत्सपत्नीप्रपितामही तत्सपत्नीनां यद्वास्मत्सापत्नमातुरितिपृथगुद्देशः।
मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहीनांसपत्नीकानांयथानामगोत्राणांवस्वादिरूपाणांपार्वणवि
धिनापत्न्याः पुत्रस्य कन्यायाः पितृव्यस्य मातुलस्य भ्रातुः पितृष्वसुर्मातृष्वसुरात्मभगिन्याः पितृ
व्यपुत्रस्य जामातुर्भागिनेयस्य श्वशुरस्य श्वश्र्वा आचार्यस्योपाध्यायस्य गुरोः सख्युः शिष्यस्य एतेषां
यथानामगोत्ररूपाणांपुरुषविषयेसपत्निकानांस्त्रीविषयेसभर्तृकतापसानां एकोद्दिष्टविधि
नामहालयापरपक्षश्राद्धमथवासकृन्महालयापरपक्षश्राद्धं सदैवंसधः करिष्यइति एतेषामध्येये के
चिज्जीवंतितान्विहायेतरेषामुद्देशः मातामहादिषुपत्न्यजीवनेसपत्नीकेत्यस्यपत्नीषुचभर्त्रादेर
नुच्चारः महालयेगयाश्राद्धे वृद्धौचान्वष्टकासुच नवदैवतमत्रेष्टंशेषंषट्पौरुषंविदुः अन्वष्ट
कासुवृद्धौच गतिसंवत्सरेतथा महालयेगयायांचसपिंडीकरणासुरा मातुः श्राद्धंपृथक्कार्यमन्य
त्रपतिनासहेत्यादिस्मृत्यनुसारात्पार्वणत्रयमेवोक्तं केचित्तुमातामह्यादित्रयंपृथगुच्चार्यमद्दत्वा दैवता
कंपार्वणचतुष्टयमाहुः एतादृदेवतागयायांतीर्थश्राद्धेनित्यतर्पणेचज्ञेयाः महालयेधूरिलोचनसंज्ञका

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विश्वेदेवाः अत्र सति विभवे देवार्थं द्वौ त्रीन्वो पार्वणत्रयार्थं प्रति पार्वणं त्रीणि इत्येवं नव पक्षा
द्येकोद्दिष्टगणे प्रति दैवतमेकैकमेवं विप्रान्निमंत्रयेत् अशक्तौ देवार्थमेकं प्रतिपार्वणमेकइ
ति पार्वणत्रये त्रीन् सर्वैकोद्दिष्टगणार्थमेक इति निमंत्रयेत् देवार्थं त्रिपक्षपक्षे प्रति पार्वणे त्र
य एव कार्याः न तु देवार्थं द्वौ प्रति पार्वणमेक इति वा प्रति पार्वणं त्रीन् देवार्थमेक इति वा वैषम्यं का
र्यं एवं सर्वत्रामावास्यादिश्राद्धेष्वपि ज्ञेयं असत्त्वे एको पार्वणत्रयार्थमेकोपि कार्यः महालये अ
नेकविप्रार्थं विप्रो वरणं निमंत्रणं न स्यादिति विशेषः कोक्तमे जीवन्मातृकः सपत्नमातुरेकोद्दिष्टं
कुर्याच्च पार्वणं अनेकाः सापत्नमातरो यस्य तेन सर्वमातृणां नैकस्य विप्रः पिंडश्च कार्यो घृतपा
त्रपृथक् स्वजनन्या सहानेकमातृसहितस्वजनन्याः सह सर्वमात्रर्थमेको विप्रः पिंडोर्घ्यश्चेति पार्वणमे
वं न पृथक् सापत्नमात्रेकोद्दिष्टमिति वा सर्वसापत्नमातॄणां पृथगेवैकोद्दिष्टमिति वा पक्षः महा
लयपार्वणार्थं त्वग्नौकरणं एकोद्दिष्टगणार्थं त्वग्नौकरणं कृताकृतं करणपक्षे एकोद्दिष्टगणार्थ
मग्नौकरणाग्र्यपृथक्पात्रेण्याद्यं महालये सर्वपार्वणार्थमेकोद्दिष्टार्थं च सकृदाच्छिन्नं बर्हिरेक
मेव दर्शादौ तु प्रतिपार्वणं बर्हिर्भिन्नमेवावशिष्टः श्राद्धप्रयोगोऽनेकमातृत्वे भ्यंजनादिमंत्रोह

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्राद्धसागरे स्वस्वशाखोक्तप्रयोगग्रंथेषु च ज्ञेयः सकृन्महालये श्राद्धांगतिलतर्पणं परेद्
४९ द्येव सर्वपितृद्देशे प्रातःसंध्यायाः पूर्वमेव प्रातःसंध्योत्तरं वा अक्षय्यश्राद्धांगतर्पणाद्भिन्नमेव कार्यं ४९
प्रतिपदादिषु चम्यादिपक्षेषु विप्रविसर्जनांते एव श्राद्धद्विजितपितृद्देशेन तर्पणं कार्यं पत्न्यां रज
स्वलायां सकृन्महालयो न कार्यः कालांतराणां सत्वात् अमायां रजोदोषे आश्विनकृष्णपंचमी
पर्यंतगौणकाले महालयः प्रतिपदादिष्वन्येषु पक्षेषु आरंभदिने पाकात्पूर्वं पत्नी रजस्वला चेदु
त्तरोत्तरपक्षस्वीकारः पाकारंभोत्तरं चेत्तां गृहांतरे अपकृष्य महालयः कर्तव्यः एवं विधवा
कर्तृकश्राद्धे विज्ञेयं अत्रासुआविधवा मम भर्तृतत्पितृतत्पितामहानां भर्तुर्मातृपितामहि
प्रपितामहीनां मम पितृपितामहप्रपितामहानां मम मातृपितामहीप्रपितामहीनां मम माताम
हमातृपितामहमातृप्रपितामहानां मम मातामहीमातृपितामहीमातृप्रपितामहीनां तृप्त्यर्थं स
कृन्महालयापरपक्षश्राद्धं करिष्ये इति स्वयं संकल्प्य ब्राह्मणद्वारा गोकरणादिसहितं सर्व
मविकृतं प्रयोगं कारयेत् ब्राह्मणस्तु अमुकनाम्न्या यजमान्या भर्तृतत्पितृतत्पितामहतत्प्रपिताम
हेत्याद्युच्चार्य प्रयोगं कुर्यात् अत्र सकाभर्त्रादित्रयं स्वपित्रादित्रयं स्वमात्रादित्रयं स्वमातामहादि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्रयंसपत्नीकमिलितिपार्वणचतुष्टयोद्देशेनमहालयः अस्यत्राक्कोस्वभर्त्रादित्रयंस्वपित्रादि
त्रयंचेतिपार्वणद्वयमेवकार्यं महालयःपितरिसंन्यस्तेपालिस्यादिष्वुतेवाजीवसितृकेणापिपुत्रे
णपितुःपित्रादिसर्वपितृदेशेन पिंडदानरहितःसांकल्पविधिनाकार्यः तत्तेतीर्थेचसंन्यस्ते
तातेचपतितेसति एभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइति मुंडनं पिंडदानंचप्रेतकर्मच
सर्वशः नजीवपितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवचेत्यादिवचनात् पिंडदानादिविस्तरंकर्तुमश
क्तेनापिसांकल्पिकविधिःकार्यः सांकल्पिकविधावर्घ्यदानमग्नौकरणंपिंडदानंविकिरदानंस्वधावा
चनं स्वधावाचयिष्ये ॐ वाच्यतामित्यादिस्वधावाचनप्रयोगंचवर्जयेत् अनेकब्राह्मणालाभेदेवस्थाने
शालग्रामादिदेवमूर्तिसंस्थाप्यश्राद्धंकार्यं सर्वथाविप्रालाभेदर्भबटुकविधिनाश्राद्धं पित्रोर्मरणेप्रथ
माब्देमहालयःकृताकृतः महालयोमलमासेनकार्यः अपरपक्षेप्रतिवार्षिकप्राप्तौमृततिथौवार्षि
कंकृत्वातिथ्यंतरेसकृन्महालयःकार्यः प्रतिपदादिदर्शान्तादिपक्षेषुमृततिथौवार्षिकंकृत्वापाकांतरे
णमहालयः अमायांप्रतिवार्षिकसकृन्महालयप्राप्तौपूर्वंवार्षिकं ततोमहालयः ततोदर्शश्राद्धमिति
त्रयंपाकभेदेन महालयमात्रप्राप्तावपिपूर्वंमहालयस्ततोदर्शः मृततिथौसकृन्महालयपक्षेतिथे
र्मासस्यनिर्णयोऽपराण्हव्यापिन्यादर्शवदितिभाति अथापरपक्षे[illegible]भरणीश्राद्धं

४६ गयाश्राद्धफलप्राप्तिः भरणीश्राद्धमपिंडकंषड्देवतं सांकल्पविधिना कार्यं देवो धूरिलोचनो पुरू ४६
रवार्द्रवो वा भरणीश्राद्धं काम्यं गयाश्राद्धफलकामेन प्रतिवार्षिकं कार्यं केचित्सित्रादिमरणानंतरं प्र
थमवर्ष एव कुर्वंति द्वितीयादिवर्षे न कुर्वंति तत्र मूलं चिंत्यं ममतु नदेवं नापि यापित्र्यं यावत् पूर्णो न
वत्सर इति आदिवचनेन सर्वस्यापि दर्शादिश्राद्धस्य प्रथमाब्दे निषेधात् वर्षांतर एव पित्रत्वप्राप्तेश्च द्वि
तीयादिवर्ष एव कर्तुं युक्तमिति भाति पत्नी पितृभिन्नोपि यो यो म्रियते तस्य तस्य प्रथमाब्दे भर
णीश्राद्धं क्रियते तत्रापि मूलं न पश्यामः गयाश्राद्धफलार्थमाचारमनुसृत्य क्रियते चेन्मता
घेकमेव पार्वणमुद्दिश्य सदैवं कार्यं अत्र सपिंडत्वाचारो पिंडत्वाचारो चिंत्यः॥ ॥अत्रापरप
क्षे सप्तम्यादिदिनत्रये माघ्यावर्षश्राद्धं कर्तुं सर्वेषुः श्राद्धं करिष्ये माघ्यावर्षश्राद्धं करिष्ये आन्व
ष्टक्यश्राद्धं करिष्ये इति क्रमेण संकल्प्य कृत्वा सर्वोप्यष्टकाविधिराश्वलायनैः कार्यः एतमाश्व
लायनानामष्टकाविकृतिरूपमेकाष्टकाकरणपक्षे मिकार्यं इतरत्रादिनांतष्टकासु समेवे
ति पंचाष्टकाकरणपक्षे अष्टकाश्राद्धं करिष्य इति संकल्प्य कार्यमेकाष्टकापक्षे तु न कार्यं॥ ॥
नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धं नवदैवतं सर्वत्राश्वलायनादिभिः सप्तम्यामष्टकाश्राद्धाकरणे पिण्ड्याप्रोपथो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्न॰ विधिना कार्यं अस्यान्वष्टक्यस्य मुख्यत्वात् गृह्याग्निरहिते तु येषां पूर्वं माता मृता पश्चा
त्पिता मृतस्तैर्मृतमातृपितृकैः पाणिहोमादिविधिनान्वष्टक्यं कार्यं जीवत्पितृकेण मृतमातृ
केणानुपनीतेनापि मात्रादित्रिसयमात्राद्युद्देशेनैकपार्वणकं कुलाचारात् चरुदैवसहितं सपिंड
कं श्राद्धं कार्यं स्वमातरि जीवन्त्यां मृतसापत्नमात्रादित्रयोद्देशेन कार्यं स्वमातृसापत्नमा
त्रोर्मृतौ द्विवचनप्रयोगेण सापत्नमातॄणामनेकत्वे च स्वमात्रा सह बहुवचनप्रयोगेणैकस्मि
न्विप्रे एक एव क्षणोऽर्घः पिंडश्चैक एव देयः पितामहीप्रपितामह्यौ द्वौ विप्रौ पिंडौ चेत्येवं
पार्वणमावश्यकं केचिन्मातृकुले विप्रपिंडादिभेदमाहुः स्वमातृसापत्नमात्रोर्जीवने तु
मृतपितृकेणापि कार्यं अन्वष्टक्ये मातृयजमानस्य मुख्यत्वात् एवात्र केचिन्मा
तृपार्वणस्यैव प्राथम्यमुक्तमिति भाति पूर्वं पितृमृतौ पश्चान्मातृमृतावपि गृह्याग्निमता
मस्यां नवम्यामन्वष्टक्यमावश्यकं निरग्नित्वात् अन्येषां पश्चान्मातृमृतौ नावश्यकं केचिं
न्नवम्यां पूर्वमृतमातृश्राद्धं मृते भर्तरि लुप्यते इति वचनप्रामाण्यमाश्रित्य पितृमरणोत्तरं न कु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्वेति भर्तुरग्रे सहदाहेन वा मृतानां मातामही भगिनी दुहितृ मातृष्वसृ पितृष्वस्रादीनां
अपुत्राणां पितृमात्रादिकुलोत्पन्नानां सर्वासामेव सौभाग्यवतीनां अस्यां नवम्यां श्राद्धं का
र्यं भर्तुरग्रे मृतानां तत्तद्भर्तृमरणोत्तरं न कार्यं अत एवास्या अविधवानवमीत्व प्रसिद्धिः
अतः पत्न्या अपि नवमीश्राद्धं कार्यं अस्या विधवानवमीश्राद्धस्य महालयात् यावद्वृश्चि
कदर्शनं गौणकाल एवं दौहित्रप्रतिपच्छ्राद्धस्यापीति कालतत्त्वविवेचने अत्राविधवानव
मीश्राद्धे सुवासिनीनां ब्राह्मणसांवत्सरिकश्राद्धादौ च सुवासिनीभोजनमपि कार्यं भर्तुरग्रे
मृता नारी सहदाहेन वा मृता तस्याः स्थाने नियुञ्जीत विप्रैः सह सुवासिनीमित्यादि मार्कंडे
यवचनात् अस्यां नवम्यां पिंडदानं जीवत्पितृकेणापि गर्भिणीपतिनाप्यपि कार्यं न
वमीश्राद्धासंभवे ममान्वष्टक्याकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं त्रिवारमेभिर्ऋग्भिः सुमना
इति मंत्रजपं करिष्य इति संकल्प्य तज्जपं कुर्यात् अन्वष्टक्ये सामवेदिभिः पितृपार्व
४७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णमेव कार्यं मातृमातामहपार्वणेन कार्यं इति सिंधुः अत्र द्वादश्यां संन्यासि
नां महालयः सा चापराण्हव्यापिन्या मिस्कस्कं तत्रैव स्त्रवा अपराण्हव्यापिन्या
द्वादश्या एकोद्दिष्टव्रतदिने सत्वस्त्वल्पायामपि द्वादश्यां श्चत्रयोदश्यांवा एकादशीपा
रणदिने एव संन्यासिदैवत्यं श्राद्धं कुर्वंति ममत्वीदृशे विषये वैकल्पेः संन्यासी महा
लये दर्शे कार्यं इति भाति॥ ॥अत्र त्रयोदश्यां मघायुतायां केवलायां वा श्राद्धं नि
त्यं केवलमघायामपि श्राद्धं कार्यं अत्र श्राद्धविधौ बहुग्रंथेषु बहवः पक्षाः अपुत्रे
ण पुत्रिणा वाग्निरेणा सपत्नीकपितृपार्वणमातामहपार्वणाभ्यां पितृव्यमातृमातुल
पितृष्वसृमातृष्वसृभगिनीश्वशुरादिपार्वणैश्च सहितं सपिंडकंसांकल्पविधिना
श्राद्धं कार्यं अथवा पित्रादिपार्वणद्वयं महालयवत् पितृव्याधेकादिष्टगणांश्चोद्दिश्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४८ सांकल्पविधिनाश्राद्धंकार्यं यद्वादर्शवत्षट्दैवतंश्राद्धमपिंडकंकार्यं अथवा ४८
निष्कामेन पुत्रिणाश्राद्धविधिनाश्राद्धंनानुष्ठेयं किंतुपित्रादिपार्वणद्वयंकेवलपित्रा
दिसहितंवोद्दिश्यतेषांतृप्त्यर्थंब्राह्मणभोजनंकरिष्य इतिसंकल्प्य पितृरूपेणब्राह्म
णायगंधंसमर्पयामीत्येवंपंचोपचारान्समर्प्य ब्रह्मार्पणमित्यादिपठित्वा अनेनब्राह्मण
भोजनेनपित्रादिरूपीश्वरःप्रीयतामित्युक्त्वामृतकल्पपायसादिमधुरान्नेनविप्रानभोजयित्वा
दक्षिणाभिःसंतोष्यस्वयंभुंजीतेत्येतावदेवकर्तव्यं अपुत्रिणःसकामस्यचपिंडदान
रहितश्राद्धविधिनाश्राद्धंनदोषाय क्वचिदपुत्रिणःपिंडदानमप्युक्तं एवमुक्तपक्षेष्व
न्यतमपक्षेणमघात्रयोदशीश्राद्धमवश्यमनुष्ठेयं अकरणेदोषोक्तेर्नित्यत्वात् हस्तन हस्ते:
क्षत्रस्थेसूर्येमघायुतात्रयोदशीगजच्छायासंज्ञिता तस्यांश्राद्धेनफलमनंतं अत्र
महालयस्ययुगादेश्चप्रसंगेमघात्रयोदशीमहालययुगादिश्राद्धानितंत्रेणकरिष्ये इति
संकल्प्यतंत्रेणकुर्यात् ननुतद्दर्शनेनित्यश्राद्धस्यैवकस्यचित्प्रसंगात्सिद्धिः अत्रैवभाति अत्रा

CC-0. In Public Domain,Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्रं
नामैकत्वं प्रधानमात्रभेदस्तु तेन विश्वेदेवपाकाद्यंगानामैकत्वं विप्रार्घ्यपिंडादेर्भेद ए
व प्रसंगसिद्धिः स्थलेतु प्रधानमपि न भिद्यते इति त्रयोदशीश्राद्धेऽपरपक्षत्वात् धु
रिलोचनौ विश्वेदेवौ श्राद्धसागरे उक्तौः अविभक्तैरपि भ्रातृभिर्मघात्रयोदशीश्राद्धं
पृथक्कार्यं इति सिंधुकौस्तुभादौ विभक्तैरपि सहैवेति श्राद्धसागरे ॥ ॥तथा च चतु
र्दश्यां पित्रादित्रयमध्ये कस्यापि पित्रादेः शस्त्राग्निजलादिभिः शृंगीव्याघ्रसर्पादिनि मि
त्तेन दुर्मरणेन मृतस्यैकोद्दिष्टविधिना श्राद्धं कार्यं पित्रादिद्वयोः शस्त्रादिहतत्वे द्वे एको
द्दिष्टे कार्ये पित्रादीनां त्रयाणां शस्त्रादिहतत्वे पार्वणेनैव कार्यं केचिदेकोद्दिष्टत्रयं
कार्यमित्याहुः स्वर्गमने प्रयागादौ च विधिप्राप्ताग्निजलादिमरणे चतुर्दशीश्राद्धं न कार्यं
शुद्धपक्षेऽपवेशनयोर्वैधत्वेपीदं कार्यं अत्र शस्त्रादिहतपितृव्यभ्रात्रादेरपुत्रस्यैको
द्दिष्टं कार्यं इदं धूरिलोचनदेवसहितं कार्यं अत्र संबंधगोत्रनामाद्युच्चार्यामुकनि
मित्तेन मृतस्य चतुर्दशीनिमित्तमेकोद्दिष्टश्राद्धं सदैवं सपिंडकं करिष्ये इति संकल्प्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४९ प्रसे कोद्दिष्टमेकादशैकपवित्रैकपिंडयुतं श्राद्धं कार्यं पित्रादेर्भ्रात्रादेश्च शस्त्रहतत्वे ४९
पृथक्पाकादिना महालयवत्सहतंत्रेणैवैकोद्दिष्टद्वयादि एवं चतुर्दश्यामेकोद्दिष्टं कृ
त्वा पित्रादि सर्वपितृगणोद्देशेन सकृन्महालयस्तिथ्यंतरेऽवश्यं कार्यः अस्यां चतु
र्दश्यां शस्त्रादिमृतयोर्मातापित्रोर्मृताहस्तदा चतुर्दशीनिमित्तमेकोद्दिष्टं कृत्वा पुनस्त
दैव मृताहत्रयोद्देशेनैव सांवत्सरीकपार्वणविधिना कार्यमिति श्राद्धसागरे कौस्तुभादौ तु सां
वत्सरीकपार्वणेनैव चतुर्दशी श्राद्धसिद्धिर्न पृथक्कार्यमित्युक्तं दिनांतरे च सकृन्महालयः का
र्यः अत्र चतुर्दशीश्राद्धस्य कथंचिद्विघ्ने तु अत्रे वृषपक्षेऽग्रिमपक्षे वा दिनांतरे तत्सार्वणविधि
नैव कार्यं एकोद्दिष्टेऽपराण्हव्यापिन्येव तिथिर्ग्राह्या चतुर्दशी नचेतरैकोद्दिष्टतिथिवत्त
न्मध्यान्हव्यापिनीति कौस्तुभे हस्तनक्षत्रे सूर्ये सति चांद्रहस्तनक्षत्रयुताऽमावास्या गज
छाया तस्यां श्राद्धदानादि कार्यं इत्यमायां गजछाया ॥ ॥आश्विनशुक्लप्रतिपदि दौहित्रेणानु
पनीतेनापि सपत्नीकमातामहपार्वणं मातुले सत्यपि अवश्यं कार्यं मातामहीसत्वे केवलमा
तामहपार्वणं इदं जीवत्पितृकेणैव कार्यं इदं सपिंडमपिंडकं वा अत्र पुरूरवार्द्रवसंज्ञका

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विश्वेदेवाः धूरिलोचनाइति केचित् स्वयं प्रतिपद्पराण्हव्यापिनीग्राह्येति वरुचः संगवव्यापिनीति केचित्
अस्य श्राद्धस्य यावद्वृश्चिकदर्शनं गौणकाल इति कालतत्त्वविवेचने ॥ ॥ इति श्रीमहालयादिनिर्णयोद्देशः
भाद्रपद कृष्णपक्षे भौमवासर व्यतिपात रोहिणीयुता षष्ठी कपिलाषष्ठी अत्र हस्तस्थे सूर्ये फलाति
शयः अयं योगो दिव्यैव ग्राह्यो न रात्रौ सूर्यपर्ववत्त्वादिति भाति अस्यां कृतं च दत्तं च सर्वं कोटिगुणं भवे
त् अत्र श्राद्धं कार्यमिति विशेषवचनं नोपलभ्यते तथापि अलभ्ययोगे श्राद्धविधिना दर्शवत् षड्
दैवतं श्राद्धं कार्यं अथात्र संक्षेपतो व्रतविधिः सूर्योद्देशेनोपवासं संकल्प्य देवदारु क्षीर कुंकुमे
लामनःशिला पद्मकाष्ठ तंदुलान्मधुगव्याभ्यां पेषयित्वा शीतलोडितेन सेन कल्के नांगं परिलि
प्य स्नायात् तत्र मंत्रः आपस्त्वमसि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च पापं नाशय मे देव वाङ्मनः कार्य
कर्मजं ततः पंचगव्येन स्नात्वा पंचपल्लवैर्मार्जयित्वा मृत्तिकास्नानं कुर्यात् तर्पणादि नित्यविधिं
कृत्वा वरुणं पूजयित्वा सर्वतोभद्रमध्ये कलशोपरि तंडुलादौ पद्मं लिखित्वा तस्याष्टसु पत्रेषु
पूर्वादिषु सूर्यं तपनं स्वर्णरेतसं रविं आदित्यं दिवाकरं प्रभाकरं सूर्यं इत्यावाह्य मध्ये सौवर्णरथे सू
र्यमन्येव रूपं न्यावाह्य करवीरार्कादि पुष्पैः धूपादिभिः संपूजयेत् दिक्पालादि देवताः संपू
ज्य द्वादशार्घ्यान् सूर्याय दद्यात् सविस्तरः पूजाविधिः द्वादशार्घ्यमंत्राश्च कौस्तुभे ज्ञेयाः सूर्याग्रे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारान्मां समुद्धर भुक्तिमुक्तिप्रदो यस्मात्तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे नमो नमस्ते वर ऋ
५० क्साम्नां च यजुषां पते नमोस्तु विश्वरूपाय विश्वधात्रे नमोस्तु ते इति प्रार्थ्य उदुत्यमित्यादिसौरसूक्ता ५०
नि जपित्वा रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातरा कृष्णेनेति मंत्रेणार्कसमिच्चर्वाज्यतिलैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं
हुत्वा घंटादिसर्वालंकारयुतां कपिलां गां मंत्रैः संपूज्य विप्राय दद्यात् गोपूजामंत्रः कौस्तुभे दानमंत्रः ।
नमस्ते कपिले देवि सर्वपापप्रणाशिनि संसारार्णवमग्नं मां गोमातस्त्रातुमर्हसि वस्त्रयुगच्छन्नां स
घंटामित्यादिविशेषणान्युक्त्वा इमां गां तुभ्यमहं संप्रददे इति दत्त्वा सुवर्णदक्षिणां दद्यात् ततस्त
स्मै विप्राय रथं सूर्यप्रतिमां च दद्यात् तत्र मंत्रः दिव्यमूर्त्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मा दिवाकरः कपि
लासहितो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु यथा त्वं कपिले पुण्या सर्वलोकस्य पावनी प्रदत्ता सह सूर्येण म
म मुक्तिप्रदा भवेत्यादि ततः कपिलाप्रार्थनादिविस्तरः कौस्तुभे अथ वोपोषणजागरहोमा
दिविधिमकृत्वा षष्ठ्यामेव स्यात् रथादिपूजनकपिलादानादिकार्यं ॥इति संक्षेपतः कपिला
षष्ठीव्रतविधिः ॥छ॥ ॥इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्म
सिंधुसारे भाद्रपदमासकृत्यनिर्णयोद्देशः ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तुलामेषसंक्रान्तिर्विषुवसंज्ञा तस्याः पूर्वाः पराः षोडशनाड्यः पुण्यकालः। पंचदशाते
विशेषः प्रागुक्त एव आश्विनशुक्लप्रतिपदि देवीनवरात्रारंभः नवरात्र
शब्दः आश्विनशुक्लप्रतिपदमारभ्य महानवमीपर्यंतं क्रियमाणं कर्म
नामधेयं तच्च कर्मणि पूजैव प्रधानं उपवासादिकं स्तोत्रजपादिकं चांगं
तथा च यथाकुलाचारमुपवासैकभक्तनक्तायाचितान्यतम[illegible]युक्तं य
थाकुलाचारं सप्तशतीलक्ष्मीहृदयादि स्तोत्रजपसहितं प्रतिप[illegible]दिन
वम्यंतं नवतिथ्यधिकरणकपूजाख्यं कर्म नवरात्रशब्दवाच्यं पूजाप्राधा
न्यं केरेवकचित्कुले जपोपवासादि नियमस्य व्यतिरेक उपलभ्यते पूजाया
स्तु न कस्मिन्नपि कुले नवरात्रकर्मण्यभावो दृश्यते यत्कुले नवरात्रमेव नानुष्ठी
यते तत्र नवरात्रपूजादेरप्यभावः आस्तां नाम स च नवरात्रारंभः सूर्योदयोत्तर

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५१ त्रिमुहूर्त्तव्यापिन्यां प्रतिपदि कार्यः तदभावे द्विमुहूर्त्तव्यापिन्यामपि केचिन्मुहू ५१
र्त्तव्यापिन्यामप्युक्तः सर्वथा दर्शयुक्तप्रतिपदि न कार्य इति बहुग्रंथसंमतं मुहू
र्त्तन्यूनव्याप्तौ सूर्योदयस्पर्शे वा दर्शयुतापि ग्राह्या प्रथमदिने षष्टीघटिका प्र
तिपत् द्वितियदिने मुहूर्त्तद्वयादिपरिमिता वर्ध्यते तदा पूर्णत्वात्पूर्वैव ग्राह्या द्वि
तीयावेधनिषेधोपि एतेन पक्षद्वयरचयोज्यः पुरुषार्थचिंतामणौ तु पूर्वदिने
मुहूर्त्तचतुष्टयोत्तरं मुहूर्त्तपंचकोत्तरं वा प्रवृत्ता द्वितीयदिने मुहूर्त्तद्वयादिप
रिमिता प्रतिपत्तदा परस्याः क्षयगामित्वनिषिद्धत्वादमायुक्तापि पूर्वैव
ग्राह्येत्युक्तं तत्र सूर्योदयोत्तरं दशघटिमध्ये तत्रासंभवे मध्याह्ने अभिजिन्मुहूर्ते
आरंभः कार्यो न त्वपराण्हे एवं च प्रतिपदः आद्यषोडशनाडिनिषिद्धा चित्रावैधृ
तियोगनिषिद्धश्चोक्तकालानुरोधेन सति संभवे पालनीयो न तु निषेधानुरोधेन

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४५ पूर्वाण्हःप्रारंभकालः प्रतिपत्तिथिर्व्यतिक्रमणीया अत्रकर्मणीब्राह्मणादिचतुर्वर्ण
स्यम्लेंछादेश्चाधिकारः तत्रविप्रेणजपहोमान्नबलिनैवेद्यैः सात्विकीपूजाकार्या नै
वेद्यैश्च निरामिषैः मद्यंहत्वाब्राह्मणस्तुब्राह्मण्यादेवहीयते मद्यमपेयमदेये
मित्यादिनिषेधान्मांसमद्यादियुतराजसपूजायांब्राह्मणस्यनाधिकारः मद्य
पानेमरणांतप्रायश्चित्तोक्तेः स्पर्शेतद्गंधछेदोक्तेश्चाल्पप्रायश्चित्तेनदोषानपग
मेनपतित्यापातात् इत्थमेवसर्वेप्राचीनानवीनाश्च निबंधकारानिर्बंधेनलिखं
ति नवीनत्तराभास्कररायप्रभृतयोपिसत्यशाती टीकारोप्राचीनग्रंथाननुस
त्यैवमेवपरिष्कुर्वंति सभायांचैतन्मतमेवश्लाघ्यंतेच आचरणंत्वन्यथाकुर्वंति
तत्किंस्वयं दुर्दैववशेनब्राह्मण्यभ्रष्टोभूवमन्योप्येवंमाभूदितिभूतदयया वास्वपा
तित्यगोपनायचान्येषांकलियुगस्थानांविप्राणामधिकाराभावालोचनेयावेतिनवयंतत
संजानीमः क्षत्रियवैश्ययोर्मांसादियुक्तजपहोमसहीतराजसपूजायामप्यधिकारःस

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५२ चकेवलकाम्यएवनतुनित्यः निष्कामस्तत्रिपादेः सात्विकपूजाकरणेमोक्षादिफला ५२
तिशयः एवंशूद्रादेरपि श्रद्धादेर्मंत्रहीनाजपादिरहितामांसादिद्रव्यकोत्तामसपूजा।।
पिविहिता शूद्रेणसप्तशत्यादिजपहोमादिसहितासात्विकीपूजाब्राह्मणद्वाराकार्या।।
स्त्रीशूद्रादेः स्वतः पौराणमंत्रपाठेपिनाधिकारः अतएवशूद्रः सुखमवाप्नुयात्‌इ
त्यत्रभाष्येस्त्रीशूद्रयोः श्रवणादेवफलंनतुपाठादित्युक्तं एतेनस्त्रीशूद्रयोर्गीता
विष्णुसहस्रनामपाठोदोषायैवेतिसेयं केचित्पौराणमंत्रयुक्तपूजायांस्त्रीशूद्रयोः
स्वतोप्यधिकारउक्तः जपहोमादौविप्रद्वारैव म्लेच्छादीनांतुब्राह्मणद्वारापिजपहो
मेसमंत्रपूजायांचनाधिकारः किंतुतैस्तत्तदुपचाराणांदेवीमुद्दिश्यमनसोत्सर्ग
मात्रंकर्त्तव्यं अथनवरात्रेतुकालाः।। तृतीयादिनवम्यंतंसप्तरात्रंवाकर्त्तव्यं पंचम्या
दिपंचरात्रंवा सप्तम्यादित्रिरात्रंवा अष्टम्यादिद्विरात्रंवा एकाहपक्षेकेवलाष्टम्यांकेवल
नवम्यांवा एषांपक्षाणांस्वस्वकुलाचारानुसारेणशक्तिवैधादिनापूर्वपूर्वपक्षासंभवानुसा

२

CC-0. In Public Domain,Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सारणे व्यवस्था तत्र तृतीयापंचम्योर्निर्णयः प्रतिपद्वत् संसम्यादिनिर्णयस्तु वक्ष्य
ते नवरात्रादिपक्षेषु क्षयवृद्धिवशेन दिनाधिक्ये न्यूनत्वे पूजावृत्तिः कार्या केचि
त्तु दिनक्षये एकस्मिन्नेव पूजाद्वयं [illegible] कुर्वंति इदं देवीपूजासकं नवरात्रकर्म नित्य
मकरणे दोषश्रवणात् फलश्रवणात्काम्यं च अत्र नवरात्रे घटस्थापनं प्रातर्मध्याह्ने
प्रदोषकाले चेति त्रिकालं द्विकालमेककालं वा स्वस्वकुलदेवतापूजनं सप्तशत्यादिज
पो खंडदीपः आचारप्राप्तमालाबंधनमुपवासनक्तैकभक्तादिनियमः सुवासिनी
भोजनं कुमारीभोजनपूजनादि अंते सप्तशत्यादिस्तोत्रमंत्रहोमादि इत्येतानि विहि
तानि एतेषां मध्ये कस्मिंश्चित्कुले घटस्थापनादीनि द्वित्राण्येवानुष्ठीयंते न सर्वाणि क
चिद्घटस्थापनादिरहितानि कानिचित्क्वचित्सर्वाण्येवेत्येतेषां समुच्चयविकल्पौ कुला
चारानुसारेण व्यवस्थितौ ज्ञेयौ कुलपरंपराप्राप्ताचाराधिकशक्तिसत्त्वेपि नानुष्टेया नी
ति शिष्टाचारः फलकामनयोपार्जितमुपवासादिकं कुलाचाराभावेपि कुर्वंति इदं
कलशस्थापनं रात्रौ न कार्यं तत्र कलशस्थापनार्थं शुद्धमृदा वेदिकां कृत्वा ताम्रपल्लव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दूर्वाफलतांबूलकुंकुमधूपादि संभारान् संपादयेत् अथ संक्षेपतः प्रयोगः प्रतिप
५३ दि प्रातः कृताभ्यंगस्नानः कुंकुमचंदनादिकृततुंड्रो धृतपवित्रः सपत्नीको दशघटि
कामध्येभिजिन्मुहूर्त्ते वा देशकालौ संकीर्त्य मम सकुटुंबस्यामुकदेवताप्रीतिद्वारा सर्वा
पच्छांतिपूर्वक दीर्घायुर्धनपुत्रादिवृद्धिशत्रुजयकीर्तिलाभप्रमुखचतुर्विधपुरुषार्थ
सिध्यर्थमद्यप्रभृतिमहानवमीपर्यंतं प्रत्यहं त्रिकालमेककालं वामुकदेवतापूजा
मुपवासनक्तैकभक्तान्यतमनियमसहितामखंडदीपप्रज्वालनं कुमारीपूज
नं चंडीसप्तशतीपाठं सुवासिन्यादिभोजनमित्यादि यथाकुलाचारप्राप्तमनूप
८य एवमादिरूपं शारदीनवरात्रोत्सवाख्यं कर्म करिष्ये देवतापूजांगत्वेन घटस्था
पनं करिष्ये तदादौ निर्विघ्नतासिध्यर्थं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं चंडीस
प्तशतीजपाद्यर्थं ब्राह्मणवरणमाचार्यकरिष्ये एतानि कृत्वा घटस्थापनस्त्वेम
हीद्यौरिति भूमिं स्पृष्ट्वा तस्यां भुवि अंकुरारोहणार्थं शुद्धमृदं प्रक्षिप्य ओष
धयः समितितस्यां मृदि यवादीन् प्रक्षिप्य आकलशेष्विति कुंभं निधाय मेमेगं

ततो देव्यग्रे ॐ खड्गाय नमः ।। इति संपूज्य ।। असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्ण
१५ अथ खड्गं संपूज्य प्रार्थयेत् । श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपालस्तथैव च ।। इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।।
धारो दुरासदः ।।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धारोदुरासर ॥ श्री...

१९ श्री त्मणः पारणादिने कूष्माण्डबलिदानं कुर्यात् ॥ कूष्माण्डो बलिरूपेण मम भाग्याद् उपस्थितः ॥ प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणं ॥ चण्डिकाप्रीतिदानेन दातुरापद्विनाशनं ॥ चामुण्डाबलिरूपाय बले तुभ्यं नमोस्तु ते ॥ इति प्रार्थ्य ॥ यज्ञार्थं बलयः

गे इति जलेनापूर्य गंधद्वारामिति गंधं याः ओषधीरिति सर्वौषधीः कांडा
त्कांडादिति दुर्वाः अश्वत्थेव इति पंचपल्लवान् स्योना पृथिवी इति मृदः याः फ
लिनीरिति फलं सहिरत्नानि हिरण्यरूप इति रत्नहिरण्ये प्रक्षिप्य युवा सुवा
सा इति सूत्रेणावेष्ट्य पूर्णा दर्वी इति पूर्णपात्रं निधाय तत्त्वायामीति वरुणं संपू
ज्य तत्कलशोपरि कुलदेवताप्रतिमां संस्थाप्य पूजयेत् स्वस्थाने एव वा संस्था
प्य पूजयेत् तद्यथा जयंती मंगला काली भद्रकाली कपालिनी दुर्गा क्षमा शि
वा धात्री स्वाहा स्वधा नमोस्तु ते आगच्छ वरदे देवी दैत्यदर्पनिषूदनी पूजां गृह्
ण सुमुखी नमस्ते शंकरप्रिये अनेन पुरुषसूक्तेः श्रीसूक्तप्रथमभेः कूभ्यो चा वा
ह्य जयंती मंगला काली इति मंत्रेण सूक्तेः अभिश्या सनादि षोडशोपचारैः संपूज
येत् सर्वमंगलमांगल्ये स्वाहादिभिः संप्रार्थ्य प्रत्यहं बलिदानपक्षे माषभक्तेन कू
ष्मांडेन या बलिं दद्यात् अन्ते एव वा बलिदानं न वा चलिदानं गतितः परसंडरीपदं

स्त्रष्टास्त्वयमेव स्वयंभुवा अतः त्वां घातयाम्यद्य तस्मा
द्यज्ञे वधो वधः ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं क्रो सि कि कूष्मांड रसेन
प्याय ता ॥ पाहोमप्रस्या ल्य उना चम्य ॥ ग्रांताद्धि

।।८: दुर्गासंप्रदि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५४ देव्याः प्रीतये नवरात्रकं कुर्यालये अहोरात्रमेकं चित्तोध तत्रत्त इसखंडरी ५४
पंप्रतिष्ठाप्येत् अथ चंडीपाठप्रकारः यजमानेन व्रतोहं चंडीसप्तशती
पाठं नारायणं हृदयलक्ष्मीहृदयपाठं वा करिष्ये इत्यादि संकल्प्य आस
नादि विधाय आधारे अन्यहस्तलिखितं पुस्तकं स्थापयेत् नारायणं
नमस्कृत्येति वचनात् ॐ नारायणाय नमः नरोत्तमाय नमः देव्यै सर
स्वत्यै नमः व्यासाय नमः इति नमस्कृत्य प्रणवमुच्चार्य सर्वपाठांते प्रणवं
पठेत् पुस्तकवाचने नियमाः हस्ते पुस्तकं न धारयेत् स्वयं ब्राह्मणभिन्नेन च
लिखितं विफलं ॥ अध्यायं प्राप्य विरमेत् न तु मध्ये कदाचन ते विरामे मध्ये तु अ
ध्यायादि पठेत् पुनः यथार्थं बुध्यमानं स्पष्टाक्षरं नातिशीघ्रं नातिमंदं रसभावस्व
रयुतं वाचयेत् त्रिवर्गफलकामेन चंडीपाठः सदैव कर्त्तव्यः तस्मान्ममैतन्मा
हात्म्यं पठितव्यं समाहितैः श्रोतव्यं च सदा भक्त्येत्यादि वचनात् नैमित्तिक

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पाठो प्युक्तः शांतिकर्माणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं

शृणुयान्ममेत्यादि तथा। अरण्ये प्रांतरे वापि दावाग्निपरिवारितः दस्युभिर्वा वृतः

शून्ये गृहीतो वापि शत्रुभिरित्यादि संकटानुद्दिश्य सर्वबाधासु चोग्रासु वेदनाभ्य

र्दितो पिवा स्मरन्ममैतन्माहात्म्यं नरो मुच्येत संकटादित्युक्तः उपसर्गोपशांत्य

र्थं त्रयः पाठाः कार्याः। ग्रहपीडा शांतये पंच महाभयेसप्तशांत्यर्थं याज्ञपेन्नफलार्थं

च नव राज्य वश्यार्थमेकादश वैरनाशार्थं द्वादश स्त्रीपुंसोर्वश्यतार्थं चतुर्दश सौ

ख्यायस्तलक्ष्म्यर्थं च पंचदश पुत्रपौत्रधनधान्यार्थं षोडश राजभयनाशाय सप्तदश

उच्चाटनायाष्टादश वनभये विंशतिः बंधमोक्षानाय पंचविंशतिः दुर्भिक्षित्यरोग

कुलोच्छेदायुनाशवैरिवृद्धिव्याधिवृद्धित्रिविधोत्पातादिमहासंकटनाशो राज्य

वृद्धिश्च शतावृत्तिभिः सहस्रावर्तनैः शताश्वमेधफलं सर्वमनोरथावाप्तिर्मोक्ष

श्चेति वाराहीतंत्रेऽक्तः। सर्वत्र काम्यपाठे आदौ संकल्पपूर्वकं पूजनमंते बलिदानं च

कार्यं अत्राचारादेवपरायणमपिकार्यं तद्विधिर्बोधायनोक्तः कौस्तुभेज्ञेयः अथ कुमा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५५ रीपूजा एकवर्षात्तु या कन्या पूजार्थं तां विसर्जयेत् द्विवर्षकन्यामारभ्य दश
वर्षावधिः कुमारीणां क्रमेण कुमारिका त्रिमूर्तिः कल्याणी रोहिणी काली ५५
चंडिका शांभवी दुर्गा भद्रेति नामानि आसां कुमारीणां प्रत्येकं पूजामंत्राः
फलविशेषा लक्षणानि चान्यत्र ज्ञेयानि ब्राह्मणेन ब्राह्मणी स्वेव स्ववर्णा
प्रशस्ता विजातिया पि कल्पित कामना विशेषेणोक्ता एकैकस्य वा प्रत्यहमेक
वा कुमारी पूज्या मंत्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मातृणां रूपधारिणीं नवदुर्गात्मिकां
साक्षात् कन्यामावाहयाम्यहं जगत्पूज्ये जगद्वंद्ये सर्वशक्तिस्वरूपिणी पू
जां गृहाण कौमारी जगन्मातर्नमोस्तुते इति मंत्रेण पादप्रक्षालनपूर्वकं व
स्त्र कुंकुम पुष्प गंध धूप दीप भोजनैः पूजयेदिति संक्षेपः कुमारीपूजा वद्देवी
पूजां चंडीपाठं श्रेयो कोत्तरवृध्या पि विहितः भवानीसहस्रनामपाठोपि क्वचि
द्रूढः अयं शारदानवरात्रोत्सवो मलमासे निषिद्धः शुक्रास्तादौ तु भवति प्रथमा
रंभस्तु न कार्यः शावाशौच जननाशौचयोस्तु सर्वोपि घटस्थापनादि विधिर्ब्रा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्मणद्वारा कार्यः केचित्तु रात्रौ भोत्तरं मध्ये अशौचपाते स्वयमेवारब्धं पूजादिकं
कार्यमित्याहुः शिष्टास्तु अशौचे पूजादेरचतास्पर्शादेर्लोकविशिष्टत्वात् स्वयमेनैव
कारयंती अपरे तु तृतीयादिपंचम्यादिसप्तम्याद्यनुकल्पेन न चरान्नविधिना
सत्यास्मृतिपश्चात् शौचे तत्तृतीयाद्यनुकल्पाश्रयणं कुर्वंति सर्वथा लोपप्रसक्ता
वेव ब्राह्मणद्वारा कुर्वंति उपवासादिशारीरनियमः स्वयं कार्यः एवं रजस्वलापि उप
वासादिकं स्वयं कृत्वा पूजादिकमन्येन कारयेत् अत्र समर्थानां स्त्रीणामुपवासे गंध
तांबूलादिग्रहणं न दोषायेत्याहुः अथ पंचम्यामुपांगललितावृतं अत्र पंचमी अप
राण्हव्यापिनी ग्राह्या अपराण्हस्यैव तत्पूजाकालत्वोपपत्तेः दिनद्वये कात्स्न्ये
नापराण्हव्याप्तौ साम्ये न वैषम्येण परापराण्हैकदेशव्याप्तौ च पूर्वैव युग्मवाक्या
त् परत्रैवापराण्हव्याप्तौ परैव केचित्तु रात्रिव्यापिनीं गृण्हंति पूजादिकं च रा
त्रावेव कुर्वंति तन्न मूलाभावात् अत्र पूजादिविधिर्ग्रंथांतरे प्रसिद्ध इति न लिख्यते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आश्विनस्य शुक्लपक्षे मूलनक्षत्रे पुस्तकेषु सरस्वतीमावाह्य पूजयेत् मूलेनु स्थापनं ५८
५६ देव्याः पूर्वाषाढासु पूजनं उत्तरासु बलिं दद्यात् श्रवणेन विसर्जयेत् इतिवचना
त् अत्र पूजयेत्स्रसहामति रुद्रयामलवचनात् मूलेवाहनं तदंगभूतं पूजनं च
षटा करिष्यति संकल्प्यावाहनपूजने कार्ये पूर्वाषु पूजनं करिष्ये इति संकल्प्यावाहन
रहितपूजैव केवलं उत्तरासु बलिदानं तदंगभूतां पूजां च करिष्ये इत्सेवं ते कार्ये श्र
वणे विसर्जनं कर्तुं तदंगभूतां पूजां करिष्ये इति पूज्य विसर्जयेत् इति क्रमः
तत्र मूलस्य प्रथमे पादे सूर्योदयास्ताव्याप्ति मुहूर्त्तव्यापिनी सरस्वत्यावाहनं
त्रिमुहूर्त्तन्यूनत्वे रात्रौ वा प्रथमपादसत्वे तस्य [illegible] विशेषवचनं विना ग्राह्य
ता भावात् द्वितीयादिपादे परदिन एवावाहनं एवं पूर्वाषाढादिनक्षत्रं प्र
आदौ दिनव्याप्तैव ग्राह्यं विसर्जनं तु श्रवणस्य प्रथमे पा
दे रात्रिभागगतेपि कार्यं विशेष

५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वचनात् तत्र रात्रेः प्रथमप्रहरपर्यंतमेवेति विभाति ॥ अथ सप्तम्यादि दिनत्रये पत्रिका
पूजनं विहितं तत्र सप्तम्यादि तिथित्रयं सूर्योदये मुहूर्त्तमात्रमपि ग्राह्यं ॥ तत्राधिवास
नादिप्रयोगविस्तारः कौस्तुभादौ ज्ञेयः ॥ यत्तु सप्तमीप्रभृति त्रिरात्रं नवरात्रं कर्म कु
र्वंति तत्र सप्तमी सूर्योदयोत्तरं मुहूर्त्ताधिकव्यापिनी ग्राह्या ॥ मुहूर्तन्यूनत्वे पूर्वा ॥ अथ
महाष्टमी घटिकामात्राप्यौदयिकी नवमीयुता ग्राह्या सप्तमीशल्ययुता सर्वथा त्याज्या
यदा तु पूर्वत्र सप्तमीयुता परत्रोदये नास्ति घटिकान्यूना वा वर्त्तते तदा पूर्वा सप्तमीवि
द्धापि ग्राह्या इयं भौमवारे इति प्रशस्ता यदा च पूर्वदिने षष्टि घटिकाष्टमी परदिने मुहू
र्त्तादिव्यापिनी तदा नवमीयुतामप्युत्तरां त्यक्त्वा संपूर्णत्वात्सैव ग्राह्या ॥ एवं नवम्याः
क्षयवशेन दशमीदिने सूर्योदयोत्तरं मनुवर्त्यभावेष्टमी नवमीयुता मोदपि कि
मपि स्यात् सा सप्तमीयुतैवाष्टमी ग्राह्या ॥ अष्टम्यां पुत्रवतोपवासो न कार्यः ॥ कु
लाचारप्राप्तो किंचिद्भक्ष्यं प्रकल्प्य कार्यः ॥ महानवमी तु बलिदानव्यतिरिक्तविषये
पूजोपोषणादावष्टमीविद्धा ग्राह्या ॥ सा च यदि अष्टमीदिने सायं त्रिमुहूर्त्ता स्यात्तदैव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ग्राह्या त्रिमुहूर्त्तन्यूनत्वे परैव ग्राह्या नवमीप्रयुक्तमहाबलिदाने तु दशमीविद्धा
५८ प्राशुद्धाधिका नवमी तदा बलिदानमपि पूर्णत्वात्सर्वत्रैव कार्यं अष्टमीनवम्योः ५८
संधौ पूजोक्ता सा अष्टमीनवम्योः प्रत्यहे दिवारात्रौ ष्टिम्यं ततनाडीनवम्याद्यनाड्योः वा
कार्या। यदि तु अष्टमीनवम्योर्मध्यान्हे पराण्हे वा योगस्तदाष्टनवमीपूजयोरप्येक मी
दिने एव प्राप्तेरष्टमीनवमीपूजां तत्संधीपूजां च तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य तंत्रेण पू
जा कार्या यदि प्रशुद्धाधिकाष्टमी तदा पूर्वेद्युरष्टमीपूजा परेद्युः संधिपूजानवमीपूजयो
स्तंत्रं अत्र नवरात्रे स्वयं पूजादिकं कर्त्तुमशक्तावन्येन कारयेत् षोडशोपचारपूजावि
स्तारं कर्त्तुमशक्तो गंधादिपंचोपचारपूजां कुर्यात् नवम्यां पूजां विधाय होमः कार्यः
केचिदष्टम्यामेव होममित्याहुः। अन्ये तु अष्टम्यामुपक्रम्य नवम्यां होमः समापनीयः
स चारुणोदयमारभ्य सायंकालपर्यंतमष्टमीनवम्योः संधौ संभवति निशायां त
त्संधौ तु रात्रौ होमादेर्योग्यत्वान्नवम्यामेव होमोपक्रमसमाप्ती कार्ये इत्याहुः अत्र
यथाकुलाचारं व्यवस्था स च होमो नवार्णवमंत्रेण कार्यः॥ अथ वाजयंती मंगला

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कालीति श्लोकेन नमो देव्यै महादेव्यै इति श्लोकेन अथवा सप्तशती श्लोकैः अथवा सप्त
शतीस्तोत्रस्य सप्तशति मंत्रैः कवचार्गलाकीलकरहस्यत्रयश्लोकसहितै होमः सप्तश
तमंत्रविभागोन्यत्र ज्ञेयः अत्रापि विकल्पेषु यथाकुलाचारं व्यवस्था होमद्रव्यं च सर्पि
र्मिश्रितं मधुकुलित्थमिश्रं च पायसं केवलतिलैर्वा होमः क्वचित् किंशुकपुष्पदूर्वासर्षप
२१ पलाजपूगयवश्रीफलरक्तचंदनखंडनानाविधफलानामपि पायसे मिश्रणं कार्यमि
त्युक्तं होमश्च जपदशांशेन कार्यः कुलाचारप्राप्तश्चेच्छार्द्दूलसिंहभैरवादिदेवस्य मंत्रै होमोपि
कार्यः अत्र सविस्तरः सग्रहमखो होमप्रयोगः कौस्तुभे ज्ञेयः अथ बलिदानं ब्राह्म
णेन माषादिमिश्रान्नेन कुष्मांडेन कार्यं यद्वा घृतमयं यवपिष्टादिमयं वा सिंहव्याघ्रन
रमेषादिकं कृत्वा खड्गेन घातयेत् ब्राह्मणेन पशुमांसमद्यादिबलिदाने ब्राह्मण्यात्भ्र
ष्टता सकामेन क्षत्रियादिना सिंहव्याघ्रनरमहिषछागसूकरमृगपक्षिमत्स्यन
कुलगोधादिमारक्षिणे स्वगात्ररुधिरादिमयो बलिर्देयः कुष्मांडसारमद्यं क्षत्रियादि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भिरपिनदेयः अश्वबलिदानमंत्रादिप्रकारः सिंधौज्ञेयः अथशातचंडीसहस्रचं
डीप्रयोगःकौस्तुभाद्दौज्ञेयः द्विविधाशोच्चैपिनचम्यांहोमंघटादिदेवतोःस्थापनं
चब्राह्मणद्वाराकारयित्वास्वयंपारणंकृत्वाशौचांतेब्राह्मणभोजनंदक्षिणादि
दानंचकार्यं एवंरजस्वलापिपारणकालेपारणंकृत्वाशुद्धौदानादिकंकुर्यात् वि
धवायास्तुरजोदोषेभोजननिषेधात्पारणापिशुध्युत्तरमेव एवंव्रतांतरेष्वुह्यं प्रति
पदादियावदष्टमीलोहाभिसारिकंकर्मराज्ञांविहितंतत्रछत्रचामरादिराजचिन्हा
नांगजाश्वादीनांचापादिशस्त्राणांदुंदुभ्यादीनांचपूजाहोमादिकंकार्यं येऽप्यन्याल
यंतितेराजभिन्नाअपिस्वातिपुत्तामाश्विनप्रतिपदंद्वितीयांवारभ्यनवमीपर्यंतंवा
जिनीराजनाख्यंकर्मकुर्युः तत्रोच्चैःश्रवपूजैरावतपूजाचप्रतिमायांकार्या प्रत्यक्षाश्व
पूजानीराजनंचकार्यं कर्मद्वयेपित्तपूजामंत्राहोमादिमंत्राः सविस्तरप्रयोगश्चकौस्तु
भे। इदानीमश्ववंतःश्राद्धतजनास्तु विजयदशम्यामश्वान्नीतोयेःवगाह्यपुष्पमाला

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भिर्विमृष्याश्वशालायां प्रवेशयं तदा ॥ गंधर्वकुलजातस्त्वं मा भूया कुलदूषकः ब्र
ह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च प्रभावाच्च हुताशस्य वर्धयस्व तुरंगमान् तेजसा
चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च स्मर त्वं राजपु
त्रत्वं कौस्तुभं च मणिं स्मर यां गतिं ब्रह्महा गच्छेन्मातृहा पितृहा तथा भूमिहानृतवा
दी च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः सूर्याचंद्रमसौ वायुर्यावत्तिष्ठंति दुष्कृतं ब्रजाश्वनां गतिं क्षिप्रं
तच्च पापं भवेत्तव च निवृत्तो यदि वा छिंन्नो युद्धाध्वनि तुरंगमः रिपून् विजित्य समरे सह
भर्त्ता सुखी भवेति मंत्रेण केवलाश्च प्रजापिवक्त्तुमुचिता अथ पारणविसर्जनयोः कालः
तत्र विसर्जनं दशम्यां कार्यं दिनद्वये दशमीसत्वे पूर्वदशम्यां श्रवणासमाद्योगे तत्रैव वि
सर्जनं तत्र तद्योगाभावे तु परदशम्यामेव परत्र दशम्याभावे पूर्वदशम्यां नक्षत्रयोगे
सत्यसति वा कार्यं नक्षत्रयोगानुरोधेन क्रियमाणं विसर्जनमपराण्हेपि भवति अन्यथा
प्रातरेव तत्र सर्वशादिप्रतिमायां विसर्जनं पूर्वकं जलादौ त्यागः परंपरया पूजितायाधातुप्र

त्रिमायास्तु यद्य दिस्या पश्चादुत्तिष्ठेत्यादिमंत्रेण स्थापनमात्रं तु कार्यं न तु
५२ विसर्जनं यद्दिने विसर्जनं तत्रैव निषमसागस्योचितत्वात् विसर्जनोत्तरं त ५२
द्दिने एव पारणं कार्यं। अन्येतु सख पिदशम्यां विसर्जन वि धौ नवम्यामेव पा
रणं कार्यं। नवम्यां पारणं कुर्याद्दशम्यामभिषेकं च कृत्वा मत्रैर्विसर्जयेत्यादि
वचनादित्याहुः अत्रैवं व्यवस्था प्रथमदिने स्वल्पाष्टम्यायुक्ता नवमी द्वितीयदि
ने पारणपर्याप्त नवम्यायुक्ता दशमी तत्परदिने श्रवणयुक्ता विसर्जनार्हा दशमी
तत्राष्टमीनवम्युपवासयोः प्रथमदिने सिद्धत्वादवशिष्टनवम्यां पारणमवशिष्टदश
म्यां विसर्जनं यदा तु अवशिष्टनवमीदिने एव दशमी श्रवणयुक्ता विसर्जनार्हा तदा
विसर्जनोत्तरं पारणं यदा पूर्वदिने षष्टिदण्डाष्टमी परदिनेष्टमीशेषयुता नवमी त
त्परदिने नवमीशेषयुता दशमी तदा नवमीयुक्तदशम्यामेव विसर्जनोत्तरं पारणं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथ नवमीषष्टिदंडात्मिकातिथ्यदिने नवमीशेषयुक्ता दशमी तत्रापि नवमीयुक्तदशम्या
मेव विसर्जनपारणे। यदा तु अष्टमीनवमीदशम्यस्तिस्रोपि तिथयः सूर्योदयमा
रभ्यास्तमयपर्यंतमखंडास्तत्तत्त्यपर्याप्तास्तदा दाक्षिणात्यानां नवम्यामेव पारणा
चारान्नवम्यामेव पारण विसर्जने येषां दशम्यामेवाचारस्तेषां तु उभयं दशम्या
मेव। अथ विजयदशमी। सापरदिने एवापराण्हव्याप्तौ दिनद्वये पि श्रवणयोगे परा
सत्त्वे सति या पूर्वा एवं दिनद्वये पराण्हव्याप्त्यभावे पि श्रवणयोगसत्त्वासत्त्वयोः पूर्वैव
दिनद्वये पराण्हव्याप्त्यव्याप्त्योरेकतरदिने श्रवणयोगे यद्दिने श्रवणयोगः सैव
ग्राह्या। एवमपराण्हैकदेशव्याप्त्यादृ सर्वपक्षेषु दिने एवापराण्हव्याप्त्या परदिने च श्र
वणयोगाभावस्तदापि पूर्वैव यदा तु पूर्वदिन एवापराण्हव्यापिनी परदिने च मुहूर्तत्र
८० यादिव्यापिनी अपराण्हात्पूर्वमेव समाप्ता परत्रैव श्रवणयोगवती तदा परैव। अप
राण्हे दशम्यभावे पि या तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्करः इत्यादि साकल्पवचनैः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९० अथ यायुक्ता याग्याह्यायाओऽध्यिकस्य त्पूदशम्याः कार्मकाले सत्ता पासनात्
सिंधौतु रदंपरदिनेपराण्हकालेश्रवणसत्वेऽव्व अवपास्याप्यपराण्हात्स्वंमेव ९०
समाप्तौ तु पूर्वैवेत्युक्तं युक्तं चैतत्तस्य दापरदिनएसापराण्हव्याप्तिः पूर्वदिनेएवा
पराण्हात् परत्रसायान्हादौश्रवणयोगस्तस्यात्तुपरैवआ स्वेतिममप्रतीः
भाति अत्रपराजित्ता पूजनं सीमोल्लंघनं [illegible] शमीपूजनं देशांतरयात्रार्थं
नांमस्थापनं विहितं तत्पूजाप्रकारस्तु अपराण्हे ग्रामादीशान्यां दिशि गत्वा शुचौ
देशे शुभ्र सुपलिप्य चंदनादिनाष्टदलमालिख्य मम सकुटुंबस्य
क्षेमसिध्यर्थमपराजितापूजनं करिष्य इति संकल्प्य मध्येमपराजितायै नमः इत्यप
वा राजितामावाह्य तद्दक्षिणे क्रियाशक्त्यै नमः इति जयांवामतः उमायै नमः इति विजयांचा
वाह्य अपराजित्तायै नमः जयायै नमः विजयायै नमः इति नाममंत्रैः षोडशोपचार

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूजां कृत्वा प्रार्थयेत् इमां पूजां मया देवी यथाशक्ति निवेदितां रक्षार्थं तु समादाय व्र
ज स्वस्थानमुत्तममिति अथ राज्ञः संकल्पे यात्रायां विजयसिद्ध्यर्थमिति शेषः पूजा
नमस्कारांते हरेणातु विचित्रेण भास्वत्कनकमेखला अपराजिता भद्ररहिता करो
तु विजयं मम मेस्यादि मंत्रे विजयं प्रार्थ्य पूर्ववद्विसर्जेदिति संक्षेपः ततः सर्वे जना ग्रामा
द्बहिरीशानदिग्वस्थितां शमीं गत्वा पूजयेयुः। सीमोल्लंघनं तु शमीपूजनात् पूर्वं
पश्चाद्वा कार्यं। राजा तु अश्वमारुह्य सहपुरोहितः सामात्यः शमीमूलं गत्वा वाहना
दवरुह्य स्वस्तिवाचनपूर्वकं शमीं संपूज्य कार्यो देशानमात्यैः संवत्सरप्रदक्षिणां कुर्या
त् पूजाप्रकारस्तु मम दुष्कृतामंगलादिनिरासार्थं क्षेमार्थं यात्रायां विजयार्थं च शमी
पूजां करिष्ये शम्या अभावे अश्मंतकस्य पूजां करिष्ये इति संकल्पः राजा तु शमीमूले
दिक्पालपूजां वास्तुदेवतापूजां च कुर्यात् अमंगलानां शमनीं शमनीं दुष्कृतस्य च।
दुःस्वप्ननाशनीं धन्यां प्रपद्येहं शमीं शुभामिति पूजामंत्रः पूजांते। शमी शमयते पापं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

६१ शमीलोहितकंटका धरित्र्यर्जुनबाणानां रामस्य प्रियवादिनी करिष्यमाणा
यात्रायां यथाकालं सुखं मया तत्र निर्विघ्नकर्त्री त्वं भव श्रीरामपूजिते इति प्रार्थ ६१
येत् । अश्मंतकपूजने अश्मंतक महारक्ष महादोषनिवारण इष्टानां दर्शनं देहि
शत्रूणां च विनाशनमिति प्रार्थयेत् राजा शत्रोर्मूर्तिं कृत्वा शस्त्रेण विध्येत् प्राद्य
तशमीशाखां स्थित्वा आनयंति तन्निर्मलं गृहीत्वा साक्षतां मार्द्रां शमीमूलगतां मृ
दं गीतवादित्रनिर्घोषैरानयेत् स्वगृहे प्रति ततो भूषणवस्त्रादि धारयेत् स्वजनैः सह
नीराज्यमानः पुण्याभिर्युवतीभिः सुमंगलमिति अत्र देशांतरं जिगमिषुभिर्विज
यमुहूर्ते चंद्राद्यानुकूल्याभावेपि प्रयाणं कार्यं तत्र मुहूर्त्तो विजयः द्विविधः ।
ईषत्संध्यामतिक्रम्य किंचिदुद्भिन्नतारकः विजयो नाम कालोयं सर्वकार्यार्थसाध
क इत्येकः । एकादशो मुहूर्त्तोपि विजयः परिकीर्तितः तस्मिन्सर्वैर्विधातव्या या
त्रा विजयकांक्षिभिरित्यपरः उक्तद्वयान्यतरमुहूर्त्ते दशमीयुक्ते प्रस्थानं कार्यं न त्वे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कादशीयुक्ते अश्वयुक् शुक्लदशमी विजयाख्या तस्यां विश्रुभां प्रयाणेतु विशेषेण किंपुनः
श्रवणान्विते तिज्योतिष ग्रंथोक्तेरन्यान्यपि कर्माणि मासविशेष निरपेक्षाण्यत्रत्वं
द्रायनुकूल्याभावेप्यनुष्ठेयानि मासविशेषे विहितानि तु चूडाकर्म विष्ण्वादिदेवता
प्रतिष्ठादीनि न कुर्यात् राज्ञां पट्टाभिषेके नवमीविद्धा दशमी श्रवणयुतापि न ग्राह्या।
किं त्वौदयिक्येव ग्राह्या आश्विनस्य शुक्लां दशमीमेकादशीं पूर्णमासीमारभ्य मुहू
र्तावशिष्टायां रात्रौ तीर्थादौ गत्वा प्रत्यहं मासपर्यंतं कार्त्तिकस्नानं कार्यं तत्प्रकारः
विष्णुं स्मृत्वा देशकालौ संकीर्त्य। नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने नमस्तेस्तु
हृषीकेश गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते इत्यर्घ्यं दत्वा। कार्त्तिकेहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्द
न प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदर मयासह ध्यात्वाहं त्वां च देवेश जलेस्मिन् स्नातुमुद्यतः त
व प्रसादात्पापं मे दामोदर विनश्यतु इति मंत्राभ्यां स्नात्वा पुनरर्घ्यं दद्यात् तत्र मं
त्रौ नित्ये नैमित्तिके कृष्ण कार्त्तिके पापनाशने गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१ मयादत्तं दामोदर नमोस्तुते १

६२ व्रतिनः कार्त्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम गृहाणार्घ्यं कुरुक्षेत्रगंगापुष्करादि
तीर्थविशेषेण फलविशेषः अथान्योपि विशेषः कार्तिके सकलं मासं नित्यस्ना ६२
यी जितेंद्रियः जपन् हविष्यभुक् दांतः सर्वपापैः प्रमुच्यते। स्नात्वाभ्यर्च्य
विष्णुं शिवं सूर्यं जले विशेत् नाभिमात्रजले तिष्ठन् व्रती स्नायाद्यथाविधि इ
ति कार्तिकस्नानं प्रातः स्नानं प्रातः संध्यां च कृत्वा कार्यं तयोर्विना तत्क
र्मानधिकारात् यद्यपि प्रातः संध्यायाः सूर्योदये समाप्तिस्तथाप्यत्र वचना
दुदयात् पूर्वं संध्यां समाप्य कार्तिकस्नानं कार्यमिति निर्णयसिंधावुक्तं
नैवं ग्रंथांतरे दृश्यते एवं मासस्नानाशक्तौ त्र्यहं स्नायात् अन्येषामपि
कार्तिकमासव्रतानामत्रैवारंभः। तानि यथा तुलसीदललक्षेण का
र्तिके योर्चयेद्धरिं पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलं॥

तुलसीमंजरीभिर्हरिहरार्चने मुक्तिफलं रोपणपालनस्पर्शैः पापक्षयः तुल
सीछायायांश्राद्धात्तृप्तितत्त्वसिः तुलशीशोभितगृहे तीर्थरूपे यमकिंकराना
यांतीत्यादि तुलसीमाहात्म्यं एवं धात्रीमहात्म्यमिति कार्त्तिके धात्रीवृक्षाधश्चि
त्रान्नैस्तोषयेद्द्विभिं ब्राह्मणान्भोजयेन्नत्स्याः स्वयं भुंजीत बंधुभिः धात्रीयोसुम्ना
द्वं धात्रिपत्रैःफलैश्चहरिपूजनं च महाफलं देवर्षिसर्वयज्ञतीर्थानां धात्रीवृक्षे नि
वासोक्तेः अत्रैव हरिजागरविधिः जागरं कार्त्तिके मासि यः कुर्यादरुणोदये॥
दामोदराग्रे सेनानी गोसहस्रफलं लभेत् शिवविष्णुगृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि
कुर्याद श्वत्थमूलेषु तुलसीनां वनेष्वपि विष्णुनामप्रबंधानि योगायेद्विष्णुसन्निधौ॥
गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोति मानवः॥ वाद्यकृत्पुरुषश्चापि वाजपेयफलं लभेत् सर्व
तीर्थावगाहोत्थं नर्त्तकः फलमाप्नुयात् सर्वमेतल्लभेत्पुण्यं तेषां तु द्रव्यदः पुमान् अर्च
नादर्शनाद्वापि तत्सदंशमवाप्नुयात् इति कौस्तुभे सर्वाभावे ब्राह्मणानां विष्णुभक्तानां

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

६३ वाश्वत्थवटयोर्वासे नंकुर्यादिति तत्रैव सरोरुहाणि तुलसी मालती मुनिपुष्पकं कार्ति
के विहितान्येवं दीपदानं च पंचमं कार्तिके मासे पवासो वानप्रस्थयति विधवाभिः का ६३
र्यः ॥ गृहस्थैर्न कार्यः ॥ छष्ठं वाप्यतिकृच्छ्रं ~~[illegible] कार्तिके मासे~~ वाप्राजापत्यमथापि वा
एकरात्रं व्रतं कुर्यात्रिरात्रं व्रतमेव वा शाकाहारं पयोहारं फलहारमथापि वा चैरेयवा
न्नाहारं वासं प्रासे कार्तिके व्रती ॥ अथ कार्तिके वर्ज्यानि पलांडु लसुनं हिंगु छत्राक
भंजन मूलकालांबु शेवगा वृंताक कूष्मांड बृहती फल कलिंगक पिछितैल तवपाशाक दि
पाचितान्नपर्युषितान्न दग्धान्नानि माष मसुर मुद्ग चणक कुलित्थ निष्पावाढक्यात्र
द्विदलानि वर्जयेत् सप्तम्यां धात्रीफलं तिलांश्चाष्टम्यां नारिकेलं रविवारे धात्रि
फलं सर्वदा वर्ज्यं ॥ कांस्यपात्रे भोजनवर्जनं व्रते कांस्यपात्रं घृतपूर्णं दद्यात् मधुत्यागे घृ
तपायस शर्करापानं समाप्तौ कार्यं ॥ तैलत्यागे तिलदानं कार्तिके मौनं भोजी सतिलां
घंटां दद्यात् स्वर्णयुतानि माषयुतानि त्रिंशत् कूष्मांडानि अत्र मासे दद्यात् ॥ कार्ति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

केकांस्यभोजी ब्रह्मविमुक्तः॥ फलवर्जने फलं रसत्यागे रसो धान्यत्यागे धान्यानि देयानि। सर्व
त्यागे दानं वा एकतः सर्वदानानि दीपदानं तथैकतः॥ कार्तिके दीपदानस्य कलां नार्हंति षो
डशीं। एतावद्व्रतसंभवे चातुर्मास्यव्रतासंभवे वा कार्तिके किंचित् व्रतमवश्यं कार्यं। अव्रतः का
र्तिको येषां गतो मूढधियामिह तेषां पुण्यस्य लेशोपि न भवेत्सूकरात्मनामित्युक्तेः शाल
ग्रामादिदेवाग्रे स्वस्तिकमंडलादिकं रंगवल्यादिना करोति सा स्वर्गादिफलं भुक्त्वा सप्त
जन्मसु वैधव्यं नाप्नोति कार्तिके पुराणेतिहासश्रवणारंभसमाप्ति विहिते तत्प्रकारः ब्रा
ह्मणं वाचकं कुर्यान्नान्यवर्णजमादरात् श्रावयेच्चतुरो वर्णान् कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः।
विस्पष्टमद्रुतं शांतं स्पष्टाक्षरपदं तथा कलास्वरसमायुक्तं रसभावसमन्वितं ब्राह्म
णादिषु सर्वेषु ग्रंथार्थं चार्पयेन्नृप य एवं वाचयेद्राजन् स विप्रो व्यास उच्यते समाप्ते
षु पुराणेषु शक्त्या तं तर्पयेन्नृप वाचकः पूजितो येन प्रसन्नास्तस्य देवताः॥ श्राद्धेयस्य
द्विजे भुंक्ते वाचकः श्रद्धयान्वितः भवंति पितरस्तस्य तृप्ता वर्षशतं नृप इति कार्तिकस्ना
नकाले भिल्लाषाष्टकं काशीखंडोक्तं पुत्रकामेन पठितव्यं अत्रैव दुग्धव्रतं समर्प्यं दुग्ध

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१८

६८ दानं च स्वादिदलत्रतं संकल्पयेत् अत्रोत्पन्नो येषां दलद्वयं दृश्यते ते वर्जनीया इत्येके।
क्षा अन्ये त्वेवं ल[illegible]णा यां वचनाभावात् स्वरूपतो येषां द्विदलं दृश्यते ते वर्ज्या न त्वन्ये नापि ६८
पत्रपुष्पादिक मित्याहुः। एवमन्यान्यपि तांबूलकेशकर्त्तनादिवर्जनरूपाणि व्रतानि
ज्ञेयानि॥ अथाकाशदीपउक्तः सूर्यास्ते गृहाद्दूरे पुरुषप्रमाणयज्ञियकाष्ठं भूमौ निखन्य
तस्याग्रे अष्टदला[illegible]कृति निर्मिते दीपयंत्रे मध्ये मुख्यदीपं समंततोष्टाचि[illegible]तिसं
स्थाप्य निवेदयेत् दामोदराय नभसि तुलायां दोलया सह प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोनंता
यवेधस इति मंत्रः एवं मासमाकाशदीपस्नानात् महच्छ्रीप्राप्तिः आश्विनपौर्णमास्यां को
जागरव्रतं सा पूर्ववैव निशीथव्याप्तौ पूर्वा उत्तरदिने एव दिनद्वये पि वा निशीथव्याप्तौ दि
नद्वये पि निशीथास्पर्शे वा उत्तरैवा केचित् पूर्वदिने निशीथव्याप्तिरेव परदिने प्रदोष
व्याप्तिरेव तदा परेत्याहुः अत्र लक्ष्मीन्द्रयोः पूजने जागरणम् अक्षक्रीडा च विहिता तत्र प
द्मासनस्थां लक्ष्मीं ध्यात्वाक्षतपुंजे ॐ लक्ष्म्यै नम इत्यावाहनादिषोडशोपचारैः संपू
ज्य नमस्ते सर्वदेवानां वरदासि हरिप्रिये या गतिस्त्वत्प्रपन्नानां भूयात्त्वदर्चनादि
सा मे

ति पुष्पांजलिं दत्वा नमेत् चतुर्दंत समारूढो वज्रपाणिः पुरंदरः शचीपतिश्च ध्यात
व्यो नानाभरणभूषित इति ध्यात्वा अक्षतपुंजादौ इंद्राय नमः इति संपूज्य विविधैरावतस्था
भा यस्वत्तकुलिशपाणये पौलोम्यालिंगितांगाय सहस्राक्षाय ते नमः इति पुष्पांजलिं दत्वा
नमेत् नारीकेलोदकं पीत्वा अक्षक्रीडां समाचरेत् निशीथे वरदा लक्ष्मीः कोजागर्ती
ति भाषिणी तस्मै वित्तं प्रयच्छामि अक्षैः क्रीडां करोति यः नारिकेलान् पृथुकांश्च देवपि
तृभ्यः समर्प्य बंधुभिः सह स्वयं भक्षयेत्। अस्यामेवाश्वयुजीकर्माश्वलायनैः कार्यं।
तच्च पर्वद्वैधे पूर्वाण्हसंधौ शेषपर्वणि प्रवृत्ती ष्टिं कृत्वा कार्यं॥ अपराण्हसंधौ वि। कृति
मिमां कृत्वा प्रवृत्तेरन्वाधानास्त्रयोगो न्यत्र ज्ञेयः अथाग्रयणकालः आश्विनकार्ति
कयोः पौर्णमास्याममावास्यायां वा शुक्लपक्षगत कृत्तिकादिविशाखांतनक्षत्रेषु शु
क्लपक्षस्थे रेवत्यां वा व्रीह्याग्रयणं श्रावणभाद्रपदयोरुक्तेषु पर्वसु नक्षत्रेषु श्यामा
काग्रयणं चैत्रवैशाखयोः पर्वादिषु यवाग्रयणं॥ तत्र पूर्णमासीपर्वणि संगवात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९ ॥ यद्यपि ॥ अथो पूर्वाण्ह एव क्षय इत्यपक्रमाहु पूर्वाण्ह संधावेवायं क्रम इति हेमाद्रिसि
द्धांतानुसारि दीपिकामतं ॥ तथापि सर्वोप्ये स्थिसंधा विषमेयं क्रम इति कौस्तुभसिद्धांतानु

र्वसंधौ पूर्वदिने आग्रयणं कृत्वा प्रकृत्यन्वाधानं मध्यान्हात्परत्र संधौ संधिदिने आ
६५ ग्रयणं कृत्वा प्रकृत्यन्वाधानं मध्यान्हे संगवादूर्ध्वं मध्यान्हात्पूर्वत्र वा संधौ संधि ६५
परदिने वा ३ दिने आग्रयणेष्टिं कृत्वा प्रकृतीष्टिं सद्यः कार्या। दर्शे तु पूर्वाण्हे चासंधौ यथाकालं परपेह ३
दर्शेष्टिं कृत्वा प्रतिपन्मध्ये आग्रयणेष्टिः कार्या। एवं नक्षत्राग्रयणपक्षेपि पौर्णमासे
ष्टेः प्राक् दर्शेष्टेः परं यथा भवेत्तथाग्रयणं कार्यं तथा च दीपिका। दर्शेष्ट्याः परमुक्त
माग्रयणकं प्राक् पौर्णमासात्ततः क्रिया। इत्थं च कृष्णपक्षे न भवतीति सिद्धं एत
द्दीपिकाकारमतं ममावास्यापर्वण्याग्रयणविधानस्य खंड दर्शे वैयर्थ्यापत्त्या
न युक्तमिति तिं गृह्याग्निसागरोक्तिर्न समीचीना प्रतिभाति विद्वत्संतराणां खंड
पर्वणि प्रकृत्युत्तरं प्रतिपद्यनुष्ठाने पि पर्वानुग्रहसंभवात् खंड दर्शे पि प्रतिपदि
क्रियमाणाग्रयणस्य दर्शपर्वानुग्रहसंभवितसंभावात्त खंड दर्शे दर्शपर्वविधा
न सार्थक्यसंभवाच्चेति दिक्। श्यामाकाग्रयणं न कृतं चेच्छरदि त्रि

सार्धं त्रसिद्धांतो ज्ञेयः ॥ अत्र पक्षे अथो पर चार्थ योज्यः। पूर्वाण्हे पर्व पक्षे प्येषमेव ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्याग्रयणेन समानतंत्रं कार्यं तत्र स्मार्त्तव्रीह्याग्रयणं शामाकाग्रयणं च तंत्रेण करिष्ये इ
ति संकल्प्येंद्राग्निविश्वेदेवार्थमष्टौ व्रीहिमुष्टीन्निरूप्य प्रोक्ष्यांतरे श्यामाकान् सोमाय
नाम्ना निरूप्य पुनः प्रथमं शूर्पे द्यावापृथिव्यर्थं व्रीहिनिर्वापः॥ एवं होमोपि विश्वेदेव होमा
ंतरं सौम्यं श्यामाकं चरुं हुत्वा द्यावापृथिवी होमः॥ आश्विनपौर्णमास्यामपराण्हादिसंधा
वाग्रयणे आश्वयुजीकर्मणापि समानतंत्रता कार्या तथा च त्रीणि व्रीहिचरुर्नव व्रीहि
चरुः नवश्यामाकचरुश्चेति स्थालीत्रये चरुत्रयं पूर्वाण्हादिसंधौ तु संधिदिने प्रकृति
यागोत्तरं आश्वयुजी पूर्वदिने संधिदिने वा प्रकृतियागात्पूर्वमाग्रयणमिति कालैक्या
भावाच्च नैकतंत्रता श्यामाकचर्वसंभवे श्यामकतृणैः प्रस्तरं कृत्वा स्रुवादुत्तरत आस्तीर्य
तत्र स्रुचो निधानं ताश्च ते च श्यामाकाग्रयणसिद्धिरिति वृत्तिकृन्नारायणः यवाग्रयणं तु
कृताकृतं व्रीह्याग्रयणस्य वसंतपर्यंतं गौणकालः॥ यवाग्रयणस्य वर्षर्तुपर्यंतं अ
नाहिताग्नेर्गौणकाले कुर्वन् कालातिपत्तिप्रायश्चित्तपूर्वमाग्रयणं कुर्यात् आपदि गौणका

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९९ लेकुर्यन्न प्रायश्चित्तं न कुर्यात् गौणकालेप्यतिक्रांते वैश्वानरेष्टिं प्रायश्चित्तं कृत्वा ९९
तिक्रांताग्रयणं कुर्यात् समाप्तौ तु वैश्वानरदेवताकः स्थालीपाको ग्राह्यः यएवाहिता
ग्नेः पुरोडाशः स एवौपासनाग्निमतश्चरुरिति सूक्तेः प्रथमाग्रयणस्य शरद्धौपि विभ्रष्टेष्टिं
तद्देवताकं स्थालीपाकं वा कृत्वा आगामिमुख्यकाले प्रथमाग्रयणं कार्यं गौणकाले प्रथमा
ग्रयणं न भवति अनारब्धानां दर्शपौर्णमासाग्रयणादीनां प्रायश्चित्तविकल्पात् विभ्र
ष्टेष्टिरपि विकल्पिता ज्ञेया आग्रयणमकृत्वा किमपि नवोत्पन्नसस्यं न भक्ष्यं अकृताग्रय
णो श्रीयाच्चेत् वान्नं यदि वैनरः वैश्वानराय कर्तव्यश्चरुः पूर्णाहुतिं हुत्वा यद्वासमिंद्राये
ति शतवारं जपेन्मनुं अथाग्रयणानुकल्पाः पृथगाग्रयणप्रयोगाशक्तौ प्रसक्तेष्टिसमान
तंत्राग्रयणप्रयोगः तत्र पौर्णमासेष्ट्या समानतंत्रत्वे आद्यावाग्रयणप्रधानं पश्चाच्च कृतप्र
धानं दर्शेष्टेरेकतंत्रत्वे पूर्वं दर्शेष्टिप्रधानयागः पश्चादाग्रयणप्रधानयागः अन्यपूर्वोत्तरांग
जातमाग्रयणविकृतिसंबंध्येव कार्यं विधिवैकृतं तंत्रमिति सिद्धांतात् एतत्संभवे नवश्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

+१

अथवा नवान्नाग्निहोत्र्या गवा खादयित्वा तस्याः पयसाग्निहोत्रं जुहुयात् ॥

माकव्रीहियवैः पुरोडाशं कृत्वा दर्श पूर्णमासौ कुर्यात् ॥ यद्वा नवव्रीहिभिरग्निहोत्रं जुहुयात् यद्वा न स्यादि १
वान्नेन ब्राह्मणान्भोजयेदिति संक्षेपः इदं मलमासेन कार्यं गुर्वादिबाल्ये पिन कार्यमिति केचित्
जीर्णधान्यालाभे तु मलमासादौ कार्यं अस्यामेव पौर्णमास्यां ज्येष्ठापत्यनीराजनादिकं परवि
द्धायां कार्यं आश्विनकृष्णचतुर्थी करकचतुर्थी सा चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये तद्व्याप्तौ
संकष्टचतुर्थीवन्निर्णयः ॥ कृष्णाष्टम्यां राधाकुंडे स्नानं मथुरामंडलवासिभिः कार्यं सारुणोदय
व्यापिनी तदभावे सूर्योदयव्यापिनी ग्राह्या आश्विनकृष्णद्वादशी गोवत्सद्वादशी सा प्रदोषव्या
पिनी ग्राह्या दिनद्वये तद्व्याप्तौ परा सायंकालाख्ये गौणकाले सत्वात् उभयत्र तद्व्याप्तौ पूर्वे
ति बहवः परे ति केचित् अत्र वत्ससवर्णां सवत्सां पयस्विनीं गां संपूज्य गोपादे ताम्रपात्रेणा
र्घ्यं दद्यात् तत्र मंत्रः क्षीरोदार्णवसंभूते सुरासुरनमस्कृते सर्वदेवमये मातर्गृहाणार्घ्यं नमो
स्तु ते ततो माषादिवटकान्ग्रासार्थं दत्वा प्रार्थयेत् सर्वदेवमये देवि सर्वदेवैरलंकृते मातर्म
माभिलषितं सफलं कुरु नंदिनी तद्दिने तैलपक्वं स्थालीपक्वं गोक्षीरं गोघृतं गोदधितक्रं च व

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्जयेत् नक्तमाषान्नभोजनं भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कार्यं इमामेव द्वादशीमारभ्य पंचसु दिनेषु
६७ पूर्वरात्रे निराजनविधिर्नारदेनोक्तः नीराजयेयुर्देवांश्च विप्रान्गाश्च तुरंगमान् ज्येष्ठान् श्रेष्ठा
न् जघन्यांश्च मातृमुख्याश्च योषित इति त्रयोदश्यामपमृत्युनाशार्थं यमाय निशामुखे बहिर्दीपो ६७
देयः इमामेव त्रयोदशीमारभ्य गोत्रिरात्रव्रतमुक्तं तत्प्रयोगः कौस्तुभे आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां।
चंद्रोदयव्यापिन्यां नरकभीरुभिस्तिलतैलेनाभ्यंगस्नानं कार्यं अत्र रात्र्यंत्ययाममारभ्यारु
णोदयावधिस्ततश्चंद्रोदयावधिस्ततः सूर्योदयावधिरिति कालत्रये पूर्वः पूर्वो जघन्य उ
त्तरउत्तरः श्रेष्ठः अतश्चंद्रोदयोत्तरो मुख्यकालः प्रातःकालो गौणः तत्र पूर्वदिन ए
व चंद्रोदयव्याप्तौ पूर्वा परत्रैव तद्व्याप्तौ परा अस्मिन्पक्षे तद्दिने स्नानमयादिकाले विहि
तमुल्कादानदीपदानादिकं तत्काले चतुर्दश्यभावेपि कार्यं दिनद्वये चंद्रोदयव्याप्तौ पू
र्वा दिनद्वये चंद्रोदयाव्याप्तौ पक्षत्रयं संभवति पूर्वत्र चंद्रोदयोत्तरमुषःकालं सूर्योदयं च
व्याप्य प्रवृत्ता चतुर्दशी परत्र चंद्रोदयात्पूर्वं समाप्ता यथा त्रयोदशी घट्यः ५८ पलानि ५० चतुर्द

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शी ५७ अस्मिन्नथमपक्षेउषःकालेकदेशोचतुर्दशीयुक्तेभ्यंगस्नानंकार्यं अत्रपूर्वत्रसूर्योद
यमात्रंव्याप्यप्रवृत्तापरत्रचंद्रोदयात्पूर्वंसमाप्ता अथवासूर्योदयस्पर्शेनक्षयएवचतुर्दश्याः
यथात्रयोदशी ५९।५९ चतुर्दशी ५७ यथावात्रयोदशी २ तद्दिनेचतुर्दशी ५७ अत्रपक्षद्वये
परत्रचंद्रोदयेभ्यंगस्नानं चतुर्थयामादिजघन्यकालेचतुर्दशीव्याप्तिसत्त्वात् एतत्पक्ष
द्वयेकेचिदरुणोदयात्पूर्वमपिचतुर्दशीमध्येएवस्नानंकार्यमितिवदंति अपरेतुअरुणो
दयोत्तरंचंद्रोदयादिकालेमावास्यायुक्तेपिस्नानमितिवदंति यत्तुचतुर्दशीक्षयेपूर्वत्रत्रयो
दश्यांचंद्रोदयेस्नानमित्याहुस्तदयुक्तं अत्राभ्यंगस्नानेविशेषः सीतालोष्टसमायुक्तसंक
टकदलान्वित हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणःपुनःपुनरितिमंत्रेणालांगललोष्टतलोष्टयुतापा
मार्गतुंबीतरोटाचक्रमर्दनशाखानांस्नानमध्येत्रिवारंभ्रामणंकार्यं अभ्यंगस्नानोत्तरंति
लकादिकृत्वाकार्तिकस्नानंकार्यं उक्तकालेषुस्नानासंभवेसूर्योदयोत्तरंगौणकालेपियत्याद
भिरप्यवश्यमभ्यंगस्नानंकार्यं कार्तिकस्नानोत्तरंयमतर्पणंकार्यं तद्यथा यमायनमःयमं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

६८ तर्पयामी सुहृत्कान् तिलमिश्रान् त्रीनंजलीन् सव्येनापसव्येन वा देवतीर्थेन पितृतीर्थेन वा दक्षि
णामुखोद द्यात् एवमग्रेपि धर्मराजाय॰ मृत्यवे नमः अंतकाय॰ वैवस्वताय॰ कालाय॰ सर्व ६८
भूतक्षयाय॰ औदुंबराय॰ दध्नाय॰ नीलाय॰ परमेष्ठिने॰ वृकोदराय॰ चित्राय॰ चित्रगुप्ता॰
जीवपितृकस्तु यवै र्देवतीर्थेन सव्येन कुर्यात् ततः प्रदोषे समये दीपान् दद्यान्मनोहरान्
देवाद्ययमठे वापि प्राकाराद्यानवीथिषु गोवाजिहस्तिशालायामेवं घस्रत्रयेपि च तुलासं
स्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः उल्काहस्ता नराः कुर्युः पितॄणां मार्गदर्शनं तत्रदान
मंत्रः अग्निदग्धाश्च ये जीवा येप्यदग्धाः कुले मम उज्वलज्योतिषा दग्धास्ते यांति परमां
गतिं यमलोकं परित्यज्य आगता ये महालये उज्वलज्योतिषा वर्त्म प्रपश्यंतु व्रजंतु ते।
अस्यां नक्तभोजनं महाफलं अथाश्विनामावास्यायां प्रातरभ्यंगः प्रदोषे दीपदान
लक्ष्मीपूजनादि विहितं तत्र सूर्योदयं व्याप्यास्तोत्तरं घटिकाधिका रात्रिव्यापिनी दर्शे सति
न संदेहः अत्र प्रातरभ्यंग देवपूजादिकं कृत्वा पराण्हे पार्वणश्राद्धं कृत्वा प्रदोषसमये दीपदा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नोल्काप्रदर्शनलक्ष्मीपूजनानिकृत्वाभोजनंकार्यंअत्रदर्शोबालवृद्धादिभिन्नैर्दिवान
भोक्तव्यमितिविशेषवाचनिकः तयाचपरदिनएवदिनद्वयेवाप्रदोषव्याप्तोपरापूर्व
त्रैवप्रदोषव्याप्तौलक्ष्मीपूजादौपूर्वाअभ्यंगस्नानादौपरा एवमुभयत्रप्रदोषव्याप्त्यभा
वेपिपुरुषार्थचिंतामणौतुपूर्वत्रैवव्याप्तिरितिपक्षेपरत्रयामत्रयाधिकव्यापिदर्शेदर्शापे
क्षयाप्रतिपद्वृद्धिसत्वेलक्ष्मीपूजादिकमपिपरत्रैवेत्युक्तं एतन्मतेउभयत्रप्रदोषव्याप्तिप
क्षेपिपरत्रदर्शस्यसार्धयामत्रयाधिकव्यापित्वासरेवयुक्तेतिभाति चतुर्दश्यादिदिनत्रये
पिदीपावलीसंज्ञिकेयत्रयत्रास्तिस्वातीनक्षत्रयोगस्तत्तस्यतस्यप्राशस्त्यातिशयः। अस्यामे
वनिशीथोत्तरंनगरस्त्रीभिःस्वगृहांगणाद्दलक्ष्मीनिःसरणंकार्यं इतिश्रीमदनंतोपाध्या
यसूनुकाशिनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेआश्विनकृत्यनिर्णयोद्देशःसमाप्तः
अथकार्तिकमासः वृश्चिकसंक्रांतौपूर्वाःषोडशनाड्यःपुण्याःशेषंप्राग्वत् अथकार्ति
कशुक्लप्रतिपदुत्सवं अत्राभ्यंगोवश्यकः एवंचतुर्दश्यादिदिनत्रयेभ्यंगाद्युत्सवस्याकरणेन

६९ एकादिदोषश्रवणात्करणे लक्ष्मीप्राप्त्य लक्ष्मीपरिहारादिफलश्रवणाच्च नित्यकाम्योभयरूप
त्वं ज्ञस्यां प्रतिपदि बलिपूजादीपोत्सवो गोक्रीडनं गोवर्द्धनपूजा मार्गपालिबंधनं चट्टिका ६९
कर्षणं नववस्त्रादि धारणं द्यूतसेवा द्यूतं नारीकर्तृकनीराजनं मंगलमालिका चेत्येवमादीनि विह
तानि तत्र यदि उदयं व्याप्य दश मुहूर्ता प्रतिपत्तदा चंद्रदर्शनाभावाच्चंद्रदर्शनप्रयुक्तः द्विती
यावेधनिषेधाप्रवृत्तेः सर्वकार्याण्यपि परप्रतिपद्येवं भवति इति निर्णयप्रकरणे त्रिमुहूर्त्तेद्वि
तीयाप्रवेशमात्रेण चंद्रदर्शनमुक्तं तत्सूक्ष्मदर्शनाभिप्रायं अत्र स्थूलदर्शनमेव निषेधप्रयो
जकं तच्च षण्मुहूर्त्तद्वितीयाप्रवेश एवेति न विरोधः इति भाति यदि नवमुहूर्त्तोत्तदा बलिपूजा गो
क्रीडा गोवर्द्धनपूजा मार्गपालीबंधनचट्टिकाकर्षणानि पूर्वविद्धप्रतिपदि कार्याणि अभ्यंगन
ववस्त्रादि धारणद्यूतनारीकर्तृकनीराजनमंगलमालिकादीनि औदयिकमुहूर्त्तव्यापिन्या
मपि कार्याणि बलिपूजादेः केनचिन्निमित्तेन पूर्वविद्धायामनुष्ठानासंभवे परविद्धायामनु
ष्ठानं कार्यं न तु कर्मस्यागास्तित्थ्यं तत्परित्यहोवा यथाबोधायनीयादेः स्वस्वसूत्रोक्तानुष्ठानासं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भवे आपस्तंबीयादिसूत्रोक्तानुष्ठानं कार्यं न तु कर्मलोपः शाखांतरपरिग्रहो वा तद्वदिति मा
धवीयेस्पष्टं तत्र रात्रौ पंचवर्णै रंगैर्बलिं द्विभुजमालिख्य अन्यजनाः शुक्लतंडुलैः विस्यपू
जयेयुः तत्र मंत्रः बलिराज नमस्तुभ्यं विरोचनसुत प्रभो भविष्येंद्र सुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यतां
बलिमुद्दिश्य यत्किंचिद्दानकरणे अक्षय्यं विष्णुप्रीतिकरं तत् यो या दृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां
मुनीश्वर हर्षदैन्यादिरूपेण तस्य वर्षं प्रयाति हि अस्यां घृतं प्रवर्त्तव्यं प्रभाते सर्वमानवैः तस्मिन्क
न्यूने जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः विशेषवस्त्रभोक्तव्यं प्रशस्तैर्ब्राह्मणैः सह बलिराज्ये दीपदा
नात्सदा लक्ष्मी स्थिरा भवेत् दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावलिः स्मृता बलिराज्यं समासाद्य ये
न दीपावलिः कृता तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यंति केशवेत्यादि अत्र लक्ष्मीपूजा कुबेरपूजा
चोक्ता ॥ लक्ष्मीर्या लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता घृतं वहति यज्ञार्थं मम पापं व्यपोहतु
अग्रतः संतु मे गावो गावो मे संतु पृष्ठतः गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहं इति मंत्राभ्यां
ना गवां सवत्सानां बलिवर्द्धानां च पूजनं विभूषणं च कृत्वा दोहन भारवाहनादिकं वर्जयेत् अथ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८० गोवर्द्धनपूजा मुख्यगोवर्धनसांनिध्ये तस्यैव पूजा तदसान्निध्ये गोमयेनान्नकूटेन वा गोवर्द्धनं कृ
त्वा तत्सहित गोपालपूजा कार्या तत्र श्रीकृष्णप्रीत्यर्थं गोवर्द्धनपूजनगोपालपूजनात्मकं महोत्स ८०
वं करिष्ये इति संकल्प्य बलिराज्ञो द्वारपालो भवानत्र भवत्र भो निजवाक्यार्थनार्थाय सगोव
र्धनगोपत्त इति मंत्रेण सगोवर्धनगोपालमावाह्य स्थापयेत् ततो गोपालमूर्त्ते विश्वेशशक्रो
त्सवविभेदक गोवर्धनकृतछत्रपूजां मे हर गोपते गोवर्धनधराधार गोकुलत्राणकारक विष्णु
बाहुकृतछायगवां कोटिप्रदो भवेति मंत्राभ्यां श्रीगोपालगोवर्धनौ षोडशोपचारैः पूजयेत्
तत्र यथावैभवं महानैवेद्यो देयः ततस्तदंगत्वेन प्रत्यक्षधेनौ मृद्धेनौ वा गोपूजां पूर्वोक्त मंत्राभ्यां
कृत्वा॰ आगमनप्रेतेवदं॥वि ऋगम्या गृहसिद्धचरुहोमः कार्यः ब्राह्मणेभ्यो न्नं गवादिदानं गो
भ्यस्तृणदानं गिरयेबलिदानं च ततो गोविप्रहोमाग्निगिरिप्रदक्षिणा सहचरीभिर्गोभिर्यु
तैः कार्या ॥ अथापराण्हे मार्गपालीबंधनं तत्र पूर्वस्यां दिशि कुशकाशमयरज्जु विशेषयथा
चारं कृत्वोच्चस्तंभे वृक्षे च बध्वा मार्गपालि नमस्तेस्तु ला सर्वलोकसुखप्रदे विधेयैः पुत्रदारा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दैः पुनरेहि व्रतस्य मेरति नमस्कृत्य प्रार्थ्य तदधोमार्गेण गोगजादिसहिताः विप्रराजाद
यः सर्वे गच्छेयुः एवं काशादिमयीं दृष्टिकां दृढां कृत्वा एकत्तो राजपुत्रा अन्यत्र हीनजात
७प योजय ज्ञानार्थं कर्षयेयुः अत्र हीनजातिजये राज्ञो जयः प्रातर्पूतं कार्यं भिक्षुके एवं नारी
भिर्नीराजनमपि प्रातरेव कार्यं रात्रौ गीतवाद्याद्युत्सवः कार्यः नवैर्वस्त्रैश्च संपूज्या द्विजसं
बंधिबांधव इति अथ द्वितीया यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहे स्वयं अतो यमद्वितीया सा
प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर ॥ अस्यां निजगृहे न भोक्तव्यं यसेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं तेन धनधा
न्यसुखलाभः वस्त्रालंकरणैः सर्वा भगिन्याः पूज्याः स्वभगिन्यभावे मित्रादिभगिन्यः पू
ज्याः भगिन्या अपि भ्रातृपूजने भवेद्ध्रुवं भ्रातुश्चिरजीवित्वं तदकरणे सप्तजन्मसु भ्रातु
र्नाशः इयं पूर्वेद्युरेवापराण्हव्यापिनी पूर्वा उभयत्र व्याप्त्यव्याप्त्योर्द्वितीया पक्षांतरेषु परैव अस्यां य
मुनास्नानमपराण्हे चित्रगुप्तयमदूतसहितयमपूजनं यमायार्घ्यदानं च विहितं कार्तिकशु
क्लषष्ठ्यां भौमयुतायां वह्निं समभ्यर्च्य तेजस्वीस्यर्थं विप्रभोजनं कार्यं कार्तिकशुक्लाष्टमी गोपाष्टमी अ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्रगोपूजनगोप्रदक्षिणगवानुगमनैरिष्टकामावाप्तिः कार्त्तिकशुक्लनवम्यां मथुराप्रदक्षिणोक्ता॥
७१ इयं युगादिरपि अस्यां पूर्वाण्हव्यापिन्यामपि पिंडकं श्राद्धमुक्तं अत्र विशेषो वैष्णवप्रकरणे उक्तः ७१
एकादश्यादिदिनपंचके भीष्मपंचकव्रतमुक्तं तच्च शुक्लैकादश्यामारभ्य चतुर्दशीविद्धौदयिक
पौर्णमास्यां समापनीयं यदि शुक्लैकादश्यामारंभे क्षयवशेन पौर्णमास्यां पंचदिनात्मकव्रतस
माप्तिर्न घटते तदा विद्धैकादश्यामप्यारंभः शुक्लैकादश्यामारंभेपि दिनवृद्धिवशेन परविद्धपौ
र्णमास्यां समापने यदि षड्दिनापत्तिस्तदा चतुर्दशीविद्धपूर्वपूर्णिमायामपि समाप्तिः कार्या।
व्रतप्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः॥ कार्त्तिकमासे एकादश्यादिपर्वणि चंद्रताराद्विबलान्विते शिववि
ष्णुमंत्रग्रहणादिरूपा दीक्षा कर्त्तव्या कार्त्तिके तु कृता दीक्षा नृणां जन्मविमोचनीति नारदो
क्तेः तथात्र तुलसीकाष्ठमालाधारणमुक्तं स्कांदे द्वारकामाहात्म्ये विष्णुधर्मे च निवेद्य के
शवे मालां तुलसीकाष्ठसंभवां वहते यो नरो भक्त्या तस्य नैवास्ति पातकं तुलसीकाष्ठसंभूते
माले कृष्णजनप्रिये बिभर्मि त्वामहं कंठे कुरु मां कृष्णवल्लभं एवं संप्रार्थ्य विधिवन्मालां द

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

+८ तुलसीकाष्ठघटितैरुद्राक्षाकारकारितैः ॥ निर्मितां मालिकां कंठे निधायार्चनमारभेत् ॥ तु
लसीकाष्ठमालाया भूषितः कर्म आचरन् ॥ पितॄणां देवतानां च कृतं कोटिगुणं भवेत् ॥

ष्णागले र्पितां धारयेत्कार्तिके यो वै स गच्छेद्वैष्णवं पदमिति निर्णयसिंधौ स्पष्टं यत्तु तत्रैव माला
धारणप्रकरणांते सर्वपुस्तकेषु दृश्यमानमपि अत्र मूलं चिंत्यमिति वाक्यं क्वचिन्निर्णयसिंधुपु
स्तके दृश्यते तस्य मालाधारणविधिवाक्यानां नाप्रामाणिकत्वे तात्पर्यं स्वयमेव स्कंदपुराण
स्थत्व विष्णुधर्मस्थत्वेनोक्तानां स्वयमेवाप्रामाणिकत्वोक्तौ व्याघातप्रसंगात् किंत्वाषाढमासप्र
करणे आषाढशुद्धद्वादश्यामनुराधायोगरहितायां पारणं कार्यमित्युक्तं तत्र प्रमाणत्वेनोभाक॰ त्रा
सितपक्षे मैत्राद्यपादे स्वपितीह विष्णुरित्यादीनि भविष्यस्य विष्णुधर्मस्य च वाक्यानि लि
खित्वा यथांते इदं निर्मूलमित्युक्तं एवं प्रकरणांतरे पितृस्य च माधवादिमूलग्रंथेषु नोपलभ्य
ते इत्येव तस्य परिभाषयां तात्पर्यं न त्वप्रामाणिकत्वे तथात्वे भाद्रकार्तिकयोस्तद्वाक्यानुसारेण
पारणनिर्णयलेखनासांगत्यप्रसंगात् कौस्तुभादि सर्वनवीनग्रंथेषु तद्वाक्यानुसारेण च नि क्या
र्णयस्यासंगत्यापात्ताच्च सर्वशिष्टानां तदनुसारेणैव पारणाचरणस्याप्यप्रमाणत्वापत्तेश्च
तदेतत्त्रापि विज्ञेयं एतेन माधवादिष्वनुपलंभादेवाप्रामाण्यापत्तिरिति निरस्तं बहूनां माधवादि
इति पद्मपुराणे पातालखंडे नवसप्ततितमाध्याये प्रत्यक्षोपलभ्यमानवचनविरोधाच्च ॥

+८ मैत्रश्रवणरेवति ८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

७२ शिवत्तानांवाक्यानामाचाराणांचाप्रामाण्यापत्तेः यत्रतुपानियत्तुइत्येवमादिरूपेणयत्सदोप ७२
ऋमममन्त्रयत्तानिनिर्मूलानिहत्येवमादिरीत्यादूष्यंतेयथाश्रवणद्वादशीप्रकरणेश्रवणस्योत्तरा
षाढावेधनिषेधवाक्यानितत्रतेषाममप्रामाण्यमेवसर्वथातात्पर्यमितिसूक्ष्मोबुद्ध्योविदां
कुर्वंतुनन्नुमाधवादिग्रंथेष्वनुपलंभा न्निर्मूलत्वमुच्यतेकिंतुकाष्ठमालाधारणनिषेधवा
क्यानांवाधकानामनुपलंभादितिचित्त। किंतानिवाक्यानिसामान्यतःकाष्ठमालाधारणनि
षेधकानिहरूपंतेवि शेषतस्तुलसीकाष्ठमालानिषेधकानिवा आद्येसामान्यतःकाष्ठमा।
लानिषेधकवाक्यानांविशेषरूपेस्तुलसीधात्रीकाष्ठमालाधारणविधिवाक्यैर्बाधःस्पष्टःद्वि
तीयेषोडशीग्रहणाग्रहणवद्विहितप्रतिषिद्धत्वेनविकल्पमवगच्छामस्सचविकल्पोवैष्णवा।
वैष्णवविषयतयाव्यवस्थितोभविष्यति मूलवाक्येषुवैष्णवादिपदश्रवणादितिननिर्मू
लत्वसंभवः अतएवैतद्वाक्यानांमाधवाद्यनुल्लेखस्याशयोहरिवासरलक्षणवाक्येपुरुषा
र्थचिंतामणौवैष्णवानामेवावश्यकत्वदेतदनुपन्यासेपिमाधवादीनांनन्यूनतेत्युक्तं रीसो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हितुं शाक्य: एवं धात्रीकाष्ठमालाधारणविधिर्ज्ञेयः रामार्चनचंद्रिकादौ तुलसीकाष्ठमा
लयाजपविधिवाक्यानि तुलसीकाष्ठघटितैर्मणिभिर्जपमालिके त्यादीनि स्पष्टानि एवं ग्रं
थांतरेषु बहूनि वाक्यान्युपलभ्यंते सर्वदेशीयवैष्णवेषु तुलसीकाष्ठमालाधारणजपाचारश्चो
पलभ्यते भस्मादिधारणदोषिवैष्णवस्य धर्याशैवागमाग्रहिभिः केवलं द्विष्यत इत्यलं
बहुनेति दिक्। अथ धात्रीमूले देवपूजादिविधिः सर्वपापक्षयद्वारा श्रीदामोदरपूजां करिष्ये॥
पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः संपूज्य गंधपुष्पफलयुतमर्घ्यं दद्यात्। अर्घ्यं गृहाण भगवन्स
र्वकामप्रदो भव अक्षया संततिर्मेस्तु दामोदर नमोस्तु ते ततोपराधसहस्राणीति प्रार्थ्य धात्रीं
कुंकुमगंधादिनाभ्यर्च्य पुष्पैः पूजयेत्। धात्र्यै नमः शांत्यै० कांत्यै० मेधायै० प्रकृत्यै० विष्णु
पत्न्यै० महालक्ष्म्यै० रमायै० कमलायै० इंदिरायै० लोकमात्रे० कल्याण्यै० कमनीयायै० सावि
त्र्यै० जगद्धात्र्यै० गायत्र्यै० सुधृत्यै० अव्यक्तायै० विश्वरूपायै० सुरूपायै० अब्धिभवायै० ततो धा
त्रीमूले सव्येन तर्पणं कार्यं॥ पिता पितामहश्चान्ये अपुत्रा ये च गोत्रिणः। ते पिबंतु मया दत्तं धात्री

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मूलेक्षयंपयः आब्रह्मस्तंबपर्यंतं दामोदरनिवासायै धात्र्यै देव्यै नमोस्तु ते सूत्रेणानेन बध्ना
७२ मि सर्वदेवनिवासिनीमिति सूत्रेण वेष्टयेत् धात्र्यै नम इति चतुर्दिक्षु बलीन्दत्वाष्टदीपान्द ७२
द्यात् अष्टकृत्वः प्रदक्षिणीकृत्य नमेत् धात्रि देवि नमस्तुभ्यं सर्वपापक्षयंकरि पुत्रान्दे
हि महाप्राज्ञे यशो देहि बलं च मे प्रज्ञां मेधां च सौभाग्यं विष्णुभक्तिं च शाश्वतीं नीरोगं कु
रु मां नित्यं निष्पापं कुरु सर्वदा ततो घृतपूर्णं सहेमं कांस्यपात्रं दद्यादिति संक्षेपः कार्त्तिकशु
क्लद्वादश्यां रेवतीयोगरहितायां पारणं कार्यं अपरिहार्ययोगे चतुर्थपादो वर्ज्य इत्यादि विशेषः
श्रवणनिर्णयप्रकरणोक्तो द्रष्टव्यः ॥ अथ प्रबोधोत्सवतुलसीविवाहौ तत्र प्रबोधोत्सवः कार्तिक
शुक्लैकादश्यां कश्चिदुक्तः रामार्चनचंद्रिकादौ द्वादश्यामुक्तः उत्थापनमंत्रे द्वादशीग्रहणात् ॥
द्वादश्यामेव युक्तः तत्रापि द्वादश्यां रेवत्यंत्यपादयोगो रात्रिप्रथमभागे प्रशस्तः तदभावे तत्रैव
रात्रौ रेवतीनक्षत्रमात्रयोगोपि तदभावे रात्रिप्रथमभागे केवलद्वादश्यपि एवं केवलरेवत्य
पि द्वादशीरेवत्योरुभयोरपि रात्र्यभावे दिवैव द्वादशीमध्ये कार्य इति कौस्तुभे स्थितं तथापि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

+३ प्रबोधोत्सवकर्मपारणाहे तत्रैव सर्वत्रानुष्ठियते इति स्यापि पारणाहे

पारणाहे पूर्वरात्रौ इति वचनात् पारणाहे रात्रिपूर्वभागे द्वादश्यभावे पित्रयोदश्यामेव पा
रणाहे प्रबोधोत्सव इति देशाचारः एवं तुलसीविवाहस्य नवम्यादि दिनत्रये एकादश्यादिपूर्णि
मांते यत्र कापि दिने कार्तिकशुक्लांतर्गतविवाहनक्षत्रेषु या विधानादनेककालत्वं तथापि
पारणाहे पूर्वरात्रौ कार्यः प्रबोधोत्सवात् पृथक् चिकीर्षायां कालांतरे वा कार्यः तत्र पुण्या
हवाचननांदीश्राद्धविवाहहोमाद्यंगसहितस्तुलसीविवाहहोमाद्यंगसहितस्तुलसीविवा
हप्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः संक्षेपतस्तु प्रबोधोत्सवेनैकतंत्रतया शिष्टाचारमनुसृत्य लि
ख्यते देशकालौ संकीर्त्य श्रीदामोदरप्रीत्यर्थं प्रबोधोत्सवं संक्षेपतस्तुलसीविवाहविधिं च तं
त्रेण करिष्ये न्यासादि विधाय श्रीविष्णुं तुलसीं च ध्यात्वा सहस्रशीर्षेति श्रीमहाविष्णुं तु
लसीं चावाह्य पुरुषएवेत्यादिभिः श्रीमहाविष्णवे दामोदराय श्रीदेव्यै तुलस्यै च नमः आसन
मित्यादि स्नानांते मंगलवाद्यैः सुगंधतैलहरिद्राभ्यां नागवल्लीदलगृहीताभ्यां उष्णोदकेन च मं
गलस्नानं विष्णवे तुलस्यै च सुवासिनिभिः कारयित्वा स्वयं वादयित्वा पंचामृतस्नानं मध्ये शुद्धो

+८ तदंगतया पुरुषसूक्तेन विधिना षोडशोपचारैस्तंत्रेण महाविष्णुपूजां तुल
स्याः पूजां च करिष्ये

७४ दकेनाभिषिच्य वस्त्रयज्ञोपवीतचंदनं दत्वा तुलस्यै हरिद्राकुंकुमकंठसूत्रमंगलालंकारान् द
त्वा मंत्रपुष्पांतपूजां समाप्य। घंटादिवाद्यघोषेण देवं प्रबोधयेत् तत्र मंत्राः। इदं विष्णुः० ७४
यो जागरेति तु आचार प्राप्तः ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीया बुध्यस्व
देवेश जगन्निवास मंत्रप्रभावेन सुखेन देव इयं च द्वादशी देव प्रबोधार्थं तु निर्मिता त्वयैव सर्व
लोकानां हितार्थं शेषशायिना। उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद त्यज निद्रां जगत्पते त्वयि सुप्ते जगत्सुस
सुस्थिते चोत्थितं जगत् एवमुत्थाप्य चरणं पवित्रं० गतामेघा वियच्चैव निर्मलं निर्मला दिशः। शा
रदानि च पुष्पाणि गृहाण मम केशवेति मंत्राभ्यां पुष्पांजलिं दद्यात् अथाचारात् तुलसीसन्मुखां
श्रीविष्णुप्रतिमां कृत्वा मध्ये अंतःपटं मंगलाष्टकं पद्यानि पठित्वा अंतःपटं विसृज्याक्षताप्र
क्षेपं कृत्वा दामोदरहस्ते तुलसीदानं कुर्यात् देवीं कनकसंपन्नां कनकाभरणैर्युतां दास्या
मि विष्णवे तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया मया संवर्द्धितां यथाशक्त्यालंकृतामिमां तुलसीं देवी कन्यां
दामोदराय श्रीधराय वराय तुभ्यमहं संप्रददे देवपुरतः साक्षात् जलं क्षिपेत् श्रीमहाविष्णुः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रीयतां मित्सुहृत्का इमां देवीं प्रतिगृह्णात्युभयानितिचरेत् ततो देवहस्तस्थं श्रीतुलस्याः
हस्तात्क इदं कस्मा अदात्कामः कामायादात्कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामं समुद्रमावि
श कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते वृष्टिरः इति मंत्रमन्येन वाचयेत् यजमानः त्वं दे वि
मेयतो भूयास्तुलसी देवि पूर्वतः देवि त्वं पृष्ठतो भूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयां दानस्य प्रतिष्ठा
सिध्यर्थमिमां दक्षिणां संप्रददे देवपुरतो दक्षिणां समर्पयेत् ततः स्वस्तिनो मिमीतामिति शं न
इत्यादि स्वस्व शाखोक्तानि शांति सूक्तानि विष्णुसूक्तानि च पठेयुः तुलसीयुताय वि ष्णा
वे महानीराजनं कृत्वा मंत्रपुष्पं दत्वा सपत्नीकः सगोत्रजः सामात्यो यजमानश्च ततस्तं प्रद
क्षिणाः कुर्वीत ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्वा यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनं संकल्पः कर्मेश्वरा
र्पणं कुर्यात् एवं देवं प्रबोध्य कार्तिके यद्द्रव्य वर्जनं कृतं तत्तद्द्रव्यमुक्तरीत्या द्रव्यांतरेच ब्रा
ह्मणेभ्यो दत्वा व्रतपूर्णतां प्रार्थयेत् इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो न्यूनं संपूर्णतां या
तु त्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति ततो व्रतं भगवदर्पणं कुर्यात् चातुर्मास्यव्रतसमाप्तिरप्यत्रैवेति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५५ केचित् कार्त्तिकमासव्रतोद्यापनं चातुर्मास्यव्रतोद्यापनं चतुर्दश्यां पौर्णमायां वेत्यपरे ॥ ५५
अथ वैकुंठचतुर्दशी पूर्वेद्युरुपवासं कृत्वारुणोदयव्यापिन्यां चतुर्दश्यां शिवं संपूज्य प्रातः पार
णं कार्यं तथा च चतुर्दशीयुक्तारुणोदयवति अहोरात्रे उपवासः फलितः । उभयत्रारुणो
दयव्याप्तौ परत्रारुणोदये पूजा पूर्वत्रोपवासः उभयत्राव्याप्तौ चतुर्दशीयुक्ताहोरात्रे एवा
रुणोदये पूजा पूर्वत्रोपवासश्च केचित्तु विष्णुपूजायामियं निशीथव्यापिनी ग्राह्या दिनद्व
ये तद्व्याप्तौ निशीथप्रदोषोभयव्यापिनी ग्राह्येत्याहुः अस्यामेव चतुर्दश्यां परविद्धायां कार्त्ति
कमासव्रतोद्यापनांगत्वेनोपवासं कृत्वाधिवासनं विधाय रात्रौ जागरणं कुर्यात् गीतवाद्या
दिमंगलैः नराणां जागरणे विष्णोर्गीतं नृत्यं च कुर्वतां गोसहस्रं च ददतां फलं सममुदाह
तमित्यादि वाक्यैः विहितं गीतनृत्यवाद्यविष्णुचरित्रपठनस्वेच्छालापलीलानुकारैर्हरिजागरं
कृत्वा परविद्धपौर्णमास्यां सपत्नीकाचार्यं कृत्वा अतो देवेति द्वाभ्यां तिलपायसं हुत्वा गोदानं का
र्यमिति मासव्रतोद्यापनं कार्त्तिकशुक्लद्वादशी पौर्णमासी च मन्वादीः सा पौर्वाण्हिकी ग्राह्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अन्यत्पूर्वमुक्तं अस्यां चातुर्मास्यव्रतसमाप्तिः तत्र चातुर्मास्यव्रतानां समाप्तौ दानानि
नक्तव्रते वस्त्रयुग्मं एकांतरोपवासे गौः भूशयने शय्या षष्ठकालभोजने गौः व्रीहिगोधूमा
दिधान्यत्यागे सौवर्णव्रीहिगोधूमादिदानं कृच्छ्रव्रते गोयुग्मं। शाकाहारे गौः पयोमात्रभक्ष
णे पयोवर्जने च गौः मधुदधिघृतवर्जने वस्त्रं गौश्च। ब्रह्मचर्ये स्वर्णं तांबूलवर्जने वस्त्रयु
ग्मं मौने घंटा घृतकुंभौ वस्त्रद्वयं च रंगावलीकरणे गौः सुवर्णपद्मं च दीपदानव्रते दीपिकाव
स्त्रद्वयं च भूमिभोजने कांस्यपात्रं गौश्च गोग्रासे गोवृषौ प्रदक्षिणाशते वस्त्रं अभ्यंगवर्जने
तैलपूर्णघटः नखकेशधारणे मधुसर्पिर्हेमदानं यत्र विशेषतो दानं नोक्तं तत्र स्वर्णं गो
श्च गुडवर्जने गुडपूर्णं ससुवर्णं तांम्रपात्रं एवं लवणवर्जने लवणपूर्णं तांम्रपात्रमिति
केचित् अस्यामेव लक्षप्रदक्षिणा लक्षनमस्काराणामाषाढ्यादावारब्धानामुद्यापनं का
र्यं एवं तुलसीलक्षपूजां कार्तिके माघे वारभ्य प्रत्यहं सहस्रतुलसीसमर्पणेन लक्षं पूर्णं कार्यं ए
वं पुष्पादिलक्षपूजा अपि तत्र बिल्वपत्रलक्षेण लक्ष्मीप्राप्तिरन्यफलं दूर्वालक्षेणारिष्टशांतिः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

७६ चंपकलक्षेणायुष्यं अतसीलक्षेण विद्या तुलसीलक्षेण विष्णुप्रसादः गोधूमतंडुलादि ७६
प्रशस्तधान्यलक्षेण दुःखनाशः एवं सर्वपुष्पैः सर्वकामावाप्तिः एवं लक्षवर्त्तिव्रतमपि मा
सत्रयं कृत्वा कार्त्तिके माघे वैशाखे वा उत्तरोत्तरप्रशस्ते समापनीयं एवं धारणपारणव्रतोद्या
पनमपि पूर्णमास्यामेव कार्तिकमासव्रतानां मासोपवासादीनां द्वादश्यामेव समापनं त
त्रासंभवे पौर्णमास्यां एवं गोपद्मव्रतमाषाढशुक्लैकादश्या हावारभ्य प्रत्यहं त्रयस्त्रिंशद्गोपद्या
नि विलिख्य गंधपुष्पैः प्रपूज्य तावत्संख्या कार्घ्यनमस्कारप्रदक्षिणाः कृत्वा कार्त्तिकद्वाद
श्यां त्रयस्त्रिंशदपूपान् द्विजायनं दद्यादेवं वत्सरपंचकमनुष्ठायोद्यापनं कुर्यात् लक्षप्रदक्षिणा
दिगोपद्मपर्यंतोद्यापनान्ना मितिकर्त्तव्यता। कौस्तुभे हेष्टव्याः। कार्तिकपौर्णमास्याः कृ
त्तिकानक्षत्रयोगे महापुण्यत्वं रोहिणीयोगे महाकार्तिकीत्वं कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः का
र्त्तिकेयदर्शनं करोति स सप्त सुजन्म सुधनाढ्यो वेदपारगो विप्रो भवेत्। विशाखास्थे सूर्ये
सति यद्दिने चंद्रनक्षत्रं कृत्तिका तत्र पद्मकयोगः अयं पुष्करतीर्थे तिप्रशस्तः अस्यामेव त्रि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुराख्यदीपदानमुक्तं कार्तिकपौर्णमास्यां काम्यवृषोत्सर्गोतिप्रशस्तः एवं गजाश्वरथ
घृतधेन्वादिमहादानमपिप्रशस्तं वृषोत्सर्गस्याश्विनिपौर्णमासीग्रहणद्वयमयनद्व
यं विषुवद्वयं चेति कालांतराणि अन्यत्र माघीचैत्रीवैशाखीफाल्गुन्याषाढीचेतिपौर्णमास्यो
रेवतीनक्षत्रवैधृतीव्यतीपातौ युगादिमन्वादिसूर्यसंक्रांतीपितृक्षयाहाष्टका अपिकालउ
क्ताः अत्र वृषोत्सर्गप्रयोगोतिविस्तृतो नानाशाखाभेदेभिन्नः कौस्तुभे द्रष्टव्यः कार्तिक
कृष्णाष्टमी कालाष्टमी। यापूर्णिमांतमासपक्षे मार्गशीर्षकृष्णाष्टमीत्युच्यते सेयं मध्यान्ह
व्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये मध्यान्हव्याप्तौ पूर्वैवेति सिंधौ स्थितं प्रदोषव्यापिनीति कौस्तुभे
उभयदिने प्रदोषव्याप्तौ तदेकदेशस्पर्शे वा परैव। यदा पूर्वत्रप्रदोषव्याप्तिरेव तदा बहुशिष्टा
चारानुरोधात्प्रदोषव्याप्त्यैव निर्णयो न मध्यान्हव्याप्त्येति भाति अत्र कालभैरवपूजां कृत्वा
त्रयोर्घ्या देयाः उपवासो जागरश्च कार्यः इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्या
यविरचिते धर्मसिंधुसारे कार्तिकमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः॥ अथ मार्गशीर्षमा
सः धनुःसंक्रांतौ पराः षोडशनाड्यः पुण्याः अन्यत्प्रागुक्तं मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यां नागपूजा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

७७ स्नादौक्षिप्रास्नानंप्रसिद्धा इयंषष्ठीयुताग्राह्यास्यादिविशेषः प्रथमपरिच्छेदउक्तः मार्गशी ७७
र्षशुक्लषष्ठीचंपाषष्ठीमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धा अत्रतिथिद्वैधेयस्मिन् दिनेरविवारभौमवा
रशततारकावैधृतीनांमध्येतिकेयोगः सापूर्वापरवामुहूर्तत्रयव्यापिनीग्राह्यादिन
द्वयेपियोगाभावेपरेरात्रिमुहूर्ताग्राह्या इयंमघस्कंदषष्ठीसापूर्वाग्राह्या।अथसप्त
दौपं म्यांसूर्यव्रतंतद्विधिःकौस्तुभे मृगयुतायांपौर्णमास्यांलवणदानेसुंदररूपता मार्ग
शीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः इयंप्रतिपद्व्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यां
पौर्णमास्यांवाप्रदोषेआश्वलायनैः प्रत्यवरोहणंकार्यं अत्रकर्मकालव्यापिनीतिथिः
तत्प्रयोगः प्रयोगरत्नकौस्तुभादौज्ञेयः मार्गशीर्षादिमासचतुष्टयस्यकृष्णाष्टमी
ष्वष्टकाश्राद्धानि पूर्वसप्तमीषुपूर्वेद्युःश्राद्धानि उत्तरनवमीषुचान्वष्टक्यश्राद्धा
निकर्तव्यानि एवंभाद्रकृष्णपक्षेपिअष्टकादिश्राद्धानिकार्याणीतिपंचाष्टकापक्ष
आश्वलायनभिन्नशाखिनां आश्वलायनानांतुमार्गादित्रिचतुरष्टकापक्षएवभाद्रपद
कृष्णाष्टम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्पः।नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धंकरिष्य
सर्वंअष्टकाश्राद्धवत्कार्यं॥सप्तम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकर्तुंपूर्वेद्युःश्रा
द्धंकरिष्येइतिसंकल्पः॥

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इति संकल्प्य इति विशेषः एवं च भाद्रकृष्णाष्टमीश्राद्धस्य माध्यावर्षसंज्ञा कृत्वा दाश्वला
यनानां चतुरष्टकापक्षः अन्यशाखीनां पौषादि अष्टकापक्षोपि एवं सर्वाष्टकाः कर्तुमशक्तेन ए
कैवाष्टका कार्या सा च माघपौर्णमास्यनंतरकृष्णपक्षस्य सप्तम्यामष्टम्यां नवम्यामिति दिनत्रये
कार्या। दिनत्रये श्राद्धत्रयं कर्तुमशक्तेन माघकृष्णाष्टमीश्राद्धमेव कार्यं तत्राष्टकाश्राद्धे पराह्ण
व्यापिन्यष्टमी ग्राह्या दिनद्वयव्याप्तौ व्याप्त्यादौ दर्शवन्निर्णयः। अष्टम्यनुरोधेन पूर्वपरदिनयोः
पूर्वेद्युः श्राद्धान्वष्टक्यश्राद्धे कार्ये। न तु सप्तम्यादेरपराह्णव्याप्तिपरीक्षणीया। एकदिने श्रा
द्धेप्यशक्तस्य प्रसाम्नायाः अनडुहे यवसमाहरेत् अग्निना वा कक्षं दहेत् अपि वान्नं चान्नेभ्यः
उदकुंभमाहरेत्। अपि वा श्राद्धमंत्रानधीयीतेति क्वचिदुपवासोप्युक्तः एवं श्रवणाकर्मादिपा
कसंस्थालोपे प्रतिपाकयज्ञं प्राजापत्यकृच्छ्रं प्रायश्चित्तमुक्तं मलमासेष्टकादिश्राद्धानि न का
र्याणीति नारायणवृत्तिः। अष्टकादिश्राद्धत्रयप्रयोगः कौस्तुभप्रयोगरत्नादौ अत्राष्टमी
श्राद्धे कामकालसंज्ञकौ विश्वेदेवौ सप्तमीनवम्योस्तु पुरूरवार्द्रवाविति आहिताग्नेः पूर्वेद्युः
श्राद्धांगहोमोष्टकांगहोमोन्वष्टकाग्नौकरणहोमो दिनत्रये हविःश्रपणं च दक्षिणाग्नौ भव
तीति विशेषः। शेषमनाहिताग्निवत् अष्टकालोपे प्राजापत्यमुपवासो वा प्रायश्चित्तं अन्वष्ट

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८४ स्यलोपेतद्विने शतवारमेभिर्युभिः सुमना इति मंत्रजपः मार्गशीर्षादिरविवारेषुकाम्यं ८४
सौरव्रतमुक्तं तत्रभक्ष्याणि मार्गे तुलसीपत्रत्रयं। पौषे त्रिपलं घृतं। पलमानं स्वरूपं अर्द्धोद
यप्रकरणे वक्ष्यते माघे तिलानां मुष्टित्रयं फाल्गुने त्रिपलं दधि चैत्रे त्रिपलं दुग्धं वैशाखे
गोमयं। ज्येष्ठे तोयांजलित्रयं आषाढे मरीचकत्रयं श्रावणे त्रिपलाः सक्तवः भाद्रे गोमूत्रं
आश्विने शर्करा कार्त्तिके सैंधवमिति इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशिनाथोपाध्याय
विरचिते धर्मसिंधुसारे मार्गशीर्षमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः अथ पौषमासः दिवा
मकरसंक्रमे संक्रमणानंतरं चत्वारिंशन्नाड्यः पुण्याः। घटिकाद्यल्पदिनशेषे मकरसंक्रांतौ
संक्रांत्यासन्नपूर्वकाले दिवैव स्नानश्राद्धदानभोजनानि कार्याणि। रात्रौ श्राद्धदानादेर्नि
षेधात् स्वल्पदिनभागे स्नानश्राद्धभोजनादेः कर्तुमशक्यत्वात् रात्रौ भोजननिषेधात्
पुत्रवद्गृहिणे उपवासनिषेधाच्च तस्मादीदृशविषये परपुण्यकालत्वं बाधित्वा मकरसंक्रां
तेः पूर्वभाग एव पुण्यत्वं ज्ञेयं रात्रौ पूर्वभागे परभागे निशीथे वा मकरसंक्रमे उत्तरदिनं
पुण्यं। तत्रापि उत्तरदिनपूर्वार्धं पुण्यतरं तत्राप्यासूर्योदयात्तरं पंचनाड्यः पुण्यतमाः एवं रात्रि द्वयोः
संक्रांतिविषये न्यत्रापि ज्ञेयं पूर्वदिनोत्तरार्धस्य पुण्यं तत्र दिनांते पंचनाडीनां पुण्यतमत्वं य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ग्रोत्तरदिने पूर्वार्धस्य पुण्यत्वं तत्रोदयोत्तरं पंचनाडीनां पुण्यतमत्वं एवं दिवासंक्रमेपि सं
क्रांतिसन्निहिता नाडीनां मकरादिषूत्तरायणांककर्कादिषु पूर्वासां पुण्यतमत्वं ज्ञेयं यायाः सं
निहिता नाड्यस्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृता इत्युक्तेः मुहूर्तचिंतामण्यादौ तु सूर्यास्ताद् ऊर्ध्वं घटि
त्रयं संध्याकालस्तत्र मकरसंक्रमे परदिने पुण्यत्वं बाधित्वा पूर्वदिने पुण्यत्वं नेदं सर्वत्र धर्मशा
स्त्रग्रंथेषु दृश्यते शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां संक्रांतिर्ग्रहणाधिका अत्र स्नानं रविसंक्रमणे प्राप्ते
न स्नायाद्यस्तु मानवः सप्तजन्मनि रोगी स्यान्निर्धनश्चैव जायत इति वचनान्मनुष्यमात्र
स्य स्नानं नित्यं एवं श्राद्धमप्यधिकारिणो नित्यं तत्रापि पिंडकं। संक्रांतौ यानि दत्तानि हव्य
कव्यानि दातृभिः तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि अयनसंक्रांतौ त्रिदिनमुपवा
सः यद्वा संक्रांतिमति अहोरात्रे पुण्यकाले भवति अहोरात्रे सोपवासं च स्योक्तपुण्यकाले
स्नानदानादिकार्यं अयमुपवासः सापत्यगृहस्थेन न कार्यः धेनुं तिलमयीं राजन्दद्याद्यश्चै
वोत्तरायणे तिलतैलेन दीपाश्च देयाः शिवगृहे शुभाः सतिलैस्तंदुलैश्चैव पूजयेद्विधिवद्द्वि
जः तस्यां कृष्णतिलैः स्नानं कार्यं चोद्वर्तनं तिलैः॥ तिला देयाश्च होतव्या भक्ष्याश्चै वोत्तरा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५ तिलदीपैः ससुवर्णैः साज्यैः तैलैस्तैः संपूज्य घृतकंबलं दत्वा वितानं चामरे समर्प्य ५

७८ यणे ससुकृततिलैः देवादितर्पणं कृष्णातिलैः पितृतर्पणं च कार्यं अत्र शंभोर्घृताभिषेको ७९
महाफलः अत्र सुवर्णयुतं तिलताम्रपात्रं देयं तत्प्रयोगो वक्ष्यते अत्रैवं शिवपूजाव्रतं
पूर्वदिने उपोष्य संक्रांतिदिने यतिलो द्वर्तनं तिलस्नानं तिलतर्पणानि कृत्वा शिवं गव्ये
ना ज्येन मर्दयित्वा शुद्धोदकेन प्रक्षाल्य वस्त्राद्युपचारैः पूजयित्वा सुवर्णहीरकनी
लपद्मरागमौक्तिकमिति पंचरत्नानि कर्षार्धं सुवर्णं वा समर्प्य विप्रेभ्यः ससुवर्णतिला
न् दत्वा तिलान् हुत्वा विप्रान्यतीश्च संभोज्य दक्षिणां दत्वा सतिलं पंचगव्यं पीत्वा पारणं कु
र्यादिति अत्र वस्त्रदानं महाफलं। तिलपूर्वमनड्वाहं दत्वा रोगैः प्रमुच्यते अत्र क्षीरेण भास्क
रं स्नापयेत् सूर्यलोकप्राप्तिः दिवा विषुवायनसंक्रांतौ तस्मिन् दिने पूर्वरात्रौ आगामिरा
त्रौ चानध्यायः रात्रौ तत्संक्रमे तस्यां रात्रौ पूर्वदिवसे आगामिदिवसे चेति पक्षिणी अनध्या
यः अत्र रात्रौ संक्रमे ग्रहणवद्रात्रावेव स्नानदानादीति पक्षः कैश्चिल्लिखितो न सर्वशिष्टसं नी२
मतः अयनदिनं तत्पूर्वं रसंज्ञकं च दिनं शुभेषु वर्ज्यमित्युक्तं तत्रार्धरात्रात्प्रागयनसंक्रांतौ
तद्दिनं तत्पूर्वदिनं च वर्ज्यं निशीथात्परत्र निशीथे वा संक्रांतौ परं तत्परं च वर्ज्यमिति भाति एवं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ग्रहणेप्युक्तं पौषशुक्लाष्टम्यां बुधवारयुतायां स्नानजपहोमतर्पणं विप्रभोजनानि कार्या
णि अस्यां भरणीयोगे महापुण्यत्वमित्येके रोहिण्यार्द्रायोगे इति परे पौषशुक्लैकादशी मन्वा
दिः ॥ निर्णयः प्रागुक्तः ॥ अथ माघस्नानं तत्र पौषस्य शुक्लैकादश्यां पौर्णमास्याममावास्यायां
वा माघस्नानारंभः माघद्वादशी पौर्णमास्योः समापनं यद्वा मकरसंक्रमणात्प्रभृति कुंभसंक्र
मणपर्यंतं स्नानं कार्यं अथ स्नानकालः अरुणोदयमारभ्य प्रातः कालावधिः उत्तमं तु सन
क्षत्रं लुप्ततारं च मध्यमं सवितुर्युदिते भूप ततो हीनं प्रकीर्तितं माघमासे रटंत्यापः किंचि
दभ्युदिते रवौ ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कं पतंतं पुनीमहे अत्राधिकारिणः ब्रह्मचारी गृहस्थो
वा वानप्रस्थोथ भिक्षुकः बालवृद्धयुवानश्च नरनारी नपुंसकाः इति अथ जलतारतम्येन फलं
तप्तेन वारिणा स्नानं यत् गृहे क्रियते नरैः षडब्दफलदं तद्धि मकरस्थे दिवाकरे ॥ वाप्यादौ द्वा
दशाब्दफलं तडागे द्विगुणं ॥ नद्यां तच्चतुर्गुणं महानद्यां शतगुणं महानदीसंगमे तच्चतुर्गुणं
गंगायां सहस्रगुणं गंगायमुनासंगमे एतच्छतगुणमिति यत्रकुत्रापि स्नाने प्रयागस्मरणं का
र्यं इदं समुद्रेप्यतिप्रशस्तं अथ विधिः माघमासमिमं पूर्णं स्नास्येहं देवमाधव तीर्थस्यास्य जले

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

३

८० नित्यमिति संकल्प्य चेतसि इत्येकतीर्थपरिग्रहः दुःखदारिद्र्यनाशाय श्रीविष्णोस्तो ८०
षणाय च प्रातःस्नानं करोम्यहं माघे पापविनाशनं मकरस्थे रवौ माघे गोविंदाच्युत माधव
व स्नानेनानेन मे देव यथोक्तफलदो भव इमौ मंत्रौ समुच्चार्य स्नायान्मौनसमन्वितः अथ
हं सूर्यार्घ्यमंत्रः ॥ सवित्रे प्रसवित्रे च परं धाम जले मम त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधेति ।
पितृतर्पणादि नित्यं विधाय माधवं पूजयेत् भूमौ शयीत होतव्यमाज्यं तिलसमन्वितं हविष्यं
तै ब्रह्मचर्यं च माघमासे महाफलं अत्रेंधनं कंबलं च वस्त्रोपानत्तैलघृततूलपूर्णघटीसुवर्णान्नदाना
नि महाफलानि नद्यां हि सेवये स्नातोऽग्निस्नातोऽपि वरानने होमार्थे सेवयेद्वह्निं शीतार्थे न कदा
चन अहन्यहनि दातव्यास्तिलाः शर्करयान्विताः त्रयो भागास्तिलानां च तुर्थः शर्करायाः ॥ अत्रा
प भ्यंगो वर्ज्यः माघे मासि स्नानं कृत्वा दंपत्यमर्चयेत् माघे फलेन संत्याज्यं मूलकं मदिरोपमं
पितृणां देवतानां च मूलकं नैव दापयेत् यदा माघो मलमासो भवति तत्र काम्यानां तत्र स
मासि निषेधान्मासद्वयं स्नाने तन्नियमाश्च कर्तव्याः मासोपवासचांद्रायणादिकं तु मलमा
स एव समापयेदित्युक्तं इदं माघस्नानं नित्यकाम्योभयरूपं मासपर्यंतस्नानेष्वशक्तस्त्र्यहं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेकाहं वास्नायात् तत्राद्यं दिनत्रयमिति केचित् त्रयोदश्यादि दिनत्रयमिति केचित् त्रयोद
श्यादि दिनत्रयमिति बहुसंमतं पौषे पौर्णिमानंतरासु अष्टमीसप्तमीनवमी षष्ट्यादि श्रा
द्धानि माशुक्तानि ॥ पौषामावास्यायामर्धोदययोगः अमार्कपातश्रवणैर्युक्ता चेत्पौषमाघयोः ।
अर्धोदयः स विज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः समः किंचिन्न्यूने महोदय इति चतुर्थपादं केचि
त्पठंति पौषमाघयोर्मध्यवर्तिनीत्यर्थ इत्यके अमांतमासे पौषस्य पौर्णिमांतमासे मा
घस्य चेत्यर्थ इत्यपरे सर्वथा पौषपौर्णिमास्युत्तरामावास्येत्यर्थः दिवैव योगः शस्तो यं न तु रा
त्रौ कदाचन अर्धोदये तु संप्राप्ते सर्वं गंगासमं जलं शुद्धात्मानो द्विजाः सर्वे भवेयुर्ब्रह्मसन्नि
भाः यत्किंचिद्दीयते दानं तद्दानं मेरुसंनिभं अथ मंत्रदानप्रयोगः देशकालौ संकीर्त्य स
मुद्रमेखलायाः पृथ्व्याः सम्यग्दानफलकामोऽहमर्धोदयविहितामंत्रदानं करिष्य इति संक
ल्प्योपलिप्तदेशे धौततंदुलैरष्टदलं कृत्वा तत्र चतुःषष्टिपलं चत्वारिंशत्पलं वा पंचविंशतिपलं
वा कांस्यपात्रं कृत्वा ताम्रं तारं वा स्थापयेत् तत्राष्टगुंजात्मको माषश्चत्वारिंशन्माषाः क
र्षः अमरसिंहमते तु अशीतिगुंजात्मकः कर्षः गुंजा पंचाद्य माषकः ते षोडश अक्षः कर्षो

१ पलं कर्ष पंचपलं एयं १

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२१ त्रिपलं कर्षचतुष्टयं अक्षकर्षौ अपरपर्यायौ पलं कर्षचतुष्टयं कांस्यपात्रे पायसं निक्षिप्य ८८
पायसे ष्टदलं कृत्वा कर्णिकायां कर्षतदर्धतदर्धान्यतरपरिमाणं हैमं लिंगं निधाय कांस्य
पात्रे ब्राह्मणं पायसे विष्णुलिंगे शिवं यथाधिकारं वैदिकैर्मंत्रैर्नामभिर्वा आवाहनाद्युपचारैः
संपूजयेत् ततो विप्रं वस्त्रादिभिः पूजयेत् सुवर्णपायसामंत्रे यस्मादेतत्त्रयीमयं जाव
योस्तारकं यस्मात्तद्गृहाण द्विजोत्तम अमुकगोत्रायामुकशर्मणे तुभ्यं इदं सुवर्णलिंग
पायसयुक्तममंत्रं समुद्रमेखला पृथ्वीदानफलकामो संप्रददे न मम इति विप्रहस्ते ज
लं दद्यात् विप्रः देवस्य त्वेति प्रतिगृह्णीयात् दातादानस्य संपूर्णतार्थं इमां दक्षिणां
संप्रददे इति यथाशक्ति हिरण्यं दद्यात् हेमाद्यायुक्तः प्रकारांतरेणार्धोदयव्रतप्रयोगो
ब्रह्मादिस्तुलतिलपर्वतत्र पञ्चशाख्याश्रयगोत्रयदानहोमादिसहितः कौस्तुभे द्रष्टव्यः॥
इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे पौषमा
सकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः॥ अथ माघमासः कुंभसंक्रांतौ पूर्वाः षोडश नाड्यः पु
ण्याः माघे वेणीस्नानमहिमा सितासिते तु यत्स्नानं माघमासे युधिष्ठिर न तेषां पुनरा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२त्तिः कल्पकोटिशतैरपि। कुरुक्षेत्रसमा गंगा यत्र कुत्रावगाहिता तस्माद्दशगुणा विंध्ये का
श्यां शतगुणा ततः। काश्याः शतगुणा प्रोक्ता गंगा यमुनयान्विता सहस्रगुणिता सापि माघे
पश्चिमवाहिनी॥ अथ माघे तिलपात्रदानं॥ प्रशस्ते तस्य योगः ताम्रपात्रे तिलान्कृत्वा पलषो
डशनिर्मिते सहिरण्यं स्वशक्त्या वा विप्राय प्रतिपादयेत् वाङ्मनःकायजत्रिविधपापनाश
पूर्वकं ब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तिलपात्रदानं करिष्ये। उक्तपरिमाणं ताम्रपात्रं प्रस्थतिल[illegible]
सुवर्णयुतान्याहृत्वा विप्रं संपूज्य देवदेव जगन्नाथ वांछितार्थफलप्रद तिलपात्रं प्रदास्या
मि त्वं वा गे संस्थितो ह्यहम् इति मंत्रेण दद्यात् धान्यमाने तु कुडवो मुष्टीनां स्याच्चतुष्टयं चत्वा
रः कुडवाः प्रस्थश्चतुः प्रस्थमथाढकं अष्टभिस्तु भवेद्द्रोणो द्विद्रोणः शूर्प उच्यते सार्धशूर्पो
भवेत्खारिः उक्तरीत्या पलं सुवर्णाश्चत्वारः कुडवं प्रस्थमाढकं द्रोणं च खारिका चेति पूर्व
पूर्वाच्चतुर्गुणाभिरुक्तरीत्या वा प्रस्थमानस्वरूपं ज्ञेयं यद्वा हिरण्यरहितान् तिलान् ताम्र
पात्रे निधाय तिलाः पुण्याः पवित्राश्च सर्वपापहराः स्मृताः शुक्लाश्चैव तथा कृष्णा विष्णुगात्र
समुद्भवाः यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रदेतिलपात्रं यथाशक्ति दक्षिणासहितं यमदैवतं ब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्या
त्. अथ हीरण्यतुलसीपत्रदानंमंत्रः सुवर्णतुलसीदानाद्ब्रह्मणः कायसंभवात् पापंप्रशममा
यातु सर्वे संतु मनोरथाः। अथ शालग्रामदानमंत्रः शालग्रामशिला पुण्या भुक्तिमुक्तिप्र
दायिनी शालग्रामप्रदानेन मम संतु मनोरथाः चक्रांकितसमायुक्ता शालग्रामशिला शुभा॥
दानेनैव भवेत्तस्या उभयोर्वांछितं फलं। अथ प्रयागे वेणीदानं॥ तत्र सर्वेषां वपनविधिः। ऊर्ध्वं
मद्धात्तु द्विमासोनाद्यदा तीर्थं व्रजेन्नरः तदा तद्वपनं शस्तं प्रायश्चित्तमृते द्विज प्रयागे योजन
त्रयादागतस्य दशमासाद्र्वागपि प्रथमयात्रायां तु जीवत्पितृकैर्गुर्विणीपतिकृतचूड।
बालानामपि सभर्तृकस्त्रीणामपि वपनमिति विशेषः केचित्तु सभर्तृस्त्रीणां सर्वान्केशा।
न्समुद्धृत्य छेदयेदंगुलद्वयमित्याहुः तत्प्रयोगः वेणीभूतकेशा कृतमांगलिकवेषा स्त्री
भर्त्तारं नत्वा तदाज्ञया सर्ववपनं द्व्यंगुलकेशछेदनं वा कृत्वा स्नात्वा त्रिवेणीपूजां कुर्यात्॥
भर्त्रा वा कारयेत् पूजां ततः पत्नी छिन्नवेणीयुक्तं। वैणवपात्रं मंजलोध कृत्वा तस्या हैमवेणीं मौ
क्तिकादिकं च निधाय वेण्यां वेणीप्रदानेन मम पापं व्यपोहतु। जन्मांतरेष्वपि सदा सौभाग्यं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मम वर्धतामिति त्रिवेण्यां क्षिपेत् ॥ विप्राः सुमंगलीरियं वधूरिति पठेयुः ततो विप्रान् सुवा
सिनीश्च वस्त्रादिना तोषयेत् ॥ अथ त्रिवेण्यां देहत्यागविधिः ये वै तन्वं विसृजंति धीरास्ते
जनासोऽमृतत्वं भजंते इति श्रुतिर्माघमासविषया तनुं त्यजंति वै माघे तस्य मुक्तिर्न संशय
इति ब्रह्मोक्तेः अन्यमासे तनुत्यागात् स्वर्गप्राप्तिः तत्र यथाशक्ति सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा श्रा
द्धाधिकारिभावे स्वीयं जीवच्छ्राद्धं सपिंडनांतं कृत्वा गोदानादि कृत्वा कृतोपवासः पारणाहे कृतलोहि
रवपूर्वकं संकल्प्य विष्णुं ध्यात्वा वेण्यां प्रविशेदिति जीवच्छ्राद्धप्रयोगः कौस्तुभे द्रष्टव्यः ॥ माघ
प्रकृता तिलस्नायी तिलोद्वर्ती तिलहोमी तिलोदकी तिलभुक् तिलदाता च षट्तिलाः पापनाश
नाः इत्युक्तेः याम्ये तिलस्नायीपदेन तिलयुक्तोदकेन स्नानं तिलहोमपदेनायुतलक्षतिलहोमा
द्यशक्तस्य स्वयंहोमस्यापि संग्रहः तिलोदकीति तिलयुक्तोदकेन देवपूजा तर्पणं संध्यादि
कं पानं च कार्यमित्यर्थः स च होमस्त्रिधा प्रथमोऽयुतहोमः स्याल्लक्षहोमस्ततः परः कोटिहो
मस्तृतीयस्तु सर्वकामफलप्रद इति लक्षहोमादिप्रयोगः कुंडमंडपनिर्माणादिसहितः कौस्तु
भमयूखादौ ज्ञेयः माघशुक्लचतुर्थ्यां ढुंढिराजो देवो नक्तव्रतं तत्र सजातिलल्लडुकादि नैवेद्यं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८१ तिलभक्षणं चोक्तं । अत्र प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या । अस्यामेव प्रदोषव्यापिन्यां कुंदपुष्पैः शिवं ८१
संपूज्योपवासं नक्तभोजनं वा कुर्यात् । श्रियं प्राप्नुयात् । अत्र चिनायकव्रतस्य तु भाद्रशुक्ल
चतुर्थीवन्निर्णयः । माघशुक्लपंचमी वसंतपंचमी तस्यां वसंतोत्सवारंभः । अस्यां रतिका
जौ मयोः पूजोक्ता । इयं परत्रैव पूर्वाण्हव्यासोपरा । अन्यथा पूर्वैव । माघशुक्लसप्तमी र
थसप्तमी । सा अरुणोदयव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये अरुणोदयव्याप्तौ पूर्वा । यदा घटिका
दिमात्रा षष्ठी सप्तमीक्षयवशादरुणोदयात् पूर्वं समाप्यते तदा षष्ठीयुता ग्राह्या । तत्र षष्ठ्यां
सप्तमीक्षयघटिः प्रवेश्या अरुणोदये स्नानं कार्यं । अत्र व्रती षष्ठ्यामेकभक्तं कृत्वा सप्तम्याम
रुणोदये स्नानं कार्यं । तत्र मंत्रः । यदा जन्मकृतं पापं मया जन्मसु सप्तसु । तन्मे रोगं च शोकं
च माकरी हंतु सप्तमी । एतज्जन्मकृतं पापं यच्च जन्मांतरार्जितं । मनोवाक्कायजं यच्च ज्ञा
ताज्ञाते च ये पुनः । इति सप्तविधं पापं स्नानान्मे सप्त सप्तके । सप्तव्याधिसमायुक्तं हर मा
करि सप्तमी । अथार्घ्यमंत्रः । सप्तसप्तिवह प्रीत सप्तलोकप्रदीपन । सप्तमीसहितो देव गृ
हाणार्घ्यं दिवाकर इति । इयं मन्वादिरपि शुक्लपक्षे मन्वादित्वात् सा पौर्वाण्हिकी ग्राह्या । शुक्ले माघ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शुक्लाष्टमी भीष्माष्टमी। अस्यां भीष्मोद्देशेन ये श्राद्धं कुर्वंति ते संततिमंतो भवंति तत्र श्रा
द्धं काम्यं। तर्पणं तु नित्यं तर्पणे कृते संवत्सरोपात्तदुरितं नाशः अकृते च पुण्यनाश इत्यु
क्तेः। तत्र तर्पणमंत्रः वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांकृत्यप्रवराय च गंगापुत्राय भीष्माय आजन्म
ब्रह्मचारिणे अपुत्राय जलं दद्मि नमो भीष्माय वर्मणे॥ भीष्मः शांतनवो वीरः सत्यवादी।
जितेंद्रियः आभिरद्भिरवाप्नोति पुत्रपौत्रोचितां क्रियामिति एवमपसव्येन तर्पणं कृत्वा
चम्य सव्येनार्घ्यं दद्यात् वसूनामवताराय शंतनोरात्मजाय च अर्घ्यं ददामि भीष्माय आबा
ल्यब्रह्मचारिणे इति अत्र जीवत्पितृकस्य नाधिकार इति कौस्तुभः जीवत्पितृकस्याप्यधि
कार इति बहवः अत्र मध्याह्नव्यापिन्यष्टमी ग्राह्या श्राद्धे देवैकोद्दिष्टत्वादिति माघशुक्लद्वादश्यां
तिलोत्पत्तिरतोऽस्यामुपोष्य तिलस्नानं तिलैर्विष्णुपूजनं तिलनैवेद्यं तिलतैलेन दीपदानं ति
लहोमस्तिलदानं च तिलभक्षणं च कार्यं माघी पौर्णिमा परा। अत्रोक्तं। एवं माघावसाने तु दे
यं भोज्यमवारितं भोजयेद्द्विजदांपत्यं भूषयेद्वस्त्रभूषणैः कंबलाजिनरत्नवस्त्राणि तूलगर्भ
लो चकान्युपानहो प्रच्छादनपटाश्चैतानि माधवः प्रीयतामित्युक्त्वा देयानि अथ कृतस्य माघ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८४ स्नानस्य सांगतार्थं सुधापनं करिष्य इति संकल्प्य सवित्रे प्रसवित्रे च परं धाम जले मम यस्तेजसा परि- ८४
भ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा दिवाकर जगन्नाथ प्रभाकर नमोस्तु ते परिपूर्णं करिष्येहं माघस्नानं तवाज्ञ
येति मंत्राभ्यामपि संकल्पः कार्यः एवं चतुर्दश्यां संकल्पोपवासाधिवासनेमाथवप्रजनानिकृत्वा पू
र्णिमायां तिलचर्वाज्यैरष्टोत्तरशतहोमं कृत्वा तिलशर्करागर्भं त्रिंशन्मोदकात्मकं वायनं देयं तत्र
मंत्रो सवितः प्रसवस्त्वं हि परं धाम जले मम यस्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यांतु सहस्रधा दिवाकर जग
न्नाथ प्रभाकर नमोस्तु ते परिपूर्णं कुरुष्वेह माघस्नानमुषःपते। इति। ततो दंपत्योः सूक्ष्मवाससी स
प्तधान्यमि च दत्वा ब्राह्मणेभ्यो दांपत्याय षड्रसभोजनं देयं तत्र मंत्रः। सूर्यो मे प्रीयतां देवो विष्णुमूर्ति
र्निरंजन इति एवं माघस्नानं कृत्वा दिवाकरं परिव्राट् योगयुक्तश्च रणेचाभिमुखे हत इ।
ति माघकृष्णाष्टम्यां चतुरष्टकाकरणाशक्त एकाष्टको पूर्वेद्युः श्राद्धान्वष्टक्यश्राद्धसहितां कुर्यात्
दिनत्रये कर्तुमशक्तोष्टम्यामेवैकामष्टकां कुर्यात् अथ शिवरात्रिः। सा निशीथव्यापिनी ग्राह्या नि
शीथस्तु रात्रेरष्टमो मुहूर्त इत्युक्तं तत्र परदिन एवार्धरात्रोपरा पूर्वत्रैव तद्व्याप्तौ पूर्वा दिनद्वये प्यर्ध
रात्रव्याप्त्यभावेपि परैव दिनद्वये कार्त्स्न्येनैकदेशेन वार्धरात्रव्याप्तौ पूर्वेति हेमाद्र्याशयानुसारी कौस्तुभः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परैवेति माधवनिर्णयसिंधुपुरुषार्थचिंतामण्यादयो बहवः परेद्युर्निशीथैकदेशव्याप्तौ पूर्वेद्युः
संपूर्णतद्व्याप्तेः पूर्वैव पूर्वदिने निशीथैकदेशव्याप्तौ परदिने संपूर्णतद्व्याप्तौ परैव इदं व्रतं र
विवारभौमवारयोगे शिवयोगे चातिप्रशस्तं अथ पारणानिर्णयः यामत्रयादर्वाक् चतुर्दशीस
माप्तौ चतुर्दश्यंते पारणं यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां चतुर्दश्यां प्रातश्चतुर्दशीमध्य एव पारणमिति मा
धवाद्यः निर्णयसिंधौ तु यामत्रयादर्वाक् चतुर्दशीसमाप्तावपि चतुर्दशीमध्य एव पारणं न
तु कदाचिदपि चतुर्दश्यंते उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां च पारणं कृते सुकृतलक्षैस्तु ल
भ्यते यदि वा न वा सिक्थे सिक्थे फलं तस्य शक्रो वक्तुं न पार्वती इत्यादिना चतुर्दशीमध्ये
पारणे पुण्यातिशयोक्तेरित्युक्तं अत्रैवं व्यवस्था बोध्या यदा नित्यकृत्यपूर्वकपारणपर्याप्ता
चतुर्दशी नास्ति तदा वा येषां चतुर्दशीशेषदिने दर्शादिश्राद्धप्रसक्तिस्तैर्वा तिथ्यंते पारणं दारश्या
मिवात्र निषेधस्य तत्रापकर्षकवाक्याभावात् तिथ्यंते पारणविधायकवाक्यसत्त्वेन संकष्टविष
यजलपारणविधिवाक्यानाम् अप्रवृत्तेश्च ॥ कर्मपर्याप्तचतुर्दशीसत्त्वे श्राद्धप्रसक्त्यभावे च
तिथिमध्य एव पारणमिति अथ व्रतप्रयोगः त्रयोदश्यां कृतैकभक्तः चतुर्दश्यां कृतनित्यक्रियः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रात्तर्मंत्रेणसंकल्पंकुर्यात् शिवरात्रिव्रतंह्येतत्करिष्येहंमहाफलं निर्विघ्नमस्तु मेचात्रत्व
त्प्रसादाज्जगत्पते चतुर्दश्यांनिराहारोभूत्वाशंभोपरेहनि भोक्ष्येहंमुक्तिभुक्त्यर्थंशरणंमेभवे
श्वरेति द्विजस्तुरात्रिंप्रपद्यजननीमित्यृचावपिपठित्वाजलमुत्सृजेत् ततःसायान्हेकृ।
ष्णतिलैःस्नानंकृत्वाधृतभस्मत्रिपुंड्ररुद्राक्षोनिशामुखेशिवायतनंगत्वाक्षालितपादः
स्वाचांतउदङ्मुखोदेशकालौसंकीर्त्यशिवरात्रौप्रथमयामपूजांकरिष्ये इतियामचतुष्ट
येपूजाचतुष्टयचिकिर्षायांसंकल्पः सकृत्पूजाचिकीर्षायांश्रीशिवप्रीत्यर्थंशिवरात्रौ।
शिवपूजांकरिष्ये इतिसंकल्पः तत्रादौसामान्यतःपूजाविधिरुच्यते पायभेदेनविशेषस्तुव
क्ष्यते अस्यश्रीशिवपंचाक्षरमंत्रस्यवामदेवऋषिः अनुष्टुप्छंदः श्रीसदाशिवोदेवता न्या
सेपूजनेजपेचविनियोगः वामदेवायऋषयेनमःशिरसि अनुष्टुप्छंदसेनमःमुखे श्रीस
दाशिवदेवतायैनमोहृदि ॐनंतत्पुरुषायनमःहृदये ॐमंअघोरायनमःपादयोः। ॐशिंसद्यो।
जातायनमःगुह्ये ॐवांवामदेवायनमःमूर्ध्नि ॐयंईशानायनमःमुखे।ॐ ॐहृदयायनमः
ॐनंशिरसेस्वाहा ॐमंशिखायैवषट् ॐशिंकवचायहुं ॐवांनेत्रत्रयायवौषट् ॐयंअस्त्रायफट्

८५

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

डुं भमुद्रां विधाय ध्यायेन्नित्संमहेशंरजतगिरिनिभंचारुचंद्रावतंसंरत्नाकल्पोज्वलां
गंपरसुमृगवराभीतिहस्तंप्रसन्नं पद्मासीनंसमंतात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिंवसानं विश्वा
द्यंविश्ववंद्यंनिखिलभयहरंपंचवक्त्रं त्रिनेत्रं इतिध्यात्वा प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा स्थाप्यलिंगे स्पसन्
ॐ भूः पुरुषंसांबं सदाशिवमावाहयामि भुवः पुरुषंसांबं० ॐ स्वः पुरुषंसांबं० ॐ भूर्भुवस्वः
पुरुषंसांबं० इत्यावाहयेत् स्वामिन् सर्वजगन्नाथ यावत्पूजावसानकं तावत्त्वं प्रीतिभावे
न लिंगेस्मिन्संनिधौभवेति पुष्पांजलिं दद्यात् स्थावरलिंगे च प्राणप्रतिष्ठावाहनं तन्न
कार्यं ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांबसदा
शिवाय नमः आसनं समर्पयामि स्त्रीशूद्रैश्च ॐ नमः शिवायेति पंचाक्षरस्थाने श्रीशि
वाय नमः इति नमोंतमंत्रेण पूजयेत् ॐ भवे भवे नातिभवे भवस्व मां ॐ नमः शिवाय श्री
सांबसदाशिवाय नमः पाद्यं समर्पयामि ॐ भवोद्भवाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांब०
अर्घ्यं० ॐ वामदेवाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांब० आचमनं। ॐ ज्येष्ठाय नमः ॐ नमः

CC-0. In Public Domain. Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 शिवाय॰ स्नानं॰ ततो मूलमंत्रेण आप्याय स्वेस्पादिभिः पंचामृतैः संस्नाप्य आपोहिष्ठे
ति तिसृभिः शुद्धोदकेन प्रक्षाल्य एकादशरुद्रैः एकादशस्य वा रुद्रेण पुरुषसूक्तेन च चंदनकुंकु
मकर्पूरवासितजलेनाभिषेकं कृत्वा ॐ नमः शिवायेति स्नानांते आचमनं दत्वा सौर
तजलेन तर्पणं कार्यं ॐ भवं देवं तर्पयामि शर्वं देवं तर्पयामि ईशानं देवं॰ पशुपतिं दे॰
उग्रं देवं॰ रुद्रं देवं॰ भीमं देवं॰ महांतं देवं॰ भवस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि। शर्वस्य देवस्य
देवस्य पत्नीं॰ ईशानस्य देवस्य पत्नीं॰ पशुपतेर्देवस्य॰ उग्रस्य देवस्य॰ रुद्रस्य देवस्य॰ भीम
स्य देवस्य॰ महतो देवस्य॰ ॐ ज्येष्ठाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांब सदाशिवाय व॰
मूलेनाचमनीयं ॐ रुद्राय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांब॰ यज्ञोपवीतं॰ मूलेनाचमनं।
ॐ कालाय नमः ॐ नमः शिवाय॰ श्रीसांब॰ चंदनं। ॐ कलविकरणाय॰ ॐ नमः शिवाय॰
अक्षतान् ॐ बलविकरणाय॰ ॐ नमः शिवाय॰ पुष्पाणि॰ सहस्रमष्टोत्तरशतं वा सहस्रादि
नामभिर्मूलमंत्रेण वा बिल्वपत्राणि दद्यात्। ॐ बलाय॰ ॐ नमः शिवाय श्रीसां॰ धूपं॰ ॐ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ॐ बलप्रमथनाय॰ ॐ नमः शिवाय॰ दीपं॰ ॐ सर्वभूतदमनाय॰ ॐ नमः शिवाय सांबाय नैवेद्य॰
मूलेनाचमनं फलं ॐ मनोन्मनाय॰ ॐ नमः शिवाय श्रीसांब॰ तांबूलं मूलमंत्रेण वैदिकमंत्रैश्च
नीराजनं ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपति● ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्म
णोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवों। ॐ नमः शिवाय॰ मंत्रपुष्पं ॐ भवाय देवाय नमः
शर्वाय शर्वाय देवायेत्याद्यष्टौ भवस्य देवस्य पत्न्यै। शर्वस्य देवस्य पत्न्यै इत्याद्यष्टौ च नमस्कारान्
कृत्वा शिवाय॰ रुद्राय॰ पशुपतये॰ नीलकंठाय॰ महेश्वराय॰ हरिकेशाय॰ विरूपाक्षाय॰ पि
पिनाकिने॰ त्रिपुरांतकाय॰ शंभवे॰ शूलिने॰ महादेवाय नमः इति द्वादशनामभिर्द्वादशपुष्पांज
लीं दत्वा मूलेन प्रदक्षिणा नमस्कारान् कृत्वा मूलमंत्रमष्टोत्तरशतं जप्त्वा क्षमापयित्वा अनेन पूजने
न सांबसदाशिवः प्रीयतामिति निवेदयेत् अथ चतुर्षु यामेषु पूजाचतुष्टये विशेषः तत्र प्रथमया
मे मूलमंत्रांते श्रीशिवाय आसनं समर्पयामीति शिवोनाम्ना सर्वोपचारसमर्पणं द्वितीययामे शि
वरात्रौ द्वितीययामपूजां करिष्य इति संकल्प्य श्रीशंकरायासनमिति शंकरनाम्ना ततो महानि।
शिपूजां करिष्य इति संकल्प्य पूर्ववत्पूजा ततस्तृतीययामपूजां करिष्य इत्युक्त्वा श्रीमहेश्वराय

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८ सन्नमित्यादि। एवमेवचतुर्थयामे श्रीरुद्रायेतिरुद्रनाम्ना प्रतियाम तैलेनाभ्यंगपंचा ४८
मृतोदक शुद्धोदक गंधोदकाभिषेकाः कार्याः यज्ञोपवीतांतेगोरोचनकस्तूरीकुंकु
मकर्पूरागरुचंदनमिश्रितानुलेपनेनलिंगान्लेपयेत्‌ पंचविंशतिपलमितः सर्वो
नुलेपः इति अनुलेपपरिमाणं यथाशक्तिवा धतूरवीरकुसुमैर्बिल्वपत्रैश्चपूज
नंमतिप्रशस्तं। सुष्याभावेशालितंडुलैः। सोऽघ्र्यमर्घ्यवैः। पूजानैवेद्योत्तरं तांबूल
सुखवासावुक्तौ नागवल्लीपत्रक्रमुकफलशुक्त्यादिचूर्णेतित्रयंतांबूलसंज्ञं एत
देवनारिकेलकर्पूरैलाकंकोलैःसहितंसुखवासंज्ञं एतेषामन्यतमद्रव्यालाभेत
त्तद्द्रव्यंस्मरेद्बुधः सर्वपूजांतेप्रार्थना नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंयत्कृतंतुमयाशिव।
तत्सर्वंपरमेशानमयातुभ्यंसमर्पितं इति शिवरात्रिव्रतेदेवपूजाजपपरायणः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

करोमि विधिवद्दत्तं गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते इत्यर्घ्यः एवं यामचतुष्टयार्घ्यभेदः कौस्तु
भे। ततः प्रभाते स्नात्वा पुनः शिवं संपूज्य पूर्वोक्तद्वादशनामभिर्द्वादश ब्राह्मणान् अ
शक्त्या चैकं वा संपूज्य तिलपक्वान्नपूर्णान्द्वादश कुंभानेकं वा दत्त्वा व्रतं समर्पयेत् यन्म
याद्य कृतं पुण्यं तद्रुद्रस्य निवेदितं त्वत्प्रसादान्महादेव व्रतमद्य समर्पितं प्रसन्नो भव मे
श्रीमन्सद्गतिः प्रतिपाद्यतां त्वदालोकनमात्रेण पवित्रोस्मि न संशय इति ततो ब्राह्मणान्
भोजयित्वा पूर्वनिर्णीते काले स्वजनैः सह पारणं कुर्यात् तत्र मंत्रः संसारक्लेशदग्धस्य व्र
तेनानेन शंकर प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव इति शिवरात्रिव्रत विधिः अथ
मृन्मयलिंगे शिवपूजाचिकीर्षायां तद्विधिः ॐ हराय नमः इति मृदमाहृत्य शोधितायां त
स्यां जलप्रक्षेपेण संपीड्यते न पिंडेन ॐ महेश्वराय नमः इति लिंगं कुर्वीत तच्च लिंगं अ
शीति गुंजात्मकं कर्षादधिकपरिमाणमंगुष्ठमात्रं ततोधिकं वा कार्यं न न्यूनं मृन्मयलिंगे
पंचसूत्रसंपादनाभावेपि न दोषः अत एव समहत्त्वस्तुलारूढं वृद्धिमेति न हीयते बाणलिं
ग इति प्रोक्तं शेषं नर्मदे समुच्यते त्युक्तलक्षणाद्बाणलिंगादति दुर्लभं तद्दुःसंपाद्यं पंचसूत्रसंपादना।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८८ सुवर्णादिलिंगाच्च मृन्मयलिंगं श्रेष्ठं। द्वापरे पारदं श्रेष्ठं पार्थिवं तु कलौ युग इति वचनाद्यात ८८
तः ॐ शूलपाणये नमः शिव इह प्रतिष्ठितो भवेति बिल्वपत्रे पूजापीठे प्रतिष्ठाप्य। ध्यायेन्नि
त्यं महेशमिति ध्यात्वा। ॐ पिनाकधृषे नमः श्रीसांबशिव इहागच्छ इह प्रतिष्ठ इह संन्निहितो
भवेत्यावाहयेत् इह द्विजानां सर्वत्र मूलमंत्रोपि ज्ञेयः। ततः ॐ नमः शिवायेति मूलमंत्रेण पा
द्यमर्घ्यमाचमनं दत्वा पशुपतये नम इति मूलेन स्नानं वस्त्रमुपवीतं गंधं पुष्पं धूपदीपनैवे
द्यफलतांबूलनीराजनमंत्रपुष्पांजलीन्दत्वा शर्वाय क्षितिमूर्त्तये नमैत्ति प्राच्यां पूजये
त् भवाय जलमूर्त्तये नमः ईशान्यां। रुद्रायाग्निमूर्त्तये नमः उदीच्यां। उग्राय वायुमूर्त्तये। नमः वा
यव्यां भीमायाकाशमूर्त्तये नमः प्रतीच्यां पशुपतये यजमानमूर्त्तये नमः नैरृत्यां महादेवा
य सोममूर्त्तये नमः दक्षिणस्यां ईशानाय सूर्यमूर्त्तये नमः आग्नेय्यां ततस्तुत्वा नमस्कृत्य
महादेवाय नम इति विसर्जयेदिति संक्षेपः विस्तरस्तु पुरुषार्थचिंतामणौ ज्ञेयः शिव
रात्रिश्च पूर्वोक्तपूज्या विधिः पार्थिवलिंगेपि कार्यः पार्थिवलिंगोद्यापनविधिः कौ
स्तुभाद्दोज्ञेयः लिंगविशेषेण फलविशेषः आयुष्यं हीरजे लिंगे मौक्तिके रोगनाशनं॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वैडूर्ये शत्रुनाशः। पद्मरागे लक्ष्मीः। पुष्परागजे सुखं। ऐंद्रनीले यशः। मारकते पुष्टिः।
स्फाटिके सर्वकामाः राजते राज्यं पितृतृप्तिः हैमे सत्यलोकः तांम्रे पुष्टिरायुश्च पैत्तले
तुष्टिः कांस्ये कीर्तिः लोहे शत्रुनाशः सीसजे आयुष्यं मतांतरे सौवर्णे ब्रह्मस्वपरिहा
रः स्थिरलक्ष्मीश्च एवं गंधमये सौभाग्यं हस्तिदंतजे सेनापत्यं व्रीह्यादि धान्यपिष्ट
जे पुष्टिसुखरोगनाशादि माषजे स्त्रीन वनीते सुखं गोमयजे रोगनाशः गोडेन्नादिदिव
शांकुरजे वंशवृद्धिरित्यत्र विस्तरः एवं लिंगसंख्याविशेषात्फलविशेषः कौस्तुभे शि
वनिर्माल्यग्रहणाग्रहणविचारस्तृतीयपरिच्छेदे ज्ञेयः मासशिवरात्रिनिर्णयः प्रथमप
रिच्छेद उक्तः शिवरात्रिव्रतोद्यापनं कौस्तुभादौ ज्ञेयं मासशिवरात्रिव्रतोद्यापनमपि कौ
स्तुभे स्पष्टं माघामावास्यायामपराह्णव्यापिन्यां युगादित्वात् पिंडरहितं श्राद्धं कार्यं तच्च द
र्शश्राद्धेन सह तंत्रेण कार्यं माघामावास्यायां शततारकायोगे परमः पुण्यकालस्तत्र श्राद्धा
त् रमा पितृतृप्तिः धनिष्ठायोगे तु तिलान्नेन श्राद्धं कार्यं तेन वर्षायुतकालं पितृतृप्तिः इ
ति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे माघमासकृत्यं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८० निर्णयो देशः। मीनसंक्रांतौ पराः षोडश नाड्यः पुण्याः रात्रौ तु प्रागुक्तं फाल्गुने गोव्री ८०
हि वस्त्र दानं गोविंदप्रीतये कार्यं अथ फाल्गुन शुक्ल प्रतिपद मारभ्य द्वादशदिन पर्यंतं पयो
व्रतं श्रीभागवते उक्तं तत्प्रयोगो मूलानुसारेणोह्यः फाल्गुनी पौर्णमासी मन्वादिः सा पौर्वा
ह्निकी ग्राह्या यमेव होलिका सा प्रदोषव्यापिनी भद्रारहिता ग्राह्या दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ प
रदिने प्रदोषैकदेशव्याप्तौ वा परैव पूर्वदिने भद्रादोषात् परदिने प्रदोषस्पर्शाभावे पूर्वदिने
प्रदोषे भद्रासत्वे यदि पूर्णिमा परदिने सार्धत्रियामा ततोधिका वा तत्परदिने च प्रतिप
त् वृद्धिगामिनी तदा परदिने प्रतिपदि प्रदोषव्यापिन्यां होलिका। उक्तविषये यदि प्रतिप्र
देहासस्तदा पूर्वदिने भद्रापुच्छे वा भद्रामुखमात्रं त्यक्त्वा भद्रायामेव वा होलिका दीपनं
परदिने प्रदोषस्पर्शाभावे पूर्वदिने यदि निशीथात्प्राक् भद्रासमाप्तिस्तदा भद्रावसा
नोत्तरमेव होलिकादीपनं निशीथोत्तरं भद्रासमाप्तौ भद्रामुखं त्यक्त्वा भद्रायामेव प्रदोषे भ
द्रामुखव्याप्तौ भद्रोत्तरं प्रदोषोत्तरं वा दिनद्वयेपि पौर्णमास्याः प्रदोषस्पर्शाभावे पूर्व
दिने एव भद्रापुच्छे तदलाभे भद्रायामेव प्रदोषांतरमेव होलिका रात्रौ तु पूर्वार्धे भद्राया

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ग्राह्यत्वोक्तेः ननु पूर्वं प्रदोषादौ चतुर्दश्यां न च वा परत्र सायाह्नादौ दिवा होलिकादिप
नं तु सर्वग्रंथविरुद्धं इदं होलिकापूजनं श्रवणाकर्मादिवदुक्त्वा कुर्वंति सुक्तं चेत् न केचि
द्धोलिकापूजनं कृत्वा भुंजते तेषां भोजनस्य पूजनस्य वा न नियमेन शास्त्रविहितकालला
भः इदं चंद्रग्रहणसत्त्वे वेधमध्ये कार्यं ग्रस्तोदये परदिने प्रदोषे पूर्णिमासत्त्वे ग्रहणमध्य एव का
र्यं अन्यथा पूर्वदिने अथ भद्रासुखपुच्छलक्षणं। पूर्णिमायां भद्रायाः तृतीयपादांते घटीत्र
यं पुच्छं चतुर्थपादाद्य घटीपंचकं मुखं तथा च मध्यममानेन षष्टिघटीमितायां पूर्णिमायां पू
र्णिमाप्रवृत्त्युत्तरं सार्द्धैकोनविंशति घटिकोत्तरं घटीत्रयं पुच्छं सार्धद्वाविंशति घटिकोत्तरं
घटीपंचकं मुखं तिथेश्च तु षष्टिघटीमितत्वे पूर्णिमाया एव विंशति घटिकोत्तरं पुच्छं चतुर्विं
शतिघटिकोत्तरं मुखं एवं तिथेर्मानांतरे ऊह्यं पूजाविधिः देशकालौ संकीर्त्य सकुटुंबस्य मम
म ढुंढाराक्षसीप्रीत्यर्थं तत्पीडापरिहारार्थं होलिकापूजनमहं करिष्य इति संकल्प्य शुष्कका
काष्ठानां गोमयपिंडानां च राशिं कृत्वा वन्हिना प्रदीप्य तत्र ऽस्माभिर्भयसंत्रस्तैः कृता त्वं हो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९० लिकेयतः अतस्त्वां पूजयिष्यामि भूते भूतिप्रदा भवेति पूजामंत्रेण श्रीहोलिकायै नमो होलि ९०
कामाह्वयामीत्यावाह्य होलिकायै नम इति मंत्रेणासनपाद्यादिषोडशोपचारान् दत्वा तामग्नी
त्रिः परिक्रम्य गायेयुश्च हसेयुश्च जल्पेयुस्तु स्वेच्छया लोका निःशंका यस्य यन्मतं ज्योतिर्निबंधे।
पंचमी प्रमुखास्तास्तु तिथयोऽनंतपुण्यदाः दशास्युः शोभनास्तासु काष्ठस्तेयं विधीयते।
चंडालसूतिकागेहाच्छिशुहारितवन्हिना प्राप्तायां पूर्णिमायां तु कुर्यात्तत्काष्ठदीपनं या
मार्द्धे हि अमध्ये वा तूर्यनादसमन्वितः स्नात्वा राजा शुचिर्भूत्वा स्वस्तिवाचनतत्परः द
त्वा दानानि भूरीणि दीपयेद्धोलिकाचितिं ततोऽभ्युक्ष्य चितिं सर्वां साज्येन पयसा सुधीः
नारिकेलानि देयानि बीजपूरफलानि च गीतवाद्यैस्तथा नृत्यै रात्रिः सा नीयते जनैः तम
ग्निं त्रिः परिक्रम्य शब्दैर्लिंगभगांकितैः तेन शब्देन सा पापा राक्षसी तृप्तिमाप्नुयात् एवं रा
त्रौ होलिकोत्सवं कृत्वा प्रातः प्रतिपदि श्वपचं दृष्ट्वा स्नानं कुर्यात् न तस्य दुष्कृतं किंचिदा
धयो व्याधयोऽपि च हुत्वा चावश्यकार्याणि संतर्प्य पितृदेवताः वंदयेद्धोलिकाभूतिं सर्वदुष्टाप

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शांतये वंदने मंत्रः वंदितासि सुरेंद्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च भूते त्वं पाहि नो देवि विभूते भू
तिप्रदा भवेति होलिका दिने करि संज्ञक तदुत्तरदिनं च शुभे वर्ज्यं होलिकायां रणभा
वुकायनं प्रेतदाहदिवसो त्र पंचमः तस्य रं च करिसंज्ञकं दिनं वर्जितं सकलकर्मसु भे
यमिसुक्तेः ग्रहणायन प्रेतदाहेषु निशीथविभागेन पूर्वदिनकरिदिनयोर्निर्णयो ज्ञेयः
नरो दोलागतं दृष्ट्वा गोविंदं पुरुषोत्तमं फाल्गुन्यां संयतो भूत्वा गोविंदस्य पुरं व्रजे
त् फाल्गुन ल्गुन कृष्णप्रतिपद्दिवसे तारंभोत्सवः सा चोदयिकी ग्राह्या दिनद्वये
सत्वे पूर्वा। अत्र तैलाभ्यंग उक्तः अत्र प्रतिपदी चूतपुष्पप्राशनमुक्तं तत्प्रकारः गो
मयेनोपलिप्ते गृहांगणे शुक्लवस्त्रासन उपविष्टः प्राङ्मुखः सुवासिन्याकृतचंदन
तिलकनीराजनः सचंदनमाम्रकुसुमं प्राश्नीयात् तत्र मंत्रः चूतमग्र्यं वसंतस्य मा
कंद कुसुमं तव सचंदनं पिबाम्यद्य सर्वकामार्थसिद्धय इति कृष्णद्वितीयायां देशा
ग्रामाधिपतिर्वितते वितानादि शोभिते देशे रम्यासन उपविश्य पौरांजानपदान् ले।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९१ कान् सिंदूरादिक्षौदैः चंदनादिभिः पट्टवासैश्च चिकीर्यजनेभ्य तांबूलादि दत्वा ९१
नृत्यगीतविनोदैर्महोत्सवं कुर्यात् इदानीं प्राच्यजनास्तु कृष्णपंचमीपर्यंतमेत
त् उत्सवं कुर्वंति इति होलिकोत्सवः फाल्गुनामावस्या मन्वादिः सा पूर्वाह्नव्या
पिनी ग्राह्या इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूरिसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते ध
र्मसिंधुसारे फाल्गुनमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः ॥ अथ परिच्छेदद्वयशेषा
र्थं प्रकीर्णप्रकरणमुच्यते ॥ द्वादशस्वपि मासेषु श्राद्धेष्व [illegible] तिपाता
दियोगस्य भरण्यादिनक्षत्रस्य चापराह्णव्याप्त्या दर्शवन्निर्णयो ज्ञेयः उपसादात्र
चुराचारा भावानोक्तः अथ चांद्रसंवत्सरभेदाः ॥ प्रभवो विभवः शु
क्लः प्रमोदोथ प्रजापतिः अंगिराः श्रीमुखो भावो युवा धाता तथैव च १ ईश्वरो
बहुधान्यश्च प्रमाथी विक्रमो वृषः चित्रभानुः सुभानुश्च तारणः पार्थिवो व्ययः ॥२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वजित्सर्वधारी च विरोधी विकृतिः खरः ॥ नंदनो विजयश्चैव जयो मन्मथदुर्मुखौ ७
हेमलंबो विलंबो विकारी शार्वरी प्लवः शुभकृच्छोभकृत्क्रोधी विश्वावसुपराभवौ ८
प्लवंगः कीलकः सौम्यः साधारण विरोधकृत् परिधावी प्रमादी च आनंदो राक्षसोनलः ९
पिंगलः कालयुक्तश्च सिद्धार्थी रौद्रदुर्मती दुंदुभी रुधिरोद्गारी रक्ताक्षी क्रोधनं क्षयः ६
इति ॥६॥ रवे राशिसंक्रमवन्नक्षत्रसंक्रमेपि षोडशनाड्यः पूर्वत्र परत्र च पुण्यकालः ॥
अथ चंद्रादीनां संक्रांतौ पुण्यकालः चंद्रसंक्रांतौ प्राक्परत्र च त्रयोदशपलाधिका एका घटी
पुण्यकालः भौमस्यैकपलाधिकाश्चतस्रो नाड्यः बुधस्य चतुर्दशपलाधिकास्तिस्रः ॥ गुरोः
नसप्तविं मस त्रिंशत्पलाधिकाश्चतस्रः शुक्रस्यैकपलाधिकाश्चतस्रः शनेः सप्तपलाधिकाः षोड
श ॥ एतासां सर्वाः प्राक्परत्र च बोद्धव्याः रात्रौप्युक्तांतराणां संक्रमे रात्रावेव पुण्यकालः सूर्यसंक्रांति
वद्दिवा पुण्यत्व विधायकस्याभावात् चंद्रादिसंक्रांतिषु स्नानं काम्यं न तु नित्यं आदित्यादि
सूचितंपीडा निरासार्थं स्नानानि मंजिष्ठा गजमद कुंकुम रक्तचंदनानि जलपूर्णे ताम्रपात्रे प्रक्षिप्य
स्नानं सूर्यपीडाहरं उशीरशिरीषकुंकुमरक्तचंदनयुक्तशंखतोयेन स्नानं चंद्रदोषहरं खदिरदे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९२ वदारुतिलामलकयुतरौप्यपात्रजलेनस्नानंभौमे गजमदयुतसंगमजलेनमृत्पात्रस्थेनस्ना ९२
नंबुधे औदुंबरबिल्ववटामलकानांपल्लवैर्युत सौवर्णपात्रजलेनस्नानंगुरौ गोरोचनगजमद
शतपुष्पाशतावरीयुतराजतपात्रजलेनस्नानंशुक्रे तिलमाषप्रियंगुगंधपुष्पयुतलोहपात्र
स्थजलेनस्नानंशनौ।गुग्गुलहिंगुहरितालमनःशिलायुतमहिषशृंगपात्रजलेनस्नानं।
राहौवराहोत्खातपर्वताग्रमृत्छागक्षीरयुतखड्गपात्रजलेनस्नानंकेतौ अथग्रहप्रीत्य
र्थंदानानि माणिक्यगोधूमधेनुरक्तवस्त्रगुडहेमताम्रंरक्तचंदनकमलानिरवेः प्रीत्यर्थंदा
नानि वंशपात्रस्थतंडुलकर्पूरमौक्तिकश्वेतवस्त्रघृतपूर्णकुंभवृषभाश्चंद्रस्य प्रवालगो
धूममसूरिकारक्तवृषगुडसुवर्णरक्तवस्त्रताम्राणिभौमस्य नीलवस्त्रसुवर्णकांस्यमुद्
गारत्नातसीहस्तिदंतपुष्पाणिबुधस्य पुष्परागमणिहरिद्राशर्कराश्वपीतधान्यपीतव
स्त्रलवणसुवर्णानिसुरगुरोः चित्रवस्त्रश्वेताश्वधेनुवज्रमणिसुवर्णरजततंदुलाः
शुक्रस्य।इंद्रनीलमाषतैलतिलकुलित्थमहिषीलोहकृष्णाधेनवःशनेः॥गोमेदाश्व

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

।नीलवस्त्रकंबलत्तैलतिललोहानिराहोः वैडुर्यतैलकंबलकस्तूरिछागवस्त्राणिकेतोर्दी
नानि। शनिपीडापरिहारार्थंशनिवारेतैलाभ्यंगस्तैलदानंच अथशनिव्रतं॥ लोहमयं
शनिंतैलकुंभेलोहेमन्मयेवानिक्षिप्यकृष्णवस्त्राभ्यांकंबलेनवासुतंकृष्णैः सुगंधिपु
ष्पैश्चकुसरान्नैस्तिलोदनैः पूजयित्वाकृष्णायद्विजायतद्भावेन्यस्मैसशनिर्देयः तत्र।
शंनोदेवीतिमंत्रः। सूप्रादेस्तुपः पुनर्नष्टराज्यायनलायपरितोषितः स्वप्नेददौनिजंरा
ज्यंसमेसौरिः प्रसीदतु नमोर्कपुत्रायशनैश्चरायनीहारवर्णांजनमेचकाय श्रुत्वारहस्यं
भवकामदस्त्वंफलप्रदोमेभवसूर्यपुत्रेसादयः एवंव्रतंप्रतिशनिवासरंसंवत्सरंकार्यं कोण
स्थः पिंगलोबभ्रुः कृष्णोरौद्रोंतकोयमः सौरिः शनैश्चरोमंदः पिप्पलादेनसंस्तुतः इतिदश
नामानिचानित्यंपठनीयानि अथशनिस्तोत्रं॥ पिप्पलादउवाच नमस्तेकोणसंस्थायपिंग
लायनमोस्तुते नमस्तेबभ्रुरूपायकृष्णायचनमोस्तुते नमस्तेरौद्ररौद्रदेहायनमस्तेचांतका
यच नमस्तेयमसंज्ञायनमस्तेसौरयेविभो नमस्तेमंदसंज्ञायशनैश्चरनमोस्तुते प्रसादंकु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९३ रुदेवेशादीनस्यप्रणतस्यच अनेनस्तोत्रेणमस्यहंप्रातः शनिस्तवनेसार्धसप्तवार्षिककशानिपिजाना ९३
शाः ह्रीं ह्रींसः सूर्यायेतिषडक्षरः सूर्यमंत्रः इतिश्रीमत्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपा।
ध्यायानुजानंतोपाध्यायसूरिसूनुकाशिनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेप्रकीर्णनि
र्णयोद्देशसमाप्तः॥ उक्तआद्यपरिच्छेदेसामान्येनविनिर्णयः द्वितीयेस्मिन्परिच्छेदेविशेषेविनि
र्णयः॥१॥ मीमांसधर्मशास्त्रज्ञाःसुधियोनत्वलसानराः कृतकार्याः प्राक्निबंधैस्तदर्थंनायमु
द्यमः॥२॥ येपुनर्मंदमतयोलसाअज्ञाश्चनिर्णयं धर्मंवेदितुमिच्छंति रचितस्तदपेक्षया ३
निबंधोयंधर्मसिंधुसारनामासुबोधनः अधुनाप्रीयतांश्रीमद्विठ्ठलभक्तवत्सलः ४ सर्वत्रमु
लवचनानिहज्ञेयानितद्विचारश्चकौस्तुभनिर्णयसिंधुश्रीमाधवकृतनिबंधेभ्यः ५ प्रेम्णास
द्भिर्ग्रंथः सेव्यः शब्दार्थतः सदोषोपिसंशोध्योवापिहरिणासुरामममनिसंतुष्टपृथुकैःसुष्टिरिवद
इतिश्रीमत्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसूरिसुतकाशीना।
थोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेप्रकीर्णनिर्णयोद्देशःसमाप्तः॥ शुभंभवतु॥ छ॥ ॥छ॥
॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=06.01.20 14:06
,TRANSFERRED=2020/01/06 at 14:26:38
,PAGES=165
,TYPE=STD
,NAME=S0002455
,Book Name=M-2591-DHARMASINDHU
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection